

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Μάρτιος 2006 • τεύχος 142 • € 5

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Μάρτιος 2006
τεύχος 142 • 5 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €

Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €

Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης

Εθνική Τράπεζα τής Ελλάδος

ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού

401740-48 (παρακαλούμε να

αναγράφεται τό όνομα του

καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή

στή διεύθυνση του περιοδικού

Γιά τούς συνδρομητές του

έξωτερικού:

IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324

0174 048

SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης

Ζωναρά 10, Αθήνα 11472

Κωδικός: 1572

τηλ. 210-6470079 &

fax: 210-6470696

e-mail: poliths@otenet.gr

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.

Άγαθίου 3,

Αθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Μπαλαμπανίδης Γιάννης, Σχετικά με όρισμένες ιδεολογικές χρήσεις του λαϊκισμού	5
Άγγελος Έλεφάντης, Τό σουηδικό μοντέλο μᾶς μάρανε	8
Άννέζα Ριβέρα, Άκάλυπτες συναλλαγματικές καί έπιταγές	9
Άγγελος Έλεφάντης, Για νά φύγουν τά σκουπίδια ή ένα μαχητικό λιγότερο	10
Άγγελος Έλεφάντης, Στο Πανεπιστήμιο Κρήτης: ὄψεις κουτοπονηριάς	12
Άγγελος Έλεφάντης, Γαλλία-Ιταλία: «Νικήσαμε»;	13

Στρατής Μπουρνάζος, Η πολιτική έξορία στήν Ελλάδα	15
Δημήτρης Ε. Φιλίππης, Ελλάδα-Ιταλία-Ισπανία στόν Μεσοπόλεμο	21
Θανάσης Άλεξίου, Οί κοινωνικές έπιστήμες σήμερα	25
Κυριάκος Νικολάου-Πατραγάς, Ισλάμ και έθνικισμός	28
Χρήστος Κεφαλής, Έθνικιστικές λογικές στό ΚΚΕ: Οί απόψεις του κ. Κακουλίδη	33
Κωστής Χατζημιχάλης, Η πολιτισμική στροφή στή γεωγραφία	41
Παναγιώτης Νούτσος, Κόμβοι στή συζήτηση για τό «έθνος»	50
Άριστέιδης Μπαλτάς, Μανόλης Άθανασάκης, Ίστορία, ιστοριογραφία και πολιτική πρακτική	56

Άγγελος Έλεφάντης, Μάρκος Αυγέρης. Κατά τό ήμερολόγιο του αϊχμαλώτου ἀεροπόρου Β.Κ.	59
Δημήτρης Χατζής, Τό Πρόσωπο του Νέου Έλληνισμού. Διαλέξεις και Δοκίμια	62
Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις	63

Εξώφυλλο: Πολωνική άφίσα για τήν Πρωτομαγιά του
1948 του Konstanty Soročko.

Σχετικά μέ ὀρισμένες ἰδεολογικές χρήσεις τοῦ λαϊκισμοῦ

Ἔχουμε συχνά τήν ἐντύπωση ὅτι τό ζήτημα τοῦ λαϊκισμοῦ δέν εἶναι πιά στήν ἡμερήσια διάταξη. Ὅτι ἔκανε τή διαδρομή του, λαμπρή ὀπωσδήποτε στή χώρα μας, καί ἔκτοτε ἔχει ξεμείνει στά ἀζήτητα τῆς ἱστορίας — ἄντε νά τόν θυμηθοῦμε ὅταν ἀσχολούμαστε μέ τήν ἀκροδεξιά, τόν Λεπέν καί τούς λοιπούς. Δέν συμφωνῶ. Ὁ λαϊκισμός εἶναι, κατά τή γνώμη μου, ἕνας ὅρος «ἐν χρήσει» καί μάλιστα ἐμφανίζεται, ἴσως ὄχι τόσο συχνά ἀλλά πάντως ἀποτελεσματικά, σέ συμφραζόμενα πού σέ ἄλλες ἐποχές θά μᾶς ξένιζαν.

Θά ἤθελα νά κάνω μιά σύντομη ἀνθολογία τέτοιων ἐμφανίσεων, σέ κείμενα δημοσιογραφικά καί ἐπιστημονικά, προσπαθώντας νά ἐξηγήσω τί ἐννοῶ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εἶναι, νομίζω, ἕνα πρόσφατο ἄρθρο τοῦ Γ. Πρετεντέρη, στό Βῆμα τῆς 16ης Ἀπριλίου. Ὁ δημοσιογράφος προσπαθεῖ νά συσχετίσει τόν «καθεστωτικό λαϊκισμό» τοῦ Μπερλουσκόνι μέ τόν, κατ' αὐτόν, «ἀντικαθεστωτικό λαϊκισμό» πού ὑποτίθεται ὅτι «ἐπληξε τή Γαλλία καί τήν Ὁλλανδία στά δημοψηφίσματα γιά τό Εὐρωσύνταγμα». Μεταξύ τῶν δύο «λαϊκισμῶν», ἰσχυρίζεται, «δέν ὑπάρχουν περιθώρια γιά ἔλλογη πολιτική. Τό πολιτικό κέντρο βάρους μετατίθεται σέ δύο ἄκρα, τά ὁποῖα μοιάζουν ὅλο καί περισσότερο τό ἕνα μέ τό ἄλλο». Πρόκειται γιά μιά τυπική ἐπαναφορά τοῦ γνωστοῦ ἐπιχειρήματος γιά τή «συνάντηση τῶν ἄκρων», αὐτή τή φορά ὅμως ἐνισχυμένου μέ τό ἐξῆς στρατήγημα: ὁ ὑπαρκτός, ἀναντίρρητος λαϊκισμός τῆς εὐρωπαϊκῆς συντηρητικῆς καί ἄκρας δεξιᾶς ἀξιοποιεῖται γιά νά δυσφημίσει τήν ἀριστερόστροφη — καί στή Γαλλία νικηφόρα — κριτική μιᾶς συγκεκριμένης πολιτικῆς.

Στό ἴδιο μῆκος κύματος, στό ἴδιο φύλλο, ὁ Δ. Δημητράκος χαρακτηρίζει τίς ἀντιδράσεις στό «Συμβόλαιο Πρώτης Πρόσληψης» (CPE) «εὐκόλες ρητορικές φόρμουλες», «μυθεύματα» πού, σερβιρισμένα στό «κατάλληλο περιτύλιγμα», «ἀποκοιμίζουν» τήν κοινή γνώμη. Εἶναι ξεκάθαρη ἡ αἰχμή ὅτι τό φάντασμα τοῦ λαϊκισμοῦ πλανᾶται πάνω ἀπό τή Γαλλία (καί τήν Ἑλλάδα φυσικά). Ἀποκαλυπτική ὅμως, γιά τίς προθέσεις της, εἶναι καί ἡ «πραγματική ἀλήθεια», τήν ὁποία ὁ καθηγητής ἀναλαμβάνει νά ἀποκαταστήσει στό κοινό, ὅτι δηλαδή οἱ «δημαγωγικές» ἀντιδράσεις κρατοῦν τή γαλλική κοινωνία «μπλοκαρισμένη» καί ἀποκλείουν ἀπό τό σύστημα τόν «νέο καί δυναμικό πτυχιούχο, πού θέλει νά δοκιμασθεῖ γιά δύο χρόνια χωρίς περισσότερες ἐξασφαλίσεις» [sic]. Ἐξοχος ἰδεολογικός ἐλιγμός, πού συμπληρώνει τό διά-

βημα τοῦ Πρετεντέρη. Ἀπέναντι σέ κάθε συλλογικό σῶμα, κάθε λαϊκό ὑποκείμενο πού συγκροτεῖται ἀνταγωνιστικά πρὸς τίς κυρίαρχες ἐπιλογές, ταραζώντας κάπως τὰ ἀκύμαντα νερά τῆς συναίνεσης στήν εὐελιξία, τὴν ἀπορρυθμισμό ἢ, ἐσχάτως, τὴν flexicurity, ἐπισημαίνεται ἡ κατηγορία τοῦ «λαϊκισμού».

Κι ἓνα τελευταῖο παράδειγμα, πῶς «ἐπιστημονικό» αὐτό, πού τό θυμήθηκα μέ ἀφορμὴ τὰ προηγούμενα. Πρὶν καιρὸ ἔτυχε νά διαβάσω ἓνα κείμενο τοῦ καθηγητῆ Π. Καζάκου σχετικὰ μέ τὴν πολιτικὴ τῆς Ἑνώσης Κέντρου. Ἐγραφε, λοιπόν, γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση τοῦ 1964 τὰ ἐξῆς: «Τὴ μεταρρύθμιση συνόδευσαν τὰ ἀναπόφευκτα λαϊκιστικά μέτρα τῆς «δωρεάν παιδείας» —δωρεάν γιὰ ὅλους, πλούσιους καὶ φτωχούς— ἀλλὰ δὲν τὴν ἀναίρεσαν».¹ Περίπτωση ὑποδειγματική. Ὁ συγγραφέας, ἂν καὶ σέ ρόλο ἱστορικοῦ, ὄχι μόνο δὲν ἐξηγεῖ, ἀλλὰ ὑποτάσσει τὰ ἱστορικά γεγονότα σέ σημερινούς πολιτικούς καὶ ἰδεολογικούς προσανατολισμούς, ἀνασυγκροτεῖ τό παρελθόν γιὰ νά τό εὐθυγραμμίσει μέ πολὺ σύγχρονες σκοπιμότητες. Ἡ πρωτοτυπία, ὅμως, ἔγκειται, κατὰ τὴ γνώμη μου, στό ἐξῆς: ὅτι, μιλώντας γιὰ τό 1964, χρησιμοποιεῖ ἀναχρονιστικά καὶ ἐκτός πλαισίου μιά κατηγορία τῆς πολιτικῆς ἀνάλυσης, τὸν λαϊκισμό, προκειμένου νά ἀπονομιμοποιήσῃ, στή σημερινή συγκυρία, τὴν ὑπεράσπιση τοῦ δημόσιου χαρακτήρα τῆς παιδείας.

Ὅλα τὰ παραπάνω εἶναι συμπτώματα μιᾶς γενικότερης τάσης, πού ἐκδηλώνεται ἄλλωστε σέ πολλὰ ἀπὸ ὅσα δημοσίως λέγονται καὶ γράφονται σήμερα. Θὰ μπορούσε κανεὶς νά ὑποστηρίξει ὅτι ἡ ἐνασχόληση μέ τό λαϊκιστικό φαινόμενο, πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, εἶναι ἓνα λίαν ἐπικίνδυνο ἄθλημα. Φαινόμενο πολύπλοκο ὁ λαϊκισμός —τόσο πού ἡ ἐννοιολόγηση καὶ ὀριοθέτησή του ἀπαιτοῦν ἐξαιρετικὴ διεισδυτικότητα καὶ ἀκρίβεια. Στὴν Ἑλλάδα τῆς δεκαετίας τοῦ '70 καὶ τοῦ '80 δὲν ἦταν λίγες οἱ προσπάθειες, ἐπιτυχεῖς ἢ ὄχι, ἀναλυτικῆς προσέγγισής του· βρισκόμασταν ἄλλωστε στὸν ἀστερισμὸ τῆς «Ἀλλαγῆς» καὶ τῆς ὁμολογῆς πολιτικῆς ἡγεμονίας πού θεμελιώθηκε, μεταξύ ἄλλων, σέ ἓνα δραστικὰ λαϊκιστικό ὕφος.

Ἀπὸ τό '90 καὶ μετὰ, οἱ ἐποχὲς ἄλλαξαν, μαζί καὶ τὰ προβλήματα. Ἦταν ἡ σειρά τοῦ «ἀντι-λαϊκιστικοῦ» ἐκσυγχρονισμοῦ καὶ τῆς οἰκουμενικῆς ἐπέλασης τοῦ νεοφιλελεύθερου credo. Ἡ πληγὴ τῆς μεταπολιτευτικῆς δημοκρατίας ἐπουλώθηκε μέ παράδοξο τρόπο. Τώρα, ἡ καταγγελία τοῦ λαϊκισμοῦ, ἄλλοτε προερχόμενη ἀπὸ τ' ἀριστερά, διαχύθηκε στὸν δημόσιο λόγο, καὶ στό ἄρμα τῆς ἐπιβιβάστηκαν νέες πολιτικὲς, καινούριες ἰδεολογίες.

Ἀναδύθηκε ἔτσι καὶ ρίζωσε μιά ἄλλη ὀργάνωση τῆς οἰκονομίας, τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτικῆς· ἀποποιούμενη τὸν παλαιότερο, πασοκογενή, «κρατικό πατερναλισμό» καὶ τὴ δημαγωγία τοῦ στύλ «δῶσ' τα ὅλα», ἀλλὰ καὶ

ταυτόχρονα ἐγκαλώντας ὡς «λαϊκιστική» τήν υπεράσπιση τῶν δημόσιων ἀγαθῶν, τή συνηγορία τῶν κοινωνικῶν καί ἐργασιακῶν κεκτημένων, τήν ἀμυνα ἀπέναντι στή λατρεία τῆς ἀγορᾶς.

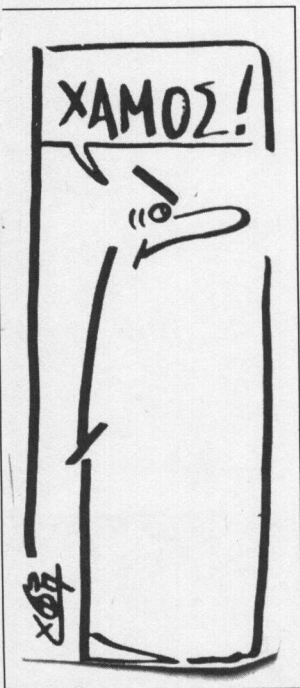
Μέ αὐτόν τόν τρόπο, πολλοί δημοσιολόγοι, ὀργανικά ἐνταγμένοι στή νέα κατάσταση, ἀνέλαβαν νά ἐνσταλάξουν στήν περίφημη «κοινή γνώμη» τήν ἀποστροφή τοῦ «λαϊκισμοῦ» σέ ὅλες του τίς ἐκφάνσεις, καταγγέλλοντας στή σφαίρα τῆς τρέχουσας δημοσιότητας παρόμοια φαινόμενα καί συμπεριφορές. Ὅλα, ἡ τελοσπάντων πολλά, βαφτίστηκαν «λαϊκισμός». Τόσο, ὅμως, πού ἐξανεμίστηκε κάθε ἔγνοια αὐστηρῆς καί πειθαρχημένης πραγμάτευσης τοῦ λαϊκισμοῦ. Ἡ ἔννοια, κορεσμένη ἀπό ἀπειράριθμες, ἐτερόκλητες καί ἀμφίβολες σημασιοδοτήσεις, κατέληξε προβληματική, ἔχασε κάθε λειτουργικότητα. Φορτωμένη μέ ἀμέτρητα νόήματα, ἔχασε τελικά κάθε νόημα. Καί, ἄδεια πιά ἀπό περιεχόμενο, ἦταν πρόσφορη γιά κάθε τύπου ἰδεολογική χρήση.

Δέν ὑπαινίσσομαι, βέβαια, οὔτε ἀντιπαράθετω σέ τέτοιες χρήσεις μιά «ἐπιστημονική», τάχα ἀξιολογικά οὐδέτερη μεταχείριση τῆς ἔννοιας. Οὕτως ἢ ἄλλως, καθένας προσέρχεται στήν ἐπιστήμη μέ τήν πολιτική καί ἰδεολογική του ἐξάρτηση —καί τίς σχετικές ἐξαρτήσεις ἐνδεχομένως. Ὑποστηρίζω ἀπλῶς ὅτι ὅταν οἱ λέξεις χάνουν τό νόημά τους (ὅπως ἔλεγε καί ὁ Θουκυδίδης, γιά νά περιγράψει τό χάλι στό ὅποιο εἶχαν περιπέσει οἱ ἑλληνικές πόλεις καθώς ἀλληλοσφάζονταν κατά τόν Πελοποννησιακό Πόλεμο), συνήθως ὑπάρχει κάποιος λόγος, καί ὁ λόγος αὐτός δέν εἶναι πάντα ἀθῶος. Κι ἀκόμη, ὅτι στή συγκεκριμένη περίπτωση τοῦ ὄψιμου «ἀντι-λαϊκισμοῦ», οἱ λόγοι εἶναι εὐανάγνωστοι.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ, τέλος, ἡ ὑποσημείωση ὅτι τά τελευταῖα χρόνια ἡ Ἀριστερά συχνά ὁμονόησε σέ αὐτόν τόν «ἀντι-λαϊκισμό», θεωρώντας τον περίπου ἰστορική της δικαίωση, ἢ, ἀπό τήν ἄλλη, τόν ἀντιμετώπισε προσχωρώντας, αὐτή, σέ μιά παρωχημένη στρατηγική ἐγκλησης τοῦ «λαοῦ». Νομίζω, ὡστόσο, ὅτι δέν εἶναι ἐντελῶς λησμονημένος ὁ δρόμος τῆς θαρραλέας καί ψυχραιμῆς ἀντιπαραθέσεως μέ τόν λαϊκισμό, ἔδαφος ὅπου ἡ Ἀριστερά καί οἱ ἀριστεροί μποροῦν νά μὴν ἀποτάσσονται τά ἀναλυτικά τους ἐργαλεῖα, χωρίς ταυτόχρονα νά ἐκχωροῦν αἰτήματα, θέσεις, πολιτικά ὑποκείμενα καί κινήσεις, σέ ἕναν καθόλου ἄδολο «ἀντι-λαϊκισμό».

Γιάννης Μπαλαμπανίδης

1. Π. Καζάκος, «Ἡ ἑλληνική οἰκονομία 1949-1967: Ἀνασυγχρότωση καί ἀνάπτυξη» στό Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τ. ΙΣΤ', Ἐκδοτική Ἀθηνῶν, 2000, σελ. 236.

Τό σουηδικό μοντέλο μᾶς μάρανε

Μέγας καυγᾶς προέκυψε ἐσχάτως στό ΠΑΣΟΚ ἀπ' ἀφορμὴ τὴν προτίμηση στελεχῶν του γιὰ τὸ σουηδικό (καί κατ' ἄλλους τὸ ἱρλανδικό) μοντέλο. Ὄταν, μέ τὸ καλὸ ἔλθει τὸ ΠΑΣΟΚ στήν ἐξουσία, τὸ μοντέλο αὐτὸ θὰ πρέπει νά ληφθεῖ ὑπόψη ὡς τὸ πρὸς ἐφαρμογὴν ὑπόδειγμα καί στήν περίπτωση τῆς Ἑλλάδας. Λαμπρά! Λαμπρά καί μακάρι διότι ἐδῶ καί δεκαετίες, καί τώρα, στή Σουηδία λειτουργεῖ ἰσχυρὸ κοινωνικὸ κράτος. Ποιὸς δέν θὰ τὸ 'θελε σέ ἐποχὴ πού τὸ νεοφιλελεύθερο δόγμα κάνει θραύση σ' ὀλόκληρη τὴν Εὐρώπη.

Ὅμως τὸ σουηδικὸ μοντέλο γιὰ νά ἐφαρμοσθεῖ ἔχει μιά προϋπόθεση, τὴν ὁποία τὸ σουηδικὸ κράτος ὑπηρετεῖ μέ συνέπεια: τὸ κράτος νά ἔχει λεφτά. Ποῦ τὰ βρίσκει; Πολύ ἀπλά: ἀπὸ τὴ δρακόντεια φορολογία τῶν ἐχόντων καί κατεχόντων. Ἔτσι, γιὰ παράδειγμα, στή Σουηδία ὁ φόρος γιὰ τὰ εὐπορα τμήματα αὐτῆς τῆς κοινωνίας, φτάνει μέχρι καί 56% τῶν εἰσοδημάτων τῶν φορολογουμένων. Καί τὰ πληρώνουν οἱ φορολογούμενοι μέχρι τελευταίας κορώνας. Οἱ καταστάσεις φοροαπαλλαγῆς καί φοροδιαφυγῆς εἶναι ἄγνωστες στή σουηδικὴ κοινωνία. Δέν εἶναι μόνο ὅτι ὁ φοροεισπρακτικὸς μηχανισμὸς ἐκεῖ λειτουργεῖ ἄψογα ἀλλὰ ἡ πληρωμὴ τοῦ φόρου γιὰ τοὺς Σουηδοὺς εἶναι κάτι πού ἔχει περάσει στήν παιδεία τους. Κανείς δέν διανοεῖται νά ξεφύγει, νά κάνει πλασματικές δηλώσεις κ.λπ. Νά προσθέσουμε ὅτι, σέ γενικὲς γραμμὲς βέβαια, οἱ Σουηδοὶ κεφαλαιούχοι, ἰσχυροὶ μάλιστα, δέν στέλνουν τὰ κεφάλαιά τους στήν Ἄπω Ἀνατολή. Τὰ ἐπενδύουν στή χώρα τους γι' αὐτὸ καί ἡ ἀνεργία στή Σουηδία εἶναι ἀπὸ τίς χαμηλότερες στήν Εὐρώπη. Νά σημειώσουμε ἐπίσης ὅτι Σουηδία καί Ἰρλανδία, ὡς μὴ ἀπειλούμενες ἀπὸ κανέναν ἐδῶ καί δεκαετίες, ἔχουν σχεδὸν ἐκμηδενίσει τίς στρατιωτικὲς τους δαπάνες οὔτε ἀνήκουν στό ΝΑΤΟ, πράγμα πού τοὺς δημιουργεῖ τεράστιες οικονομίες γιὰ τίς κρατικὲς τους ἐπενδύσεις.

Λογικὸ δέν εἶναι ν' ἀναρωτηθεῖ κανεὶς πῶς θὰ ἐφαρμοσθεῖ τὸ σουηδικὸ μοντέλο στήν Ἑλλάδα ὅταν οἱ μὲν ἄμεσοι φόροι ἀντιπροσωπεύουν, ἐδῶ καί δεκαετίες, τὸ 30% τῶν φορολογικῶν ἐσόδων τοῦ κράτους καί οἱ ἔμμεσοι φόροι τὸ 70%, οἱ ὁποῖοι πλήττουν κυρίως τοὺς μισθωτοὺς καί τοὺς συνταξιούχους, μέσω τῆς ἀνελαστικῆς κατανάλωσης. Ἄν προσθέσουμε σ' αὐτὴ τὴ δομικὴ σύνθεση τῶν κρατικῶν ἐσόδων, τίς πλεῖστες ὅσες φοροαπαλλαγές καί κυρίως τὴν ἐκτεταμένη φοροδιαφυγὴ καί τὴν ἀσύδοτη παραοικονομία, τὸ νά μιᾶ κανεὶς γιὰ ἐφαρμογὴ τοῦ σουηδικοῦ μοντέλου στήν Ἑλλάδα εἶναι ἀπλῶς

ἀερολογία καλῶν προθέσεων ἢ ἀμηχανία ψάλτου βήξ. Ἐκτός κι ἂν οἱ Ἕλληνες περάσουν ἀπό ταχύρρυθμη ἐκπαίδευση φορολογικῆς παιδείας. Τό καλό σύστημα κοινωνικοῦ κράτους προϋποθέτει ικανοποιητικά κρατικά φορολογικά ἔσοδα. Ὄταν τό κράτος, γιά νά κάνει οἰκονομία, περιορίζει τό κοινωνικό κράτος καί προσπαθεῖ παντοιοτρόπως νά μειώσῃ τά ἔσοδα τῆς μισθωτῆς ἐργασίας, ἀπλῶς, γίνεται ἢ μπορεῖ νά γίνῃ τῆς...Γαλλίας.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Ἀκάλυπτες συναλλαγματικές καί ἐπιταγές

Ἰδού μιά ὄψη τῆς πραγματικῆς οἰκονομικῆς κατάστασης τῆς χώρας, πέρα ἀπό ἄλλα δεδομένα ὅπως ὑψηλή ἀνεργία, δημόσιο χρέος, μείωση κρατικῶν ἐπενδύσεων κ.λπ.

Διαβάζουμε: στά 248,3 ἐκ. εὐρώ ἔφθασαν τά ποσά ἀπό τίς ἀπλήρωτες συναλλαγματικές καί ἐπιταγές στό πρῶτο δίμηνο τοῦ 2006. Οἱ ἀκάλυπτες ἐπιταγές ἔφθασαν τά 20.421 τεμάχια ὕψους 212,3 ἐκ. εὐρώ καί οἱ ἀπλήρωτες συναλλαγματικές ἔφθασαν σέ 23.762 τεμάχια ὕψους 38 ἐκ. εὐρώ.

Ποιοί εἶναι αὐτοί οἱ συμπολίτες μας πού σέ τόσο μεγάλο ἀριθμό βαρᾶνε κανόνι; Σίγουρα ἡ Ἑλλάδα δέν γέμισε ξαφνικά ἀπό Κοσκωτάδες. Οἱ πῖο πολλοί ἀπ' αὐτούς εἶναι οἱ συναλασσόμενοι τῆς διπλανῆς πόρτας, συχνά ὅσοι δέν εἶναι σέ θέση νά ὑπηρετήσουν τόν ὑπέρμετρο δανεισμό τους γιατί ἔχουν καταχρεωθεῖ γιά καλύτερο αὐτοκίνητο, ἀγορά ἐξοχικοῦ, καλύτερου διαμερίσματος, χρηματοδότηση σπουδῶν, ἐμπορευόμενοι καί ἐπιτηδευματίες πού δέν τά φέρνουν βόλτα, καθῶς ἀρχίζουν μιά ἐπιχείρηση μέ μόνη ἐπιχειρηματική προϋπόθεση τόν δανεισμό.

Οἱ ἐπιταγές ἔχουν ποινική κάλυψη: ἂν οἱ ὀφειλέτες δέν πληρώσουν ἐμπρόθεσμα ἔχουν καί ποινική εὐθύνη. Κάπως ἔτσι διογκώνονται οἱ στατιστικές τῆς παραβατικότητας, κάπως ἔτσι ὁ ἓνας ρίχνει τόν ἄλλο σάν σέ ἀκήρυχτο οἰκονομικό ἐμφύλιο πόλεμο. Μιά εἰκόνα, μιά ὄψη τῆς γενικότερης κοινωνικῆς παρακμῆς μᾶς δίνουν αὐτά τά νούμερα πού ἀντιστοιχοῦν σέ πραγματικούς ἀνθρώπους. Μιά παρακμή πού δέν εἶναι μόνο οἰκονομική. Παντοῦ ὑψώνονται τά λάβαρα τῆς ὀπισθοδρόμησης.

Ἄντζα Ριβάρη

Γιά νά φύγουν τά σκουπίδια ἢ ἓνα μαχητικό ἀεροπλάνο λιγότερο

Ἡ εἶδηση

Μετά τό Πάσχα ὁ ὑπουργός Ἐθνικῆς Ἀμυνας κ. Μεϊμαράκης ἀνοίγει διαδικασίες (προσκλήσεις πρὸς ὀρισμένους κατασκευαστές καί τήν επίσημη ἡγεσία τῆς χώρας τους ἢ ἀνοιχτός διεθνῆς διαγωνισμός —δέν ἀποφασίστηκε ἀκόμη τί ἀπό τά δύο) γιά τήν ἀπόκτηση ἀπό τήν Πολεμική Ἀεροπορία 30 νέων μαχητικῶν ἀεροπλάνων 4ης γενιᾶς. Στόν κατάλογο τῶν ὑποψηφίων ἀεροσκαφῶν, ὅπως δημοσιεύθηκε στίς ἐφημερίδες, περιλαμβάνονται τό εὐρωπαϊκό Γιουροφάιτερ (Ἀγγλία, Γερμανία, Ἰταλία, Ἰσπανία, 70 ἐκ. € ἕκαστον), τό Ραφάλ (Γαλλία, 60 ἐκ. €), τό Γκριπέν (Σουηδία, 40 ἐκ. €), τό Σουχοί 30 (Ρωσία, 30 ἐκ. €), τό JSF-35 (ΗΠΑ, 45 ἐκ. €), τό F-16 Block 52 plus (ΗΠΑ, 37 ἐκ. €), τό F-16 Block (ΗΠΑ) καί τό F-18 (ΗΠΑ, ἀναβαθμισμένο F-16).

Εἴπαμε ὅτι δέν ἔχει ἀποφασισθεῖ ποιοῦ μαχητικό θά διαλέξει ἡ Ἑλλάδα. Πάντως (ἐξαιρουμένου, στόν ὑπολογισμό μου, τοῦ Γιουροφάιτερ πού εἶναι πολύ ἀκριβό, ὡς καί διπλάσια ἢ τιμῆ του σέ σχέση μέ τά ἄλλα μαχητικά ἀεροπλάνα), ἡ μέση τιμῆ ἕκαστου εἶναι 42 ἐκ. €. Ἐννοεῖται ἡ τιμῆ αὐτή πρέπει νά αὐξηθεῖ αἰσθητά προσθέτοντας τά ὀπλικά συστήματα καί τά ἠλεκτρονικά συστήματα πλοήγησης τοῦ σκάφους, πού διπλασιάζουν, συνήθως τήν τιμῆ του.

Ἐξάλλου, ὡς γνωστόν, τόν Δεκέμβριο τοῦ 2004 ἡ κυβέρνηση παρήγγειλε 30 F-16 παλαιοῦ τύπου, συνολικοῦ κόστους 450-550 ἐκ. €, τό ὅποιο πρέπει, βεβαίως, νά διπλασιασθεῖ ὥστε τά μαχητικά αὐτά σκάφη ν' ἀποκτήσουν πλήρη ἐξοπλισμό. Τουτέστιν, περίπου 1 δισ. €. Καί ἕκαστον, περίπου, 30 ἐκ. €. Αὐτά τά «φτηνά» F-16 εἶναι παλαιότερης τεχνολογίας, τρίτης γενιᾶς.

Τό πρόβλημα

Ἡ κυβέρνηση, ἡ σημερινή ἀλλά κι ὅλες οἱ προηγούμενες, αὐξάνει συνέχεια τίς ἀγορές ὀπλων καί γενικά τίς στρατιωτικές δαπάνες πιστή στό δόγμα 7:10, ὥστε νά διατηρεῖται τό ἀξιομάχον τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἀέρος, ξηρᾶς καί θαλάσσης, ἔναντι τῆς Τουρκίας. Ὁ ἀπό βορρᾶν κίνδυνος δέν λαμβάνεται πλέον ὑπόψη, δέν κινδυνεύουμε ἀπό τή Βουλγαρία, τή Μακεδονία ἢ τήν Ἀλβανία.

Δέν θά συζητήσω τώρα τό ζήτημα αὐτῶν τῶν ἐξωφρενικῶν στρατιωτικῶν δαπανῶν γιά τήν Ἐθνική Ἀμυνα, πού ὑπονομεύουν συνολικά τήν οἰκονομία τῆς χώρας καί τῶν Ἑλλήνων, γιατί αὐτοί πληρώνουν ὅλα αὐτά τά τερατώδη ποσά ἐνῶ ἀνά δεκαετία περίπου, σέ μεγάλο βαθμό, τά φοβερά ὀπλομηχανήματα ἀχρηστεύονται καθόσον κατασκευάζονται ἄλλα νεότερας γενιᾶς.

Ἡ Ἀριστερά ἦταν πάντα, καί τώρα εἶναι περισσότερο, ὑπέρ τῆς δραστηκῆς μείωσης τῶν στρατιωτικῶν δαπανῶν ὥστε νά ἐξοικονομηθοῦν χρήματα πού θά χρησίμευαν στό νά περιορισθοῦν ἢ νά ἐκλείψουν οἱ χαινουσες πληγές τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας. Δέν θά ἀσχοληθῶ ὅμως τώρα μ' αὐτό τό ζήτημα· τά ἔχουμε πεῖ κι ἐμεῖς αὐτά, ἀπερίφραστα, ἀπό τό περιοδικό πολλές φορές. Ἐδῶ θά κάνω μιά πρόταση ἀκραῖα μινιμαλιστική, πού δέν βλέπω ποιός λόγος θά ἔκανε τήν κυβέρνηση νά μήν τήν ἀποδεχθεῖ, πάραυτα καθ' ὅσον οὐδόλως θίγει τήν ἀμυντική θωράκιση τῆς χώρας ἐνῶ ἐξοικονομεῖ 85 ἐκ. € γιά ἄλλες ἀνάγκες.

Ἡ πρόταση

Πιό πάνω ἔδειξα ὅτι κάθε μαχητικό ἀεροπλάνο 4ης γενιᾶς μαζί μέ τόν ἀναγκαῖο ἐξοπλισμό του κοστίζει περί τά 85 ἐκ. €. Στήν πραγματικότητα τά λεφτά εἶναι περισσότερα ὅσο δέ γιά τά ὀνομαζόμενα ἀντισταθμιστικά ὠφέλη καλύτερα νά μή γίνεται λόγος. Ἄς μείνουμε ὡστόσο σ' αὐτό τό «μικρό» ποσό τῶν 85 ἐκ. €.

Ἐρώτηση: ἂν ἀντί των 30 μαχητικῶν ἀεροπλάνων 4ης γενιᾶς ἡ Ἑλλάδα ἀγοράσει μόνο 29, ἤτοι ἓνα λιγότερο, μειώνεται ἡ μαχητική δύναμη τῆς ἐλληνικῆς πολεμικῆς ἀεροπορίας; Μ' ἓνα ἀμερικανικό π.χ. F-18 ἀναβαθμισμένο, ἢ ἓνα γαλλικό Ραφάλ λιγότερο κινδυνεύει ἡ ἀμυνα τῆς χώρας; Μόνο βαρειά ἐθελουφυλοῦντες καί κωφεύοντες σχεδιαστές τῆς ἐθνικῆς ἀμυνας θά μπορούσαν νά τό ὑποστηρίξουν, ἄνθρωποι δηλαδή μή διαθέτοντες οὔτε μικρό τμήμα τοῦ μέσου ἐγκεφάλου. Πρέπει ὅμως νά συνομολογήσουμε ὅτι οἱ διοικοῦντες ὅπωςδήποτε διαθέτουν τή μέση νοημοσύνη. Ἄρα;

Ἄρα, αὐτά τά 85 ἐκ. € νά χρησιμοποιηθοῦν γιά νά γιαντρευτεῖ μιά ἀπό τίς χαινουσες πληγές τῆς χώρας. Πλήγη πού δέν πάει ἄλλο, ἀπό τήν ὁποία ὑποφέρουν οἱ πάντες, ἀκόμη καί οἱ στρατηγικοί σχεδιαστές τῆς ἀμυνας ἔστω κι ἂν κατοικοῦν στά Βόρεια Προάστεια. Πλήγη πού ὀνομάζεται σκουπίδια. Χρόνια τώρα δέν λείει νά φύγουν ἀπό τήν Ἀθήνα. Τά 85 ἐκ. € ἢ ἓνα μαχητικό ἀεροπλάνο λιγότερο, ἀρκοῦν καί μέ τό παραπάνω νά βελτιωθεῖ σημαντικά τό σύστημα ἀποκομιδῆς τῶν σκουπιδιῶν. Λέω ἡ ἀποκομιδή μόνον γιατί τό συνολικό πρόβλημα σκουπίδια κοστίζει πολύ περισσότερο, θέλει πολλά ἀεροπλάνα (ΧΥΤΑ, αὔξηση προσωπικοῦ, πολλά καί κατάλληλα ἀπορριματοφόρα, προσωρινοί σταθμοί συγκέντρωσης κ.λπ.). Ἀλλά λίγο τῶχεις τά σκουπίδια νά φύγουν, πού κι αὐτές τίς μέρες στοιβάζονται στήν Ἀθήνα, ζέχνει καί

βρομάει ἀπ' ἄκρον σ' ἄκρον ἢ πρωτεύουσα; Θά χρειάζονταν ὅμως περισσότερα καί καλύτερα ἀπορριματοφόρα.

Νά μιά διεκδίκηση πού θά μπορούσε, γιά παράδειγμα, νά κοσμίσει οὐσιαστικότερα τά προγράμματα ὄλων τῶν ὑποψηφίων γιά τόν Δῆμο τῆς Ἀθήνας καί τῶν πέριξ δήμων ὄλων τῶν παρατάξεων. Νά κάτι πού θά μπορούσε ν' ἀποτελέσει διεκδίκηση ὄλων τῶν δημοτῶν: «Ἐνα μαχητικό λιγότερο» — «Ἐξω ἀπό τήν Ἀθήνα τά σκουπίδια».

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Στό Πανεπιστήμιο Κρήτης: ὄψεις κουτοπονηριάς

Τά μέλη τῶν προηγούμενων πρυτανικῶν ἀρχῶν τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης (πρώην πρύτανης Χρ. Νικολάου) βρίσκονται στήν εὐχάριστη... θέση «νά ὀφείλουν» στό Δήμοσιο κάτι ἐξωφρενικά ποσά, ἀπό 200.000 ἕως καί 900.000 εὐρώ, τό καθένα.

Ὁ λόγος αὐτοῦ τοῦ χρέους; Ἡ πρυτανεία, κατά τή διάρκεια τῆς θητείας της, ἀκολούθησε τή συνηθισμένη καί γνωστή στό ὑπουργεῖο Παιδείας, ἀλλά λογιστικά ἀνορθόδοξη τακτική, νά ἀξιοποιήσει κονδύλια τῶν εἰδικῶν λογαριασμῶν γιά νά καλύψει πάγιες ἀνάγκες, προβλεπόμενες μέν ἀλλά μή καλυπτόμενες ἀπό τόν τακτικό προϋπολογισμό τοῦ Πανεπιστημίου πού εἶχε περιορισθεῖ καί δέν ἐπαρκοῦσε. Ὅθεν οἱ ἀρμόδιοι ἐλεγκτές τοῦ ἴδιου Πανεπιστημίου θεωροῦν ὅτι ὑπάρχει προσωπική ἀστική εὐθύνη τῶν μελῶν ΔΕΠ πού εἶχαν προσυπογράψει τίς σχετικές ἀποφάσεις. Ὅμως, ἂν δέν εἶχαν ὑπογράψει τίς ἀποφάσεις αὐτές δέν θά ὑπῆρχε μέν κανένα πρόβλημα ὅμως οἱ πάγιες ἀνάγκες τοῦ Πανεπιστημίου δέν θά εἶχαν ικανοποιηθεῖ, πράγμα πού θά συνεπαγόταν ἀναξιοπιστία τοῦ Πανεπιστημίου ἔναντι ὀφειλετῶν του καί σοβαρές δυσχέρειες στίς λειτουργίες του (τηλέφωνα, καθαριότητα, ἐπιστημονικό προσωπικό ἐρευνητικῶν προγραμμάτων κ.λπ.).

Χαρακτηριστικό, καί ἰδιάζουσα σημασία εἶναι τό γεγονός ὅτι οἱ ἐλεγκτικές ἀρχές τοῦ ἴδιου τοῦ Πανεπιστημίου ἀποσαφηνίζουν ρητῶς ὅτι δέν ὑπάρχει οὔτε κἀν ὑπόνοια ἀτασθαλίας ἐκ μέρους τῶν πρυτανικῶν ἀρχῶν, πράγμα πού ἐφόσον θά ἀποδεικνυόταν νομίμως, οἱ ὑπογράψαντες τίς ἀποφάσεις καθηγητές θά εἶχαν πειθαρχικές ἢ ἐνδεχομένως καί ποινικές εὐθύνες. Γι' αὐτό οἱ ἐλεγκτές καταλήγουν στήν «προσωπική ἀστική εὐθύνη», πού σημαίνει ὅτι, ἂν δέν διευθετηθεῖ τό ζήτημα μέ ἀπόφαση τοῦ ὑπουργείου, οἱ «ὑπόλογοι» θά εἶναι ὑποχρεωμένοι νά καταβάλουν τά χρήματα αὐτά ἀπό τόν μισθό τους ἢ (καί) μέ τήν προσωπική τους περιουσία. Σημειωτέον ὅτι

ἡ κα Γιαννάκου εἶχε δεσμευθεῖ ἀπό τόν Σεπτέμβριο τοῦ 2005 ὅτι θά ρύθμιζε τό ζήτημα. Δέν τό ἐρύθμισε.

Ἄναφερόμαστε στό ζήτημα αὐτό γιατί εἶναι ἓνα μικρό ἀλλά εὐγλωττο χαρακτηριστικό τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο ἀντιλαμβάνεται ἡ πολιτική ἡγεσία τή λειτουργία τοῦ Πανεπιστημίου: γιά νά κάνει οἰκονομίες ἀπαλλάσσει τόν τακτικό προϋπολογισμό ἀπό τά ἔξοδα κάλυψης ὀρισμένων τακτικῶν ἀναγκῶν καταφεύγοντας στους εἰδικούς λογαριασμούς καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἀφήνει νά χρεωθοῦν τά πάγια ἔξοδα προσωπικῶς στά μέλη τῶν πρυτανικῶν ἀρχῶν.

Σημείωση: μεταξύ τῶν «ὑπολόγων» μέ προσωπική ἀστική εὐθύνη ὑπάρχουν καί 4 καθηγητές τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης, συνεργάτες τοῦ Πολίτη.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Γαλλία, Ἰταλία: «Νικήσαμε»;

Ἄν κάποιος νίκησαν ἢ ἔχασαν δέν εἴμαστε ἐμεῖς. Οἱ Γάλλοι μέ τό συνταρακτικό τους κίνημα ἐναντίον τοῦ Συμβολαίου Πρώτης Πρόσληψης (ΣΠΠ) νίκησαν ἀφοῦ ὁ νόμος αὐτός, ἀπαύγασμα τοῦ νεοφιλευθερισμοῦ, πῆγε ἀρχεῖο. Καί οἱ Ἰταλοί, βεβαίως, νίκησαν πού ἔστω μέ ἐλάχιστη διαφορά ψήφων ἔδιωξαν τόν Μπερλουσκόνι ἀπό τήν πρωθυπουργία τῆς Ἰταλίας. Αὐτή εἶναι ἡ πρώτη ὄψη τῶν πραγμάτων. Ὅστοςο πρέπει νά ἐξετάσουμε κάπως βαθύτερα τήν κατάσταση, κυρίως νά δοῦμε τί γίνεται πιο πέρα. Καί τοῦτο διότι ὅσα ὡς τώρα ἔγιναν σέ Γαλλία καί Ἰταλία ἔχουν σοβαρές ἐπιπτώσεις γιά ὅλη τήν Εὐρώπη, ἄρα καί γιά μᾶς. Δέν ἦταν γεγονότα ρουτίνας.

Ἡ Γαλλία, ὁ ἀγώνας συνεχίζεται

Στή Γαλλία, ὁ φοιτητικός κόσμος, οἱ ἐργαζόμενοι, τά συνδικάτα, ὅλα τά ἀριστερά κόμματα, ὅλη δηλαδή ἡ ἐργαζόμενη Γαλλία ὑποχρέωσαν τή γαλλική δεξιά καί τόν πρωθυπουργό της Ντέ Βιλπέν σέ ὀπισθοχώρηση. Ἡ νίκη αὐτή, ἡ ἐξέγερση τοῦ κόσμου τῆς ἐργασίας καί ἰδιαίτερα τῶν νέων, δέν ἔπεσε ἀπό τόν οὐρανό οὔτε, ὅπως ἔγραψαν πολλοί καί στήν Εὐρώπη καί στήν Ἑλλάδα, εἶναι τό συνήθειο τῶν Γάλλων νά ἐξεγείρονται κάθε τρεῖς καί τόσο, σαματατζῆδες ὅπως φέρονται. Αὐτή ἡ μεγάλη κινητοποίηση εἶχε βέβαια πίσω της πολύχρονες παραδόσεις, πού πᾶνε μακριά στόν χρόνο καί ἀποδεικνύουν τή βαθιά πολιτικοποίηση τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ. Εἶχε ὅμως καί πολύ πρόσφατα προηγούμενα: τήν ἀπόρριψη τοῦ Εὐρωσυντάγματος στό περυσινό δημοψήφισμα καί τήν ἐξίσου μεγάλη κινητοποίηση τῶν λυκειοπαίδων καί ἐκπαιδευτικῶν ἐναντία στή μεταρρύθμιση τοῦ Μπακαλωρεά πού ἐτοίμαζε ἡ κυβέρνηση καί

τήν ὁποία ἀναγκάστηκε νά πάρει πίσω. Τέτοιας ὑφῆς ἦταν καί τό κίνημα ἐνάντια στό ΣΠΠ. Καί γιά νά πετύχουν αὐτή τή νίκη δούλεψαν σκληρά, κινητοποίησαν ὅλα τά πανεπιστήμια, τά λύκεια, τά συνδικάτα, τίς ἐπιχειρήσεις. Δέν γίνονται τέτοια πράγματα μέ ἐκκλήσεις. Γράφηκαν πολλά καί στόν τόπο μας γιά τό γαλλικό 2006. Ἐσχωρίζω, γιά τήν πληρότητά του καί τήν ὀξυδέρκειά του τό ἄρθρο τῆς Ἰλεάννας Μορώνη στά «Ἐνθέματα» τῆς Αὐγῆς (16.4.2006), πού ὁ καθένας μπορεῖ νά τό διαβάσει μέ ὠφέλεια.

Ἐπάρχει ὅμως ἓνα πρόβλημα πού ἀπλῶς τό ὀνοματίζω. Ἡ νά τό πῶ μέ τά λόγια τῶν Γάλλων: ὁ ἀγῶνας συνεχίζεται. Δηλαδή: σέ ἓναν χρόνο στή Γαλλία θά γίνουν ἐκλογές γιά τόν πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας. Ἐκλογές πολύ ἀποφασιστικές, καθ' ὅσον ὁ πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας εἶναι ἀποφασιστικῆς σημασίας στό γαλλικό πολιτικό σύστημα.

Ὁ νῦν πρόεδρος Σιράκ ἀποχωρεῖ· ὁ νῦν πρωθυπουργός Ντέ Βιλπέν εἶναι πιά καμμένο χαρτί. Ὁ ὑπουργός ἐσωτερικῶν Σαρκοζί παραδοκεῖ, ἄκρως νεοφιλελεύθερος καί συντηρητικός αὐτός. Τί θά γίνει; Ἰδωμεν.

Τό σπουδαιότερο πρόβλημα ὅμως εἶναι ποιός θά εἶναι ὁ ὑποψήφιος τῆς Ἀριστερᾶς, ποιός θά ἐκφράσει πολιτικά καί ἐνωτικά τό τεράστιο κίνημα τῶν φοιτητῶν καί τῶν ἐργαζομένων. Θά ὑπάρξει ἀντίστοιχος ὑποψήφιος, πού θά ἔχει τήν ἰκανότητα νά συσπειρώσει ὅλον αὐτόν τόν κινητοποιημένο μαχητικά κόσμο; Τά πράγματα ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη εἶναι μᾶλλον θολά, παρόλο πού τά κόμματα τῆς Ἀριστερᾶς, αὐτό τόν καιρό, ἐκφράζουν ἐνωτικές θέσεις. Δύσκολες οἱ προβλέψεις. Καί πάλι ἰδωμεν. Ἀλλά αὐτό εἶναι πιά τό πρόβλημα.

Ἰταλία

Ὁ Συνασπισμός τῆς κεντροαριστερᾶς μέ ἐπικεφαλῆς τόν «εὐσεβή καθολικό» Πρόντι κατάφερε νά συγκεντρώσει λίγους ψήφους παραπάνω ἀπό τή δεξιά (25.000) καί νά πάρει τήν πρωθυπουργία. Ὁ Μπερλουσκόνι, ἀντιδραστικός καί παλιάτσος, ἔχασε τήν πρωθυπουργία. Ὅμως μέ τό 49,6% πού πῆρε ὁ συνδυασμός του εἶναι ἀκόμα πολύ ἰσχυρός. Ἐχει μαζί του τούς ἐπισκόπους, τήν Confidustria, τίς μαφίες κι ἓνα μάγμα λαϊκῆς καταγωγῆς καί λαϊκιστικῆς ἰδεολογίας πού τό καλλιεργοῦν τά κανάλια τοῦ Μπερλουσκόνι.

Ὁ Συνασπισμός τῆς Κεντροαριστερᾶς εἶναι μιά σημαντική πολιτική συσπείρωση. Ἀλλά καί ἄρκετά ἑτερόκλητος. Θά ἀντέξει στήν κυβέρνηση, θά προσφέρει ἔργο σοβαρό ἐνάντια στή συνολική καθίζηση καί ὀπισθοδρόμηση τῆς Ἰταλίας; Καί πάλι ἰδωμεν.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΞΟΡΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Σκέψεις για τήν ιστορική μελέτη του φαινομένου*

του Στρατή Μπουρνάζου

Οι διαστάσεις του φαινομένου

Διατυπώνοντας μερικές γενικές σκέψεις για τή μελέτη της πολιτικής εξορίας στην Ελλάδα, θά ήθελα να ξεκινήσω από τις διαστάσεις του φαινομένου. Καί τό πρώτο πού χρειάζεται, πιστεύω, νά επισημάνουμε είναι ή μεγάλη του έκταση: στόν χρόνο, στόν χώρο αλλά και όσον αφορά τόν αριθμό τών εξοριστών. Άς ξεκινήσουμε λοιπόν από αυτό τό τρίπτυχο: *πότε, πού, πόσοι*.

α) *Ο χρόνος*. Άς δούμε, καταρχάς, τό χρονικό εύρος του φαινομένου. Ο θεσμός της διοικητικής εκτόπισης εμφανίζεται μέ συγκροτημένη θεσμική μορφή τό 1871, μέ τόν νόμο «Περί καταδιώξεως της ληστείας», ό όποιος επεκτείνεται στίς αρχές του 20ού αιώνα, καλύπτοντας και περιπτώσεις ληστοτρόφων, ζωοκλοπτών, λαθρεμπόρων κ.ά. Από τότε όμως μπορούμε νά κάνουμε λόγο για πολιτικούς εξοριστούς; Τά στελέχη της Φεντερασιόν Άβραάμ Μπεναρόγια και Σαμουήλ Γιονάς, οι όποιοι συλλαμβάνονται τό 1913 στή Θεσσαλονίκη, ως οργανωτές απεργίας, και εκτοπίζονται στή Νάξο, θεωρούνται, στήν ιστοριογραφία του άριστερου κινήματος, ως οι πρώτοι πολιτικοί εξοριστοί. Βέβαια, όπως έχει επισημάνει ό Νίκος Άλιβιζάτος στήν κλασική μελέτη του,¹ περιπτώσεις αυθαίρετων εκτοπίσεων για πολιτικούς λόγους καταγράφονται και πρωτίτερα, κατά τή διάρκεια της απόλυτης μοναρχίας του Όθωνα.

Άπό ιστορική άποψη, όμως, δέν μάς ενδιαφέρει μό-

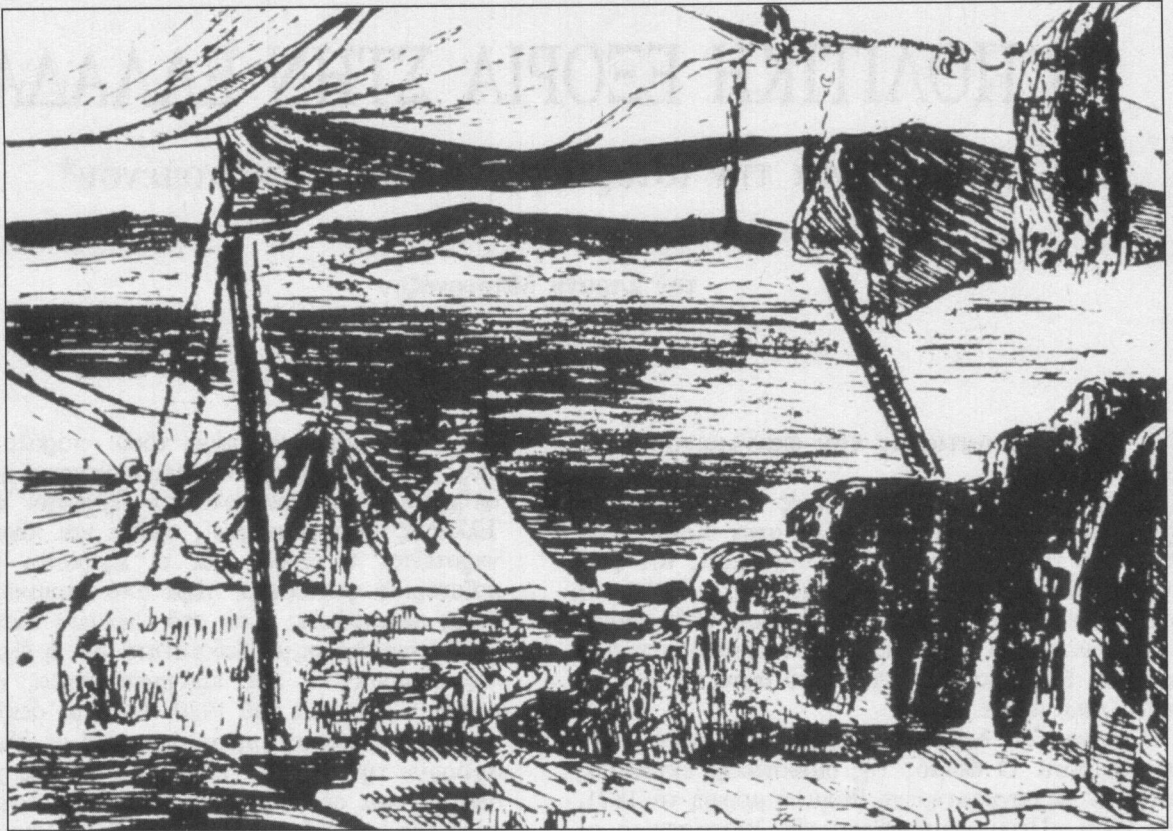
νο και δέν μάς ενδιαφέρει τόσο —παρόλο πού, ασφαλώς, μάς ενδιαφέρει— νά ανακαλύψουμε ποιός ή ποιοί υπήρξαν οι πρώτοι πολιτικοί εξοριστοί της νεότερης Ελλάδας: μάς απασχολεί, πρώτα και κύρια, πότε συγκροτείται ή εξορία και οι εξοριστοί ως κοινωνικοϊστορικό φαινόμενο, πέρα από άτομικές ή μεμονωμένες περιπτώσεις. Καί, στό ερώτημα αυτό, μπορούμε νά αποφανθούμε μέ βεβαιότητα ότι ή εξορία, ως πολιτική πρακτική και πραγματικότητα, συγκροτείται κατά τή δεκαετία του 1920. Τότε, μέ σειρά νομοθετημάτων, ή εκτόπιση επεκτείνεται και σέ άδικήματα πού αφορούν τήν «ήσυχία και ασφάλεια της χώρας», ενώ συστήνονται σέ κάθε νομό έπιτροπές ασφάλειας. Στά μέσα της δεκαετίας, επί δικτατορίας Παγκάλου, μέ τήν παραπάνω θεσμική πλαισίωση και θεμελίωση, εκτοπίζονται 1.000 περίπου άτομα. Από τότε, ή εκτόπιση, ως μέτρο αντιμετώπισης τών πολιτικών αντιπάλων, θά διαγραφεί μιά πορεία πενήντα περίπου χρόνων, μέχρι τό 1974.

Αυτή ακριβώς ή έκταση του φαινομένου μάς υποχρεώνει, κάθε φορά πού μιλάμε για εξοριστούς και εξορία, νά προσδιορίζουμε τόν χρόνο. Γιατί οι εξοριστοί και ή εξορία δέν είναι ίδιοι στή διάρκεια τών πενήντα αυτών χρόνων. Καί όταν λέω δέν είναι ίδιοι, δέν εννοώ τόσο ως φυσικά πρόσωπα (ως φυσικά πρόσωπα, σέ αρκετές περιπτώσεις, μπορεί νά είναι και ίδιοι: συναντάμε τούς ίδιους ανθρώπους τό 1936 και τό 1948, τό 1949 και τό 1967). Άλλά και αυτοί οι ίδιοι, ένδεχομένως, άνθρωποι είναι πολύ διαφορετικοί, μέσα στίς διαφορετικές συνθήκες: οι συνθήκες της εξορίας, τό πλαίσιο, τό σώμα τών εξοριστών αλλάζουν σημαντικά στή διάρκεια τών πενήντα αυτών πυκνών χρόνων. Η καθημερινότητα, για παράδειγμα, της προπολεμικής Άνάφης πού έχει μελετήσει ή Μάργκαρετ Κένα² (μέ τούς εξοριστούς νά ονομάζουν τούς θαλάμους τους «Μάρξ, Ένγκελς, Γκόρκι, Δημητρώφ, Τέλμαν» και νά

* Τό άρθρο αποτελεί έπεξεργασμένη μορφή όμιλίας στή συζήτηση μέ θέμα «Η εξορία στήν Ελλάδα», στίς 12.4.2006, στά εγκαίνια του Μουσείου Πολιτικών Κρατουμένων Άη-Στράτη. Στή συζήτηση, συντονιστής ήταν ό Ηλίας Νικολακόπουλος και εισηγητές οι Νίκος Άλιβιζάτος, Στρατής Μπουρνάζος, Τίτος Πατριός.

Βασικά δοθήματα, για τό άρθρο αυτό, ήταν οι γνωστές μελέτες του Νίκου Άλιβιζάτου και του Πολυμέρη Βόγλη, καθώς και τό άρθρο του Φίλιππου Ηλιού «Η μνήμη της ιστορίας και ή άμνησία τών εθνών», πολλές από τίς μεθοδολογικές προτάσεις του όποιου επαναλαμβάνω στή συνέχεια. (Τά βιβλιογραφικά στοιχεία τών τριών μελετών παρατίθενται στίς ύποσημειώσεις).

1. Νίκος Άλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σέ κρίση, 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, 6' έκδ., Θεμέλιο, Άθήνα 1986, σ. 340-342, σημ. 2, και γενικότερα σ. 340 κ.έξ.

Χρ. Δαγκλής, Έρείπια από Τσαντήρι, Μακρόνησος 1949

κρεμάνε τά πορτρέτα τῶν ἐπαναστατῶν στούς τοίχους) πολύ μικρή σχέση ἔχει μέ τήν πραγματικότητα τοῦ ἀκράτου σωματικοῦ καί ψυχικοῦ πόνου τῆς Μακρόνησου, καί αὐτή, μέ τή σειρά της, διαφοροποιεῖται σημαντικά ἀπό τήν «πειθαρχημένη διαβίωση» τοῦ Ἀη-Στράτη τῆς δεκαετίας τοῦ 1950 μέ τήν πλούσια δραστηριότητα (πολιτική, πολιτιστική, ἀθλητική) πού ἀναπτύσσει ἡ Ὁμάδα Συμβίωσης, τήν ἀμφισβήτηση τῆς καθοδήγησης καί τίς ἐντονες ἐσωτερικές ἀντιπαραθέσεις πού ἐκδηλώνονται.

Μποροῦμε, ἔτσι, νά διακρίνουμε, τρεῖς μεγάλες ἐποχές τῆς ἐξορίας στήν Ἑλλάδα: τήν προπολεμική, πού κορυφώνεται τήν περίοδο τῆς 4ης Αὐγούστου, τήν ἐμφυλιακή-μετεμφυλιακή καί αὐτήν τῆς χούντας τῶν συνταγματαρχῶν.

6) Ὁ χώρος. Περίπου 100 ἀπομονωμένα γεωγραφικά σημεῖα (ἀνάμεσά τους πάνω ἀπό 40 ἄγωνα νησιά) χρησιμοποιήθηκαν ὡς τόποι ἐξορίας ὅπως διαβάξω στό ἐνημερωτικό φυλλάδιο τοῦ Μουσείου Πολιτικῶν Κρατουμένων Ἀη Στράτη – τόσο, πού ὁ κατάλογος τῶν τόπων αὐτῶν θυμίζει δρομολόγιο τῆς ἄγονης γραμμῆς: Ἀη Στράτης, Ἀνάφη, Γαῦδος, Γιούρα, Ἰκαρία, Ἴος, Κίμωλος, Κύθηρα, Λέρος, Λήμνος, Μακρόνησος, Μήλος, Νάξος, Σαμοθράκη, Σαντορίνη, Σέριφος, Σίκιμος, Σίφνος, Τρίκερι, Φολέγανδρος, Χίος, Ἀκροναυπλία, Ἀ-

λικαρναός, Ὠρωπός, γιά νά περιοριστῶ στούς σημαντικότερους. Καί ἄν, δίπλα στούς ἐξόριστους, λογαριάσουμε καί τή διακριτή ἀλλά ὁμορη κατηγορία τῶν πολιτικῶν κρατουμένων πού βρίσκονται φυλακισμένοι, τότε, μαζί μέ τίς φυλακές, δημιουργεῖται ἕνα δίκτυο τό ὁποῖο καλύπτει ὅλο τόν ἐλληνικό χώρο, νησιωτικό καί ἠπειρωτικό. Στά χρόνια τῆς «ἀκμῆς», τά χρόνια τοῦ Ἐμφυλίου, ἀρκεῖ μία μόνο ματιά στούς σχετικούς χάρτες (γιά παράδειγμα σ' αὐτόν πού ὑπάρχει στόν τόμο μέ τόν εὐγλωττο τίτλο *Οἱ μισοί στά σίδερα*, σέ ἐπιμέλεια Παναγιώτη Ἀρώνη καί Βαρδῆ Βαρδινογιάννη), γιά νά ἀντιληφθοῦμε τή γεωγραφική ἐξάπλωση τοῦ φαινομένου: μιά Ἑλλάδα διάστικτη ἀπό τετράγωνα, κύκλους, τρίγωνα καί ἄστρα, πού συμβολίζουν, ἀντίστοιχα, φυλακές, στρατόπεδα, ἔκτακτα στρατοδικεῖα καί τόπους ἐκτελέσεων.

γ) Τό τρίτο βασικό αἰτούμενο, ὁ ἀριθμός τῶν ἐξορίστων δηλαδή, ἀποτελεῖ καί ἕνα ἀπό τά μεγάλα κενά

2. Πρόσφατα κυκλοφόρησε καί στά ἐλληνικά τό λεύκωμα τῆς Margaret Kenna *Ἡ κοινωνική ὀργάνωση τῆς ἐξορίας*, μετ. Γιάννης Καστανάρας, Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα 2004, μέ σπουδαῖες φωτογραφίες ἀπό τή ζωή τῶν ἐξορίστων στήν προπολεμική Ἀνάφη.

στή γνώση μας. Τά επίσημα στοιχεία είναι φειδωλά, ενώ οι πληροφορίες από άλλες πηγές (αναφορές ξένων πρεσβειών, εκθέσεις διεθνών οργανισμών, καταγγελλίες και εκτιμήσεις των ίδιων των εξόριστων και των κομμμάτων της Άριστερās) είναι διάσπαρτες, ασυνεχείς, και, αρκετά συχνά, απλώς εκτιμήσεις. Έτσι, όσο κι αν αυτό μάς φαίνεται λίγο ή ίσως απογοητευτικό, ή παρούσα κατάσταση των τεκμηρίων και της έρευνας μάς υποχρεώνει να αρκεστούμε σε επιμέρους στοιχεία, στοιχεία που είναι δύσκολο να αναχθούν σε συνολικά νούμερα, καθώς υπάρχουν επικαλύψεις, αναφέρονται σε διαφορετικές περιόδους και τόπους, περιλαμβάνουν και τους φυλακισμένους κ.ο.κ.

Πάντως, ως μήν ξεχνάμε ότι, σε κάθε περίπτωση, μιλάμε για χιλιάδες ανθρώπους. Αναφέρω ενδεικτικά όρισμένους αριθμούς. Τό 1929-1937 έχουμε 3.000 εκτοπισμένους με βάση τό ιδιώνυμο, ενώ κατά τή δικτατορία του Μεταξά ό αριθμός των εξόριστων είναι 1.000-5.000. Μεταπολεμικά, στή Μακρόνησο (Ιούνιος 1947-Μάρτιος 1950) έχουμε τουλάχιστον 40.000 εξόριστους, ενώ τό 1951, μετά τά μέτρα τής κυβέρνησης Πλαστήρα, υπολογίζονται σε 3.400 σε όλη τήν Ελλάδα. Τέλος, κατά τή διάρκεια τής χούντας οι εξόριστοι ανέρχονται σε 10.000.³ Όλα αυτά με βάση επίσημα στοιχεία (πού έχουν, συχνά, μία τάση υποτίμησης των αριθμών) ή τίσ μετριοπαθέστερες εκτιμήσεις. Σημειώνω, για να έχουμε απλώς μία εικόνα (των προβλημάτων, αλλά και τής ρευστότητας των αριθμών) ότι τήν ίδια στιγμή, άλλες εκτιμήσεις μιλάνε για 80.000 συλλήψεις από τή δικτατορία Μεταξά, πολλές από τίσ όποιες καταλήγουν σε εκτοπίσεις⁴ ή σε για 100-150.000 εξόριστους (πολίτες και στρατιώτες) στή Μακρόνησο.

Έξορία και επίσημος λόγος

Η έξορία, οι εξόριστοι και οι πολιτικοί κρατούμενοι παραμένουν μέχρι σήμερα μία από τίσ σκοτεινές —μέ τή διπλή σημασία του όρου— σελίδες τής σύγχρονης ιστορίας μας. Παρά τήν έκταση και τή σημασία του, τό θέμα υπήρξε, μέχρι πολύ πρόσφατα, αποκλεισμένο από τόν επίσημο λόγο και τήν επίσημη ιστορία. Οι λόγοι είναι μάλλον ευνόητοι:

«Δέν άρέσει, φαίνεται, στά έθνη», έλεγε ό Φίλιππος Ήλιού τό 1993, μιλώντας για τό Μακρονήσι, «νά θυμούνται τήν πραγματική ιστορία τους, ιδίως όταν ή ιστορία αυτή αναδεικνύει πλευρές όδυνηρές και δυσάρεστες, για τίσ όποιες, με τό πέρασμα του χρόνου, κανείς πιά δέν αισθάνεται άνετα και περήφανος, αν θέλει πραγματικά να αναλογιστεί, με ειλικρίνεια, όσα βρίσκονται στήν άφετηρία ή κάποια κρίσιμη καμπή τής ιστορίας τής εθνικής ή τής κοινωνικής ομάδας στήν όποία μετέχει. Οι εθνικές ιστορίες, οι επίσημες ιστορίες, που διδάσκονται στα σχολεία και που γαλουχούν τίσ συνεχόμενες γενεές είναι φτιαγμένες με άποσιωπήσεις και άμνησίες, όσες χρειάζονται κάθε φορά, για να

διαμορφωθεί, στις συλλογικές συνειδήσεις, μία αίσθηση άρμονίας, συνοχής και μεσότητας που υποτίθεται ότι χαρακτήριζε τό ιστορικό παρελθόν».⁵

Έκτός από τήν άποσιώπηση, όμως, έχουμε και άλλες μορφές πύ έμμεσης, συνειδητής ή μή, άπόθησης του φαινομένου. Τέτοιες είναι ή γενικόλογη αναφορά στήν έξορία ως ένα φαινόμενο του άδελφοκτόνου πολέμου, τής διχόνοιας, των «πέτριων» και ταραγμένων χρόνων, μαζί με τίσ εκκλήσεις για λήθη αυτού του ζοφερού παρελθόντος και συμφιλίωση. Τέτοιες προσεγγίσεις, ακόμα κι αν υπήρξαν πολιτικά αναγκαίες και είχαν άγαθά άποτελέσματα, ώστόσο αλλοιώνουν τήν ιστορική πραγματικότητα: έτσι οι εξόριστοι και οι πολιτικοί κρατούμενοι εντάσσονται στήν εθνική ιστορία άφου πρώτα άποχρωματιστούν και ύδτεροποιήθουν.

Γι' αυτό ακριβώς ή δημιουργία του Μουσείου Πολιτικών Έξοριστων Αη Στρατή άποτελεί, κατά τή γνώμη μου, γεγονός με ιδιαίτερη σημασία. Καί ή σημασία αυτή δέν έγκειται μόνο στον πλούτο των εκθεμάτων, ούτε στο πείσμα και τήν έπιμονή των ανθρώπων που συνέλαβαν και ύλοποίησαν τήν ιδέα. Καί τά δύο αυτά είναι εξόχως σημαντικά, και αξίζει κάθε έπαινος στους πρωτεργάτες, ύπάρχει όμως κάτι ακόμα πιο σημαντικό: ή δημιουργία αυτού του χώρου, με τή δηλωμένη πρόθεση να λειτουργήσει ως κέντρο μελέτης τής πολιτικής έξορίας, φιλοδοξεί να άντιμετωπίσει τό φαινόμενο στις άπολύτως συγκεκριμένες του διαστάσεις. Κατά τουτο, ή ίδρυση του Μουσείου (αν μάλιστα συνυπολογίσουμε τήν ύπαρξη συγγενών φορέων όπως τά ΑΣΚΙ και ή ΕΔΙΑ, καθώς και τήν εμφάνιση μίας σειράς αξιόλογων μελετών, τά τελευταία χρόνια)⁶ άποτελεί μία

3. Τά στοιχεία για τούς εξόριστους από τή μελέτη του Πολυμέρη Βόγλη, ό.π., σ. 65, σ. 96-97, και σ. 110 σημ. 60.

4. Για τόν αριθμό 80.000, βλ. Ι. Γ. Κορωνάκης, *Η πολιτεία τής 4ης Αυγούστου. Φως εις μίαν πλαστογραφημένην περίοδον τής ιστορίας μας*, χ.ε., Αθήνα 1950, σ. 44 κ.έξ., όπως τό αναφέρει ό Ν. Αλιβιζάτος, ό.π., σ. 435, σημ. 80. Ό αριθμός 100.000-150.000 είναι ή σταθερή εκτίμηση των εξόριστων Μακρονησιωτών και του συλλόγου τους (ΠΕΚΑΜ), που έχει διατυπωθεί πολλές φορές σε ήμερίδες, συνέδρια και εκδηλώσεις.

5. Φίλιππος Ήλιού, «Η μνήμη τής ιστορίας και ή άμνησία των εθνών», στον συλλογικό τόμο *Μακρόνησος. Ιστορικός Πολιτιστικός Τόπος*, έπιμ. Κώστας Διαφωνίδης, Λουίζα Γρηγοράκου-Μάρθα, Ρένα Λευκαδίτη-Παπαντωνίου, ΥΠΠΟ-ΥΠΕΧΩΔΕ-ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ-ΤΕΕ-ΕΜΠ-ΙCOMOS-ΠΕΚΑΜ, Αθήνα 1994, σ. 72-82. Τό άρθρο πρωτοδημοσιεύτηκε στον Πολίτη, τχ. 125 (Μάιος 1994), σ. 33-37.

6. Προσπερνώντας, για λόγους χώρου, πολλές επιμέρους συμβολές δημοσιευμένες σε περιοδικά, θά ήθελα να μνημονεύσω δύο άυτοτελή έργα. Πρώτον, τή βασική μελέτη του Πολυμέρη Βόγλη *Η έμπειρία τής φυλακής και τής έξορίας. Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο*, μετ. Γιάννης Καστανάρας, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004 (α' άμερικανική έκδοση 2002), ή όποία άποτελεί μία ολοκληρωμένη

Χρ. Δαγκλής, Έσωτερικό σκηνής, Μακρόνησος 1949

πράξη ποιοτικά διαφορετική από μία έπετειακή εκδήλωση, μία τελετή εις μνήμην ή τήν ανέγερση ενός μνημείου. Κι αυτό έπειδή θέτει τίς βάσεις για τήν έπιστημονική μελέτη τής έξορίας: ποιοί και πόσοι ήταν οι πολιτικοί έξόριστοι, ποιές συνθήκες αντιμετώπιζαν στήν έξορία, πώς όργάνωσαν τή ζωή τους, πώς άλλαξαν τούς τόπους όπου βρέθηκαν εκτοπισμένοι και, μαζί, άλλαξαν και τούς έαυτούς τους. Καί αυτή ή ανασυγκρότηση και μελέτη τής έξορίας, ή κατανόησης της στις πραγματικές της διαστάσεις, είναι, πιστεύω, ή ουσιαστικότερη χειρονομία, ό καλύτερος τρόπος για να τιμήσουμε όλους εκείνους που πέρασαν κάποια από τά καλύτερα χρόνια τής ζωής τους στά νησιά τής έξορίας.

Άξονες μελέτης

Μέ αυτή τήν άφετηρία λοιπόν θά ήθελα να προτείνω, μέ συντομία, έξι άξονες για τή μελέτη του φαινομένου τής έξορίας.

I. Η έξορία ως κρατικός θεσμός. Όταν μιλάμε για πολιτικούς κρατούμενους και έξόριστους αναφερόμαστε συνήθως στους αγωνιστές, αυτούς που δέν λύγισαν, που όρθωσαν τό ανάστημά τους. Όμως, ή ιστορία τής πολιτικής έξορίας δέν είναι μόνο αυτή. Η ιστορία τής πολιτικής έξορίας (και ιδίως τών στρατο-

πέδων όπως ή Μακρόνησος, τά Γιούρα, ό Άη-Στράτης) είναι, πρώτα απ' όλα, ή ιστορία ενός κρατικού θεσμού, που συγκροτείται σε συγκεκριμένες έποχές, μέ συγκεκριμένες επιδιώξεις: τόν περιορισμό και τήν έξουδετέρωση τών πολιτικων αντιπάλων, τήν κάμψη του φρονήματός τους, τόν έξαναγκασμό τους να αποκηρύξουν τίς ιδέες τους, τήν άσκηση τρομοκρατίας στον υπόλοιπο πληθυσμό. Αυτή λοιπόν ή όπτική, ή όπτική τής μελέτης ενός κρατικού θεσμού μέ συγκεκριμένες επιδιώξεις, πρέπει να σταθει, πιστεύω, μεθοδολογικά, ή άφετηρία μας.

II. Οι πολιτικοί έξόριστοι, αυτοί οι χιλιάδες άνθρωποι που αναφέραμε παραπάνω. Έχει μεγάλη σημασία να μάθουμε ποιοί ήταν, πόσοι ήταν, πόσο παρέμειναν έξόριστοι και, από κει και πέρα, τούς τόπους καταγωγής τους, τήν κοινωνική τους καταγωγή, τή μόρφωσή τους, τά επαγγέλματά τους, τήν πολιτική τους τοποθέτηση κ.ο.κ. Να αποκτήσουμε, δηλαδή, μία εικόνα τής

έπιστημονική σπουδή του θέματος. Δεύτερον, ειδικότερα για τή Μακρόνησο, τόν χρήσιμο συλλογικό τόμο *Ιστορικό τοπίο και ιστορική μνήμη. Τό παράδειγμα τής Μακρόνησου*, Φιλίστωρ, Άθήνα 2002.

7. Βλ. Φίλιππος Ηλιού, ό.π., σ. 75.

σύνθεσης και της διαστρωμάτωσης αυτής της ιδιότυπης κοινωνίας. Και, ως τό σημειώσουμε με έμφαση, μās ενδιαφέρει τό σύνολο, όλος αυτός ό κόσμος τών έξορίστων, μέ τίς ποικίλες συμπεριφορές και στάσεις του (και, βέβαια, αυτές οι ποικίλες και διαφορετικές στάσεις μέ τίς όποιες αντιμετωπίζουν οι έξοριστοι τήν έξορία –στό βαθμό πού θά μπορέσουμε νά τίς ανασυστήσουμε– άποτελούν πρώτης τάξεως ύλικό γιά μελέτη), και όχι μόνο οι εξέχουσες περιπτώσεις, εκείνοι πού ξεχώρισαν μέ τήν ήρωική τους στάση, και οι όποιες συχνά κυριαρχούν στις μαρτυρίες και τίς αφηγήσεις.

Δέν μπορούμε, βέβαια, νά αναπτύξουμε εδώ τό θέμα του κόσμου τών έξορίστων –και τά στοιχεία μας άλλωστε δέν έπαρκούν–, θέλω όμως νά τονίσω κάτι μέ κεφαλαϊώδη σημασία, πού αν δέν τό έχουμε συνεχώς στό μυαλό μας διαφεύγει τό ουσϊώδες: οι έξοριστοι, από τόν Μεσοπόλεμο μέχρι τή χούντα, στή συντριπτική τους πλειονότητα, είναι άριστεροί. Και ανάμεσα στους άριστερούς οι κομμουνιστές άποτελούν, επίσης, τήν πλειονότητα αυτής της πλειονότητας. Θά συναντήσουμε ασφαλώς, ειδικά στήν πρώτη και στήν τρίτη περίοδο (4η Αυγούστου και 21η Απριλίου) και φιλελεύθερους δημοκράτες, αυτοί όμως άπλως άποτελούν τήν εξαίρεση πού επιβεβαιώνει τόν κανόνα. Πρέπει νά τό συγκρατήσουμε αυτό, τήν άριστερή ταυτότητα τών έξορίστων, γιατί έχει κομβική σημασία και γιά τίς επιδιώξεις τών κρατούντων αλλά και γιά τεκταινόμενα στόν χώρο της έξορίας. Και ως ύποσημειώσουμε εδώ ότι οι άνθρωποι αυτοί, ανεξάρτητα από τό τί είναι (κομμουνιστές, συνοδοιπόροι, συμπαθούντες, ΕΑΜίτες, άντάρτες, συγγενείς αγωνιστών) έγκαλούνται, συλλαμβάνονται και έξορίζονται από τό κράτος ως κομμουνιστές. Και πολλοί, παρόλο πού δέν είναι, γίνονται κομμουνιστές, κατά τή διάρκεια της έξορίας. Θυμίζω εδώ τήν περίπτωση, πού δέν είναι μοναδική, του Θόδωρου Γκοβάτσου, δάσκαλου από τήν Πελοπόννησο, τήν όποία αναφέρει ό Μπέρτζς στό βιβλίό του *Έξοριστοι στό Αίγαίο* (ό Μπέρτζς, Αυστραλός δημοσιογράφος, έρχεται τό 1935-1936 στήν Ελλάδα και επισκέπτεται τή Γαύδο και τήν Άνάφη, όπου έμεινε μία βδομάδα, και σ' αυτόν χρωστάμε όρισμένες από τίς πιο ώραιες περιγραφές της ζωής τών έξορίστων): ό Γκοβάτσος λοιπόν βρίσκει στήν έξορία, επειδή ό παπός του χωριού τόν κατηγορήσε ότι δέν δίδασκε τή δημιουργία του κόσμου μέ βάση τήν Άγία Γραφή. Ό δάσκαλος δέν ήταν κομμουνιστής, έγινε όμως στήν έξορία.

III. Η *όργάνωση της καθημερινότητας*. Από εκεί και πέρα, επιστρέφοντας στά έρευνητικά μας αίτήματα και αίτούμενα, μία σειρά έρωτήματα: Πώς λειτουργεί αυτή ή κοινωνία; Ποιοι είναι οι κανόνες της, θεσμιζόμενοι και μή, κανόνες πού καθορίζονται από τό κράτος, αλλά και από τήν Όμάδα Συμβίωσης; Πώς όργανώνουν τήν καθημερινότητα, πώς αντιμετωπίζουν τά ύλικά προβλήματα, πώς διαπλέκεται τό πολιτικό μέ τό προσωπικό, οι αντίθεσεις, οι συγκρούσεις...

Δέν μπορώ, όπως αντιλαμβάνεστε, νά αναπτύξω ου-

τε αυτό τό ζήτημα, θέλω όμως πάλι νά επισημάνω κάτι βασικό, πού ισχύει σέ όλους τούς χρόνους και τούς τόπους της έξορίας: οι έξοριστοι κάθε άλλο παρά παθητικά άποδέχονται και διώνουν τήν κατάστασή τους. Είναι ενεργά ύποκειμενα πού προσπαθούν νά πάρουν τήν τύχη στά χέρια τους, νά εκμεταλλευθούν τίς όποιες (μικρές ή μεγαλύτερες) δυνατότητες γιά νά επανοικειοποιηθούν τόν χώρο, νά ξανακερδίσουν τόν χαμένο χρόνο, νά ανασημασιοδοτήσουν τόν τόπο της εκτόπισης – και τούτο έχει άμεση σχέση μέ εκείνο πού είπαμε παραπάνω, ότι είναι άριστεροί και στήν πλειονότητά τους κομμουνιστές. Έτσι, από τίς μαρτυρίες γιά τόν Άη Στράτη, λ.χ., τή δεκαετία του 1950,⁸ βλέπουμε πώς οι δραστηριότητες της Όμάδας άπλώνονται σέ μία μεγάλη γκάμα. Ξεκινούν από τήν αντιμετώπιση τών άμεσων προβλημάτων: σίτιση, στέγαση, καλλιέργεια λαχανικών, ψάρεμα, μαγειρεία, καθαριότητα, επιδιορθώσεις στά ρούχα, ενώ όργανώνονται τσαγκάρικο, κουρεϊό και ραφτάδικο. Παραπέρα, φτιάχνεται χορωδία (μέ μαέστρο τόν Νίκο Μάργαρη, τόν γνωστό συγγραφέα της *Ιστορίας της Μακρονήσου*, ό όποιος ήταν και σπουδαϊός μουσικός), θεατρική ομάδα μέ επικεφαλής τόν Κατράκη και τόν Καρούσο, ομάδες βόλεϊ και ποδοσφαίρου, ενώ άρκετοί, τά κυριακάτικα πρωινά άκούν από τό ραδιόφωνο του καφενείου κλασική μουσική. Μέσα σέ όλα αυτά, τό ζήτημα της μόρφωσης και της αυτομόρφωσης επανέρχεται διαρκώς μέ επίμονο τρόπο: μαθήματα πολιτικής οικονομίας και νεοελληνικής ιστορίας (μέ «έγχειρίδια» τά βιβλία του Βασίλι Λεόντιεφ και του Γιάννη Ζεύγου), μαθηματικά, λογιστική, ξένες γλώσσες κ.ά. Η μόρφωση συνιστά πρώτιστη αξία γιά τούς έξοριστους, και μάλιστα όχι μόνο ως κομματική παιδεία και διαπαιδαγώγηση, αλλά ή μόρφωση μέ τήν ευρύτερη σημασία της έννοιας.

Σταματάω όμως εδώ τά σχετικά μέ τίς δημιουργίες και τή δημιουργικότητα τών κρατουμένων. Γιατί ή έξορία δέν υπήρξε μονάχα μία έποποιία, όπως συχνά τείνουμε νά πιστέψουμε, παρασυρόμενοι από τίς διηγήσεις και τόν ένθουσιασμό μας, ξεχνώντας τό βαρύ φορτίο τών αντίξοων συνθηκών. Δηλαδή τίς κακουχίες, τίς καιρικές συνθήκες, τίς έλλείψεις σέ βασικά είδη, τίς άρρώστιες – τμήματα όλα αυτά μιας δύσκολης καθημερινότητας πού τήν καθορίζουν άφενός οι άντικειμενικές συνθήκες της έξορίας (ένα απομονωμένο νησί, στή μέση του Αιγαίου, χωρίς σύνδεση μέ τόν έξω κόσμο γιά μεγάλα διαστήματα του χειμώνα) και, άφετέρου, ή στάση τών κρατούντων, άδιάφορη ή και εκδι-

8. Άντλῶ τίς πληροφορίες μου από τίς μαρτυρίες του Άντώνη Φλούντζη, *Στό στρατόπεδο του Άη Στράτη 1950-1962*, Καπόπουλος, Άθήνα 1986 και του Βασίλη Λασκαρίδη *Ημερολόγια έξορίας*, πού είχε εκδοθεί από τήν έφημερίδα *Η Έποχή*, και ξανακυκλοφορεί, αυτές τίς μέρες, στή σειρά «Μαρτυρίες» τών Άρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ).

κητική (λ.χ. η έλλιπέστατη ή ανύπαρκτη ιατρική φροντίδα, οι συνθήκες διαμονής κ.ά.).

Καί ακόμα, στό ίδιο πάντα κεφάλαιο τής καθημερινότητας και τής ζωής, ένα ακόμα υποκεφάλαιο, υποκεφάλαιο σημαντικό και δύσκολο: οι εσωτερικές αντιθέσεις στους κόλπους τών έξορίστων, οι προσωπικές και πολιτικές διαφοροποιήσεις, οι διαφωνίες μέ τήν καθοδήγηση, ή αντιμετώπιση και ή τύχη τών διαφωνούντων, ή συγκρότηση ομάδων, οι συγκρούσεις, πού ξεκινάν αρκετά νωρίς, στίς αρχές τής δεκαετίας του 1950, και κορυφώνονται σέ στιγμές κρίσης γιά τό ελληνικό και διεθνές κίνημα: μέ τό 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ και τήν αποσταλινοποίηση, τήν καθάρωση Ζαχαριάδη, τή διάσπαση του 1968.

IV. Οι κρατούντες. Αν λοιπόν, στό νησιά τής έξορίας έχουμε από τή μία αυτή τήν ιδιότυπη κοινωνία, τόν κόσμο τών έξορίστων, υπάρχει και ό αντίπαλος κόσμος, πού συνυπάρχει μέ τόν πρώτο: ό κόσμος τών εκπροσώπων τής έξουσίας. Ένας κόσμος ό οποίος διαφοροποιείται πολύ, ποσοτικά και ποιοτικά, ανάλογα μέ τόν τόπο και τόν χρόνο. Έτσι, στή Φολέγανδρο ή τή Γαΰδο τής προπολεμικής περιόδου περιορίζεται σέ λίγους χωροφύλακες, μέ μάλλον άμελητέο ρόλο όσον άφορά τή ζωή τών έξορίστων. Αντίθετα, στή Μακρόνησο έχουμε ένα πολυπρόσωπο ιεραρχημένο σύστημα, μέ καθοριστικό ρόλο στήν όλη λειτουργία του στρατοπέδου. Καί είναι αδύνατον νά κατανοήσουμε τήν ουσία τής Μακρονήσου άν δέν μελετήσουμε αυτόν τόν κόσμο τών κρατούντων, ό οποίος υλοποιεί τό σχέδιο τών οργανωμένων βασανιστηρίων (σωματικών και ψυχικών), μέ στόχο τήν «ανάμορφωση» τών κρατουμένων. Καί σημειώνω εδώ κάτι πού άσφαλώς ξέρετε, απλώς ως υπόμνηση τών δυσκολιών και τής πολυπλοκότητας του θέματος, ότι στή Μακρόνησο στόν κόσμο τών κρατούντων, και μάλιστα ως βασανιστές, μετέχουν και πρώην κρατούμενοι, «άνανήψαντες».

V. Οι σχέσεις τών έξορίστων μέ τίς τοπικές κοινωνίες, σχέσεις οι όποιες, παρά τίς άπαγορευσεις, εκ τών πραγμάτων αλλά και μέ τή συστηματική προσπάθεια τών έξορίστων, αναπτύσσονται και ενίοτε άνθίζουν.

VI. Η έξορία έξω από τήν έξορία. Έδώ θά συναντήσουμε, πρώτα απ' όλα, τίς οικογένειες τών έξορίστων, οι όποιες ύφίστανται άμεσα τό γεγονός τής έξορίας μέ τίς ποικίλες συνέπειές του (οικονομικές, κοινωνικές, ψυχολογικές). Καί, ταυτόχρονα, ή ένασχόληση μέ τό έξοριστο μέλος (και μέ τούς έξοριστους γενικότερα), μετατρέπεται, συχνά, σέ καθημερινό μέλημα και φροντίδα τών οικογενειών. Θά μελετήσουμε, λοιπόν, τήν άλληλογραφία τών έξορίστων μέ τήν οικογένεια και φίλους, τίς επισκέψεις τών συγγενών, τά δέματα και τά έμβάσματα πού λαμβάνουν. Επίσης, τά διαθήματα πρός τίς αρχές γιά τήν άπελευθέρωσή τους, τά δημοσιεύματα στόν ελληνικό και ξένο Τύπο, τίς εκδόσεις, τίς μεγάλες καμπάνιες στήν Ελλάδα και τό έξωτερικό, τή δραστηριότητα οργανώσεων όπως ΠΕΟΠΕΦ και ή League for Democracy in Greece.

VI. Καί, τέλος, ή έξορία μετά τήν έξορία. Πώς οι

άνθρωποι αυτοί, έπειτα από λιγότερα ή περισσότερα χρόνια, γυρίζουν στό σπίτι τους, επανασυνδέονται μέ τίς οικογένειές τους, επανεντάσσονται (ή όχι) στίς οργανώσεις του Κόμματος, τί επίδραση (ποιές δεξιότητες και γνώσεις, νέες παραστάσεις, γνωριμίες και δεσμούς, ποιές ψυχολογικές επιδράσεις, ίχνη και βαρίδια) αφήνει πάνω τους ή εμπειρία τής έξορίας, πώς όλα αυτά τούς καθορίζουν, θετικά και άρνητικά, στή μετέπειτα ζωή τους.

Η πολιτική σημασία τής μελέτης του θέματος

Θά ολοκληρώσω μέ ένα γενικό ερώτημα: Τί σημασία έχει, σήμερα, εν έτει 2006, ή δημιουργία ενός Μουσείου Πολιτικών Έξορίστων, και γενικότερα ή ένασχόληση μέ τήν έξορία και τούς πολιτικούς έξοριστους; Καί δέν αναφέρομαι στό επιστημονικό πεδίο, γιατί από όλα τά παραπάνω είναι, νομίζω, εμφανές ότι ή έξορία άποτελεί προνομιακό πεδίο έρευνας, όχι μόνο γιά τούς ιστορικούς αλλά και γιά τούς κοινωνιολόγους, τούς πολιτικούς επιστήμονες, όσους μελετάνε τήν άτομική και συλλογική ψυχολογία κ.ο.κ. Καί, επίσης, δέν αναφέρομαι μόνο στήν Άριστερά και τούς άριστερους, σέ όλους έμάς πού ή ιστορία αυτή άποτελεί τήν ιστορία τών πατεράδων και τών παππούδων μας, κομμάτι ακριβό τής μνήμης μας, τών διηγήσεων μέ τίς όποιες μεγαλώσαμε και ακούσαμε τόσες φορές, σέ συνάξεις οικογενειακές και φιλικές πρώτα, και αργότερα στό κίνημα, όπου τίς ξανακούσαμε από μεγαλύτερους συναγωνιστές και συντρόφους, κτήμα κοινό και κτήμα ές άεί τών Έλλήνων άριστερών.

Αναφέρομαι σέ κάτι συνολικότερο και, πιστεύω σημαντικότερο. Η γνώση τής ιστορίας, ό στοχασμός πάνω σ' αυτήν, ιδίως στίς σκοτεινές πτυχές της, τό νά εγκύπτουμε στό «οικεία κακά» γιά νά τά διαυγάσουμε και νά τά κατανοήσουμε, άποτελεί πράξη πολιτική, πράξη λυτρωτική, πράξη έλευθερίας. Είναι ένα ζήτημα κομδικό γιά τήν κοινωνία μας, γιά όλους έμάς ως πολίτες, ένα ζήτημα, θά έλεγα, έθνικό, άν ό όρος δέν είχε κακοπαθήσει τόσο.

«Ό αγώνας τών ανθρώπων γιά τήν έλευθερία είναι αγώνας ενάντια στή λήθη και στή λησμονιά», γράφει στό *Βιβλίο του γέλιου και τής λήθης* ό Μίλαν Κούντερα. Καί, άσφαλώς, όπως λέει ό ποιητής, «γιά τούς μεγάλους, γιά τούς έλευθέρους, γιά τούς γενναίους, τούς δυνατούς, άρμόζουν τά λόγια τά μεγάλα, τά έλεύθερα, τά γενναία, τά δυνατά». Γιά νά μπορέσουμε όμως νά προφέρουμε αυτά τά λόγια, και γιά νά είναι λόγια ουσίας και όχι έντυπωσιασμού, πρέπει πρώτα, νά εγκύψουμε, βασανιστικά συχνά, στίς πραγματικότητες, νά καταλάβουμε πώς μπόρεσαν, οι άνθρωποι αυτοί (πού ήταν άνθρωποι και όχι υπεράνθρωποι), ξεπερνώντας πολλές φορές τά ανθρώπινα μέτρα, νά γίνουν «μεγάλοι, έλεύθεροι, γενναίοι και δυνατοί». Καί τότε, ίσως, μπορέσουμε νά κατανοήσουμε βαθύτερα όλο τό μεγαλειό και τόν ήρωισμό τής στάσης τους.

ΕΛΛΑΔΑ-ΙΤΑΛΙΑ-ΙΣΠΑΝΙΑ ΣΤΟΝ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ: Σχέσεις, αντιπαραθέσεις, εμπειρίες

του Δημήτρη Ε. Φιλίππη*

1. Λιβύη, Μαρόκο και Μ. Ασία

Τό καλοκαίρι του 1921, έναν ακριβώς χρόνο πριν από τη Μικρασιατική Καταστροφή, η Ισπανία υπέστη στρατιωτική συντριβή στο Άνουάλ του Μαρόκου. Τό πλήγμα για την ισπανική έκστρατεία και κυριαρχία στην Αφρική αποδείχτηκε ισχυρό, καθώς οι ένοπλες άτακτες ομάδες των ιθαγενών κατατρόπωσαν τον ισπανικό στρατό και ουσιαστικά περιόρισαν την ισπανική δικαιοδοσία στους σημερινούς θύλακες της Θέουτα και της Μελίγια, στίς άκτες του Γιβραλτάρ. Μετά την εμπειρία αυτή και έως τη Μικρασιατική Καταστροφή, στον ισπανόφωνο και στον ιταλικό Τύπο, στά άρθρα και στά φωτογραφικά ρεπορτάζ που αναφέρονταν στίς ελληνικές επιχειρήσεις τής Ίωνίας, παρεισέφρησαν συχνά πυκνά συγκρίσεις για τίς ομοιότητες και τίς διαφορές ανάμεσα στην εν εξέλιξει ελληνική έκστρατεία στή Μ. Ασία, τήν προγενέστερη νικηφόρα ιταλική έκστρατεία στή Λιβύη, τό 1911, και τήν πρόσφατη εμπειρία τής Ισπανίας στο Μαρόκο.

Από τό καλοκαίρι του 1921 έως τό επόμενο του 1922, είχε επανειλημμένως διαπιστωθεί τόσο στον ισπανόφωνο όσο και στον ιταλικό Τύπο ότι: «ή έκστρατεία των Ελλήνων στή Μικρά Ασία έχει πλέον μετεξελιχθεί σέ έναν καθαρά άποικιοκρατικό πόλεμο, ενώ για τούς Τούρκους ό πόλεμος έναντίον των Ελλήνων έχει εκλάβει επιπλέον και θρησκευτικό χαρακτήρα... Παρά τίς όποιες επιτυχίες της, και εφόσον εξακολουθήσει νά επιμένει στην ίδια πολιτική, ή Ελλάδα

βαδίζει σταθερά στον όλεθρο και τήν καταστροφή. Η μόνη διέξοδος για τον έλλητισμό αυτή τή στιγμή είναι νά βρει τό θάρρος νά άπαρνηθει τίς έως τώρα υπέρμετρες φιλοδοξίες του».¹ Η Αθήνα μέσω τής διπλωματίας της, και ειδικότερα μέσα από τίς εκθέσεις του τότε πρεσβευτή στην Ισπανία Λυσίμαχου Κουτανζόγλου, ήταν άσφαλώς κοινωνός αυτών των εκτιμήσεων... Επιπλέον, ήδη από τίς αρχές του 1922, κανείς σοβιετικός παρατηρητής δέν απέκλειε τό ένδεχόμενο ενός επικείμενου θριάμβου του Κεμάλ, ό όποιος είχε ένισχυθεί σημαντικά από τό συνεχές ιταλο-γαλλικό λαθρεμπόριο όπλων υπέρ του, πού εκκινούσε από τά λιμάνια των δύο χωρών, αλλά και από ισπανικά λιμάνια. Τό λαθρεμπόριο αυτό, πάντως, ή Ελλάδα είχε καταφέρει εν μέρει νά τό ελέγξει στον θαλάσσιο τουλάχιστον χώρο της.²

Αναμφίβολα, στο πρόσωπο του Κεμάλ, Ιταλία και Γαλλία έβλεπαν ένα ανάχωμα στην άγγλο-ελληνική επέκταση στή Μικρά Ασία, γι' αυτό και τον ένίσχυαν διαρκώς έως και λίγο πριν τήν άποχώρησή τους από τήν Ίωνία.³ Σέ ό,τι αφορά ειδικότερα τήν Ιταλία, θιασώτης και πρωτεργάτης τής ιταλο-κεμαλικής σύμπλευσης ήταν ό Κάρολο Σφόρτσα, αρχικά ύπατος άρμοστής στή Μικρά Ασία και μετέπειτα, λίγο πριν τήν άνοδο του Μουσολίνι, ύπουργός των Έξωτερικών. Ο Έλευθέριος Βενιζέλος έντόπισε έξαρχής ότι ή φιλοκεμαλική

* Διδάκτορας του Τμήματος Πολιτικής Έπιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Τό παρόν άρθρο βασίζεται σέ σχετική διδακτορική διατριβή του συγγραφέα που ύποστηρίχτηκε πρόσφατα. Για λόγους χώρου, τό άνωτέρω κείμενο συνοδεύεται μόνο από κάποιες απαραίτητες σημειώσεις από επιλεγμένες, αρχαιακές αποκλειστικά, πηγές. Για πλήρη τεκμηρίωση και βιβλιογραφία βλ. *Οι σχέσεις Ελλάδας-Ιταλίας 1919-20-1940 και ή εμπλοκή τής Ισπανίας*, διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2006.

1. Από άρθρο του Φρανσέσκο Νίτι, πού είχε διατελέσει και πρωθυπουργός. Δημοσιεύθηκε στην ιταλική εφημερίδα *Il Paese*, 21-11-1921, και αναδημοσιεύτηκε αυτούσιο στην ισπανόφωνη εφημερίδα *La Prensa*, 4-12-1921 μέ τίτλο *Los nuevos peligros del helenismo*, και από έκθεση τής ισπανικής πρεσβείας στην Τουρκία, μέ βάση τά αρχεία του ισπανικού ύπουργείου Έξωτερικών, AMAE 1917-23/H-1605, 26-6-1920, έγγραφο 194.

2. Όπως προκύπτει από τά αρχεία του ελληνικού ύπουργείου Έξωτερικών, ΑΥΕ 1922/11/2-1&2, 3-2,2-1, «Πλοία υπέρ λαθρεμπορίου κεμαλικών».

3. AMAE 1917-23/H-1605, 3-12-1920, ισπανική πρεσβεία στο Παρίσι προς Υπ. Έξ.

στάση της Ιταλίας θά οδηγούσε αναπόφευκτα σέ έπεισόδια (καί τέτοια, τελικά, σημειώθηκαν πολλά) μεταξύ της ελληνικής καί της ιταλικής άποστολής στή Μικρά Άσία, αλλά συνέστησε στόν Άριστειδή Στεργιάδη νά άποφεύγεται έπιμελώς από ελληνικής πλευρής «κάθε ένέργεια έναντι της μεγάλης συμμάχου δυνάμεως ή όποια ήδύνατο νά μάς υποβάλλει σέ ταπεινώσεις», όπως εξάλλου ή Ρώμη είχε σαφώς προειδοποιήσει.⁴ Η φιλοκεμαλική κατεύθυνση της ιταλικής έξωτερικής πολιτικής φαίνεται πώς άλλαξε όψιμα, όπως διαπίστωνε μέ μία έπίσκεψη της ή ελληνική ήγεσία (Γούναρης-Μπαλατζής) στή Ρώμη τόν Φεβρουάριο του 1922. Τότε είχαν άρχισι νά άποχωρούν καί τά ιταλικά στρατεύματα από τή Μικρά Άσία, καθώς είχε πιά διαπιστωθεί ότι «άπό τόν ιταλο-γαλλικό συναγωνισμό υπέρ του, ό Κεμάλ εισέπραττε τά πάντα χωρίς νά παραχωρεί τίποτα, παρά μόνον φροϋδες έλπίδες καί άνέξοδες ύποσχέσεις γιά μελλοντική διείσδυση του ιταλικού καπιταλισμού στή Νέα Τουρκία». Παρ' όλα αυτά, στήν Ιταλία διατηρήθηκε άνεκαθεν ένα ευνόϊκό κλίμα υπέρ του Κεμάλ, παρά τήν ένσταση της *Corriere della Sera* καί άλλων μετριοπαθών έφημερίδων. Τό ιταλικό φασιστικό κόμμα μάλιστα είχε αναπτύξει πολύ καλές σχέσεις μέ τόν Κεμάλ, πού τόν θεωρούσε «Μουσολίνι της Τουρκίας», καί χαιρέτισε μέ ένθουσιασμό «τό θρίαμβο του Κεμάλ έναντίον των νόθων άπογόνων της αρχαίας καί μεγάλης Ελλάδος».⁵

2. Έκτέλεση των Έξι, Μουσολίνι καί Πρίμο ντέ Ριβέρα

Η ιταλική καί ή ισπανική διπλωματία θεώρησαν ότι ή Μικρασιατική Καταστροφή προδιαγράφηκε έν μέρει άπό μία λανθασμένη άρχική έπιλογή του Βενιζέλου, ό όποιος, πάντως, θεωρούταν σέ Ιταλία καί Ισπανία «πολιτικός μεγίστου βεληνεκοϋς». Καί, σύμφωνα μέ εκείνες τίς εκτιμήσεις, τό λάθος του ήταν ότι δέν είχε προχωρήσει στήν άμεση έφαρμογή της συμφωνίας πού είχε υπογράψει μέ τόν ιταλό ύπουργό των Έξωτερικών Τομάσο Τιτόνι, τόν Ιούλιο του 1919, αλλά έδωσε προτεραιότητα στή μικρασιατική εκστρατεία. Μέ τή συμφωνία αυτή, πού οϋδέποτε έφαρμόστηκε, ή Ιταλία παραχωρούσε στήν Ελλάδα τά Δωδεκάνησα, πλίν της Ρόδου, καί σημαντικό μέρος της Βορείου Ηπειρου. Η άποψη αυτή θά περνούσε μάλλον άπαρατήρητη άν τό κατηγορητήριο της καταδίκης καί της εκτέλεσης των Έξι άπό τήν έπαναστατική κυβέρνηση Πλαστήρα δέν βασιζόταν καί σέ αυτό τό στοιχείο. Τό γεγονός ήταν ότι ό βενιζελισμός κατηγορούσε τόν άντιβενιζελισμό γιά παραλείψεις γιά τίς όποιες ήταν ό ίδιος ύπόλογος. Ο τότε ιταλός πρεσβευτής στήν Άθήνα Μοντάνια άνέδειξε αυτό τό στοιχείο, καθώς είχε τεθεί «έπι κεφαλής» της διεθνούς διπλωματικής εκστρατείας πού ξεκίνησε τότε «ως διαμαρτυρία γιά τίς άπάνθρωπες με-

θόδους πού χρησιμοποιούσε μία άπολίτιστη χώρα εκτελώντας άθώους, υπό τήν καθοδήγηση του ό Κρης ψευτοηγέτη της, ό όποιος κινούσε τώρα τά νήματα άπό τό παρασκήνιο».⁶

Τά τεκταινόμενα στήν Ελλάδα είχαν έπιπτώσεις, άμεσες ή έμμεσες, τόσο στήν Ιταλία όσο καί στήν Ισπανία. Η μέν Ρώμη, μέ τόν Μουσολίνι πρωθυπουργό πλέον, όπως παρατηρούσαν έλληνες διπλωμάτες «θεωρούσε τήν Άθήνα έμπόδιο στά επεκτατικά σχέδιά της στήν άνατολική Μεσόγειο, άδραξε τήν εύκαιρία της εκτέλεσης γιά νά καταστήσει τήν Ελλάδα κράτος άνυπόλυτον καί άνάξιον προσοχής», κι έτσι προκάλεσε, τόν Σεπτέμβριο του 1923, τό έπονομαζόμενο έπεισόδιο της Κερκύρας μέ τήν έπίθεση καί τήν πρόσκαιρη κατάληψη του νησιού.⁷ Η δέ Μαδρίτη, μπροστά στήν έμφανή τάση πού είχε εκδηλωθεί σέ πολιτικούς κύκλους, αλλά καί στούς κόλπους του ισπανικού ΓΕΣ «νά εκτελέσουμε καί έμεις, όπως έκαναν οι Έλληνες, τούς ύπεύθυνους της ήττας μας στό Μαρόκο», είδε νά εκδηλώνεται καί νά έπιτυγχάνει τό πραξικόπημα του Πρίμο ντέ Ριβέρα καί μαζί του νά ξεκινά ή προδικαστική έρευνα γιά τά του Μαρόκου, ακριβώς «γιά νά άποφευχθεί ή έμπειρία του ελληνικού παραδείγματος καί νά σωθεί ή μοναρχία», δεδομένου ότι ό βασιλέας Άλφόνσος ΙΓ' δέν ήταν άμοιρος εϋθυνών.⁸ Ο πρίγκιπας Άνδρέας στήν Ελλάδα είχε άποφύγει τήν εκτέλεση χάρη καί στήν πρωτοβουλία της ισπανικής πρεσβείας καί, προφανώς, τά ισπανικά άνάκτορα στήριξαν άναφανδόν τό πραξικόπημα καί τήν πολιτική της κυβέρνησης Πρίμο ντέ Ριβέρα, πρώτη διπλωματική κίνηση της όποίας ήταν ή έπίσημη έπίσκεψη στή Ρώμη τόν Νοέμβριο του 1923 καί ή υπογραφή ιταλο-ισπανικής συμφωνίας. Καί όπως παρατηρούσαν έλληνες καί ξένοι διπλωμάτες, «μετά τήν Κέρκυρα καί τήν ιταλο-ισπανική συμφωνία προδιαγράφονται άδρομερως οι επιδιώξεις της επεκτατικής πολιτικής του Μουσολίνι γιά κυριαρχία του στήν εύρύτερη Μεσόγειο, μέ συμφωνία στό δυτικό άκρο καί μέ έπίθεση στό άνατολικό».⁹

4. Πρβλ. τά άρχεία του ιταλικού ύπουργείου Έξωτερικών ASMAE 1922/1219, 26-41922, έγγραφο δ/νσης Τελωνείων, «Έπίταξη ελληνικού στρατιωτικού υλικού» καί AYE 1922/6/6-1, Στεργιάδης πρός Ύπ. Έξ.

5. Η παραπομπή άπό τήν *Il Mattino di Napoli*, 14-9-1922, καί γενικότερα γιά τήν παράγραφο βλ. AYE 1922/9/9-1.

6. ASMAE 1919-20/1219 «Καταδίκες καί πολιτικές εκτελέσεις στήν Ελλάδα».

7. AYE 1925/A/III-2, «Άνασκόπησις Τύπου», πρεσβεία Λονδίνου πρός Ύπ. Έξ.

8. Πρβλ., AMAE 1917-23/H-1695, 29-11-1922, ισπανική πρεσβεία στήν Άθήνα πρός Ύπ. Έξ. Στά ίδια άρχεία βλ. καί ή «έκθεση Πικάσο γιά τίς εϋθύνες των ισπανικών ενεργειών στό Μαρόκο τόν Ιούλιο του 1921», καί AYE 1922/24/3 «Τά της Ισπανίας».

3. Άλλα σημεία τριβής

Σύμφωνα με τις στρατιωτικές υπηρεσίες αντικατασκοπείας της κυβερνήσεως Πλαστήρα «τό Ιταλικό και τό Ισπανικό προξενείο της Θεσσαλονίκης στήριζαν οικονομικώς την ανασυγκρότηση του έκπτου κωνσταντινουμοῦ, αλλά και τις προσπάθειες ίδρυσης αυτόνομου μακεδονικού κράτους με ὄχημα τὴν εβραϊκὴ διεθνιστικὴ κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης, κατὰ πλειοψηφία Ισπανοεβραϊκῆς καταγωγῆς».¹⁰ Τό βέβαιο ἦταν ὅτι τό μὲν ἑλληνικό κράτος (ὅπως ἀπέδειξαν ἀργότερα καί τὰ ἐμπρηστικά γεγονότα τοῦ 1931 στή Θεσσαλονίκη) ἀντιμετώπιζε ἀνεκαθεν μέ καχυποψία τό εβραϊκό στοιχείο, δεδομένου ὅτι αὐτό, πάντα κατὰ τις τότε ἐκτιμήσεις τῆς Ἀθήνας, οὔτε στά Δωδεκάνησα οὔτε στή Μ. Ἀσία «εἶχε ἐπιδείξει φιλελληνική στάση». Τά δέ δικτατορικά καθεστῶτα τῆς Ρώμης καί τῆς Μαδρίτης προσπαθοῦσαν ἀπό πλευρᾶς τους νά προσεταιριστοῦν τό εβραϊκό στοιχείο γιά νά ἔχουν προτεραιότητα στό διαμετακομιστικό ἐμπόριο τοῦ λιμανιοῦ της. Καί ἐνοχλοῦσε ιδιαίτερα τή Μαδρίτη, ἡ ὁποία ἱστορικά ἦταν «ἡ μακρινή μητέρα τῶν Ἰσπανῶν χωρὶς πατρίδα», ἡ πολιτική τῆς Ἰταλίας στήν Ἑλλάδα, «νά παρουσιάζονται δηλαδή οἱ Ἑβραῖοι ὡς ἰταλοί ὑπήκοοι». Οἱ σχέσεις Πρίμο ντέ Ριβέρα καί Μουσολίνι, ἐξάλλου, δέν ἦταν τόσο ἀδελφικές, ὅπως κατ' ἐπίφραση φαίνονταν.¹¹

Καί ὁ Μουσολίνι, ἀντίπαλος τοῦ Βελιγραδίου καί τῆς Ἀθήνας, ὅπως διαμήνυε τό ἰταλικό ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, θεωροῦσε τὴν «εβραϊοδιεθνιστικὴ Θεσσαλονικὴ ἐπίκεντρο τοῦ κάθετου καί ὀριζόντιου ἰταλικοῦ ἐπεκτατισμοῦ στή Μεσόγειο».¹² Ὡστόσο, ἡ εβραϊκὴ κοινότητα δέν ἀποτελοῦσε κύριο μοχλό τῆς «ἀποτελεσματικῆς ἐν πολλοῖς προσπάθειας εἰσαγωγῆς τοῦ φασισμού στήν Ἑλλάδα στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1920, ἀλλά ὀφειλόταν στήν ἀποδοτικὴ πολιτιστικὴ δράση τῆς Ρώμης καί τῆς ἰταλικῆς παροικίας στήν Ἑλλάδα», ὅπως προέκυπτε στά 1931-32 ἀπὸ ἐκθέσεις τῆς ἰσπανικῆς πρεσβείας στήν Ἀθήνα (πρεσβεία πλέον τῆς δημοκρατικῆς κυβέρνησης τῆς Μαδρίτης). Ἡ ἴδια πρεσβεία χρέωνε, πάντα στά 1931-32, τὴ μὴ ἱκανοποίηση αἰτημάτων της γιά ἴδρυση τῆς ἑδρας Ἰσπανικῆς Φιλολογίας στό Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης, πού θά χρηματοδοτοῦνταν ἀπὸ τὴ Μαδρίτη, ἀφενὸς μὲν στὸν «ἀκαδημαϊκὸ συντηρητισμὸ» τοῦ νεοσύστατου Πανεπιστημίου τῆς πόλης (πού ἀπέρριψε τό αἴτημά της μέ τό καθόλου κολακευτικὸ σκεπτικὸ ὅτι «ἡ Ἰσπανία οὐδὲν εἶχε προσφέρει στήν ἐπιστημονικὴ σκέψη»), ἀφετέρου δέ στή παρασκηνακὴ δράση καί τὴν ἐπιρροή τῆς Ἰταλίας στὸν ἑλληνικὸ ἀκαδημαϊκὸ χῶρο. Ἡ ἰσπανικὴ διπλωματία σημείωνε ἐπίσης πὼς ἂν καί τό ἑλληνικὸ ὑπουργεῖο Παιδείας (τώρα, τῆς κυβέρνησης Βενιζέλου μέ ὑπουργό τὸν Γ. Παπανδρέου), ἀντιμετώπιζε θετικά τό αἶτημα, ἐν τούτοις ὁ Βενιζέλος «εἶχε ἐπιστρέψει στήν ἐξουσία ἀπηλλαγμένος ἀπὸ τὴν γαλλικὴν καί ἀγγλικὴν ἐντολήν» καί εἶχε θέσει πρώτη προτεραιότητα

τῆς πολιτικῆς του τῆ συνεργασία καί τό σύμφωνο μέ τὴν Ἰταλία, παρακάμπτοντας τό Δωδεκανησιακό.¹³

Πράγματι, ὅπως παρατηροῦσε τόσο ἡ ἰσπανικὴ ὅσο καί ἡ ἰταλικὴ διπλωματία, καμιά κυβέρνηση τῆς πρώτης ἑλληνικῆς δημοκρατίας δέν ἔθεσε μετ' ἐπιτάσεως τό δωδεκανησιακό ζήτημα, καί ἀπέφυγαν ὅλες συλλήβδην νά στηρίξουν ἐμφανῶς τὸν ἀπελευθερωτικὸ ἀγῶνα τῶν Δωδεκανησίων, καί τοῦτο γιά νά μὴν προκύψουν ἐπιπλέον προβλήματα μέ τὴν Ἰταλία. Ἡ προσέγγιση Ἀθήνας-Ρώμης εἶχε ἤδη ἀρχίσει ἐπὶ Πάγκαλου καί εἶχε συνεχιστεῖ ἐπὶ οἰκουμενικῆς κυβέρνησης Ζαῖμη, μέ δύο οικονομικὲς συμφωνίες πού ὑπεγράφησαν στά 1926 καί 1927, καί μέ τὴν πολιτιστικὴν συνεργασία πού εἶχε δρομολογηθεῖ ἐπ' εὐκαιρία τῶν ἐκδηλώσεων γιά τὴν ἑκατονταετηρίδα ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ ἰταλοῦ φιλέλληνα Σανταρόζα καί τοῦ ποιητῆ Οὔγκο Φώσκολο πού εἶχε γεννηθεῖ στή Ζάκυνθο.¹⁴

4. Ἰταλικὴ ἐπίθεση στήν Ἀθησούνια καί ἰσπανικὸς διπλωματικὸς ἐμφύλιος στήν Ἀθήνα

Μπορεῖ νά φαίνεται παράδοξο, προκύπτει ὅμως ἀπὸ τὴς ἴδιες πηγές, ὅτι ἡ ἐπιστροφή τοῦ ἀντιβενιζελισμοῦ καί τῆς βασιλικῆς παλινόρθωσης στήν ἐξουσία 1935-1936, ὅπως καί ἡ δικτατορία Μεταξά 1936-1940, ἔθεσαν τό δωδεκανησιακό, ἔστω καί ἔμμεσα πλὴν σαφῶς, ὡς πρόβλημα τῶν διμερῶν σχέσεων Ἑλλάδος-Ἰταλίας. Ἀσφαλῶς, οἱ συγκυρίες εἶχαν ἀλλάξει, μέ τὴν ἐπικείμενη εἰσβολή τῶν Ἰταλῶν στήν Αἰθιοπία, πού ἀναμενόταν ἤδη ἀπὸ τό 1933, τὴν ἀνοδο τοῦ Χίτλερ καί τοὺς νέους συσχετισμοὺς δυνάμεων στήν Εὐρώπη. Ἡ φιλογερμανικὴ καί φιλοαγγλικὴ πολιτικὴ τῆς Ἀθήνας ἐξόργιζε τώρα τὴ Ρώμη. Ὁ Μουσολίνι μάλιστα, πρὶν τὸν σχηματισμὸ τοῦ Ἀξονα, καί ὅταν ἀκόμα ἐβλεπε τὸν Χίτλερ ὡς ἐπικίνδυνο ἀντίπαλο, θεωροῦσε τὴν Ἀθήνα «ἐστία τοῦ ἀντι-εβραϊσμοῦ, τοῦ ναζισμοῦ καί τῆς μασονίας». Ἐπιπλέον, ἦταν κοινὴ ἐκτίμηση τόσο τῆς φασιστικῆς Ρώμης ὅσο καί τῆς δημοκρατικῆς Μαδρίτης, ὅτι «στὴν Ἑλλάδα δέν εἶχαν ὠρμάσει οἱ συν-

9. ΑΥΕ 1925/Α/5?III-2, 26-8-1924, πρεσβεία Ρώμης πρὸς Ὑπ. Ἐξ.

10. ΑΥΕ 1922/10/5, 20-9-1922, «Συνοπτικὴ Ἐκθεσις Πληροφοριῶν πρώτου Γραφείου τῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς Ὑπ. Στρατιωτικῶν».

11. ΑΥΕ 1922/10/5, «Ἐκθεσις Πληροφοριῶν τῆς 26-9-1922».

12. Κεντρικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ἰταλικοῦ Κράτους, ACS/47 «Ἐσωτερικὸ. Πολιτικὴ Ἀστυνομία».

13. ΑΥΕ 1934/Α/23, «Τά περὶ τῆς μὴ ἰδρύσεως ἑδρας Ἰσπανικῆς Γλώσσας καί Φιλολογίας στό Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης».

14. ACS 1927-II/14/5-4583. «Ἐπέτειος πρὸς τιμὴν Φώσκολου καί ὁμιλία Ἐ. Μπαντρέρο».

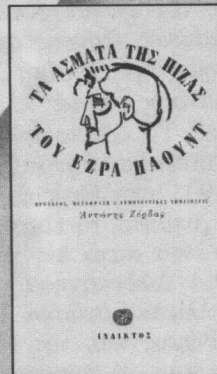
θήκες ούτε στον αστικό πολιτικό κόσμο, αλλά ούτε στο εργατικό κίνημα, σε βαθμό που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε λύσεις είτε άκραιο φασιστικού τύπου είτε σοσιαλιστικής κατεύθυνσης». Και πού πιθανή ήταν, πάντα κατά τις ίδιες συγκλίνουσες εκτιμήσεις, «ή επιβολή μιας έξωκοινοβουλευτικής λύσης αστικού τύπου»...¹⁵

Η δικτατορία Μεταξά συνέπεσε χρονικά με την έκρηξη του ισπανικού εμφυλίου. Τό λαθρεμπόριο όπλων του καθεστώτος Μεταξά, μέσω του Μποδοσάκη, με αμφοτέρωτα τὰ αντίπαλα στρατόπεδα στην Ισπανία είναι γνωστή υπόθεση. Λιγότερο γνωστός είναι όμως ο ισπανικός διπλωματικός εμφύλιος που έλαβε χώρα στην Αθήνα για την κατάληψη της ισπανικής πρεσβείας της οδού Σκουφά στο Κολωνάκι, έδρα σήμερα του Ίνστιτούτου Θεοδάντες. Η διαμάχη ξέσπασε ανάμεσα στον δεύτερο τότε πρόεδρο Σεμπασιάν Ρομέρο Ρανικάλες (πού αντικαθιστούσε τον νόμιμο πρεσβευτή Ραμόν Αμπέγια ο οποίος τελούσε εν άδειά λόγω ασθένειας: απέβισε λίγο αργότερα) και τον πρόξενο της Θεσσαλονίκης Μάξιμο Χοσέ Κάν, που παρέμενε πιστός στη νόμιμη κυβέρνηση και αναβαθμίστηκε ουσιαστικά, αν και όχι τυπικά, σε πρεσβευτή της. Ο Σεμπασιάν Ρομέρο συντάχθηκε με το πραξικόπημα και κατέλαβε πραξικοπηματικά το κτήριο της πρεσβείας κατ' εντολήν του Φράνκο και με τη σιωπηρή συγκατάθεση του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου που δεν επενέβη και άφησε την επίλυση της διαμάχης στην ελληνική δικαιοσύνη, που ουσιαστικά... κάλεσε τις δύο πλευρές σε άμοιβαία συναίνεση. Πάντως, όπως προκύπτει από τὰ στοιχεία για τὸ λαθρεμπόριο του Μποδοσάκη, ο Φράνκο ήταν απόλυτως ἐνήμερος μέσω του Σεμπασιάν Ρομέρο, ο οποίος με τη βοήθεια της ιταλικής πρεσβείας και τις προσβάσεις του στο καθεστώς Μεταξά (είχε πληροφορίες από πρώτο χέρι πού του τις έδινε κυρίως ο Κύρου, ο εκδότης της *Εστίας*) έστειλε τακτικά διεξοδικές αναφορές και καταλόγους με πλοία και εταιρείες «πού είχαν ή δεν είχαν συνεργασία με τούς έρυθρούς»...¹⁶ Αργότερα ο Φράνκο επιβράβευσε τον Σεμπασιάν Ρομέρο για τις υπηρεσίες του, καθώς τον άφησε επί δεκαετία πρεσβευτή στην Ελλάδα. Τό ζήτημα όμως είναι, όπως τονίζει και ο νυν διευθυντής του Ίνστιτούτου Θεοδάντες Πέδρο Μπάδενας ντέ λά Πένια, ότι ή όλη υπόθεση με τή διαμάχη για τήν πρεσβεία της Αθήνας ανοίγει ένα κεφάλαιο στην ιστορία του ισπανικού εμφυλίου, αυτό της ισπανικής διπλωματίας στο έξωτερικό κατά τον Εμφύλιο, πού δεν είχε ως τώρα προσεχτεί...

15. AMAE 1936/841/8, 29-10-1034 και 24-12-1935, ισπανική πρεσβεία στην Αθήνα πορ. Υπ. του Κράτους και ACS/47.

16. AMAE 1938/1784/14 και AMAE 1937-39/1050/23.

ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΙΝΔΙΚΤΟΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΖΟΥΝ

ΕΖΡΑ ΠΑΟΥΝΤ

ΤΑ ΑΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΙΖΑΣ

Ο επιδραστικότερος ποιητής της ευρωπαϊκής παράδοσης στο έργο που σημάδεψε τον δυτικό πολιτισμό στον 20ο αιώνα.

VICTOR SEGALEN

ΣΤΗΛΕΣ

Η κινεζική ποιητική παράδοση συναντά έναν άφροισμένο εκφραστή της από τη Δύση, σε μια μνημειώδη ποιητική σύνθεση.

ΝΟΡΜΠΕΡΤ ΕΛΙΑΣ

**ΜΟΤΣΑΡΤ
ΤΟ ΠΟΡΤΡΑΙΤΟ
ΜΙΑΣ ΜΕΓΑΛΟΦΥΙΑΣ**

Ο Νόρμπερτ Έλιος φωτίζει την ζωή και την προσωπικότητα του μεγάλου συνθέτη χαρίζοντάς μας ένα συγκλονιστικό πορτραίτο του Βόλφγκανγκ Άμαντέους Μότσαρτ.

ΙΝΔΙΚΤΟΣ

• ΚΑΛΛΙΔΡΟΜΙΟΥ 64, 114 73 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ.: 210. 88.38.007 - 210. 82.51.889
FAX: 210. 82.15.389

• ΕΞΑΔΑΚΤΥΛΟΥ 5, 546 35 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΤΗΛ.: 2310. 23.10.83, FAX: 2310. 26.23.99
www.indiktos.gr, e-mail: indiktos@indiktos.gr

ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΣΗΜΕΡΑ: 'Από τόν θετικισμό στην έρμηνευτική*

τοῦ Θανάση Ἀλεξίου

Πρῶτα μιά διαπίστωση. Οἱ κοινωνικές ἐπιστῆμες συγκροτήθηκαν σέ μεγάλο βαθμό σέ πειθαρχίες στίς παρυφές τοῦ θετικισμοῦ, ὡς προσπάθεια ἐξουδετέρωσης τῆς κριτικῆς λειτουργίας πού περιείχε ἡ φιλοσοφική «ἀρνηση» τοῦ δεδομένου, ὥστε νά ἐπαναποκτήσουν τά γεγονότα τό κύρος τοῦ θετικοῦ. Ἡ φάση αὐτή συμπίπτει μέ τήν ὑποχώρηση τῆς φιλοσοφίας καί τήν ἐμφάνιση καί ἀνάδειξη τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ μονιστικός ἐπιστημονισμός τοῦ θετικισμοῦ, ἐκλαμβάνει ὡς γνώση τήν ἀποκαθαρμένη ἐμπειρία στήν αὐστηρή μορφή πού ἔχει λάβει στίς φυσικές ἐπιστῆμες,¹ χωρίς τή συνεξέταση τοῦ ὄντολογικοῦ ὑποβάθρου τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων. Ὁ περιορισμός στά δεδομένα καί ἡ ἀπαγκίστρωσή τους ἀπό τίς ἀξίες, —καί ὡς ἀντίδραση στόν σπιριτουαλισμό— ἀποκαθιστοῦσε τό κύρος τῆς ἐμπειρίας (ἐμπειριοκρατία). Αὐτό σήμαινε φυσικά τόσο τήν «ὑποταγή τῆς φαντασίας στήν παρατήρηση» (Α. Κόντ), ὅσο καί ἀναγνώριση τῶν (κοινωνικῶν) δεδομένων, δηλαδή τῆς ἀστικῆς πραγματικότητας. Ἡ ἀστική κοινωνία ἔπρεπε νά ἐμφανιστεῖ ὡς ἡ πραγματική καί ἡ μοναδική κοινωνική πραγματικότητα, ὅπως ἀκριβῶς ἐμφανίζεται σήμερα στή γνωστή θέση γιά «τό τέλος τῆς Ἰστορίας». Γι' αὐτό ἔπρεπε νά ἀποκλειστεῖ ἡ ιστοριοποίησησῆς καί τῆς ἀποκλειστεῖ ἡ ιστοριοποίησῆς τῆς κάτι πού θά σήμαινε καί σχετικοποίησῆς τῆς, μέ τήν ἔννοια ὅτι ἡ ἀντικατάστασή της ἀπό μία ἄλλη, π.χ. ἀπό μιά κοινωνία χωρίς τάξεις, μπορεῖ νά εἶναι ἕνα ιστορικό ἐνδεχόμενο. Τό ιδεολογικό αὐτό πλαίσιο διαμορφώνει καί τό γλωσσικό πλαίσιο ἀναφορᾶς τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν.

Θεωρῶ, δηλαδή, ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἢ οἱ ἐπιστήμονες δέν μποροῦν νά θέσουν γενικότερα ζητήματα ἀμφισβήτησης, «αὐτοῦπονόμευσης» κ.ο.κ., ὅπως ἐλέχθη χθές.² Διότι, ἡ πραγματικότητα δέν εἶναι γλωσσικό παίγνιο πού ἡ ἀλλαγὴ του ἀλλάζει καί τόν κόσμο, ἐπιφυλάσσοντας στοὺς ἐπιστήμονες τόν ρόλο τοῦ κεντρικοῦ πρωταγωνιστῆ. Τά ζητήματα αὐτά τά θέτει ἡ κοινω-

νία μέ τήν ἔννοια ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα θέτει μπροστά της, ὅπως ὀρθά ἐπισημαίνει ὁ Κ. Μάρξ, τά ἐρωτήματα πού μπορεῖ νά ἀπαντήσει. Ἡ ἐπιστήμη μπορεῖ νά κάνει τήν ἐννοιολόγηση, μέ τήν ἔννοια τῆς ἐκλογίκευσης καί τῆς ἀποστασιοποίησης ἀπό τίς δημῶδεις ἀντιλήψεις. Γιά νά συμβεῖ ὅμως αὐτό, στό πλαίσιο τοῦ ὑφιστάμενου κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας, ἀκόμη καί γιά πρακτικούς λόγους, χρειάζεται ἕνας χώρος ἀναστοχαστικότητας καί κριτικῆς. Ὁ χώρος αὐτός εἶναι τό Πανεπιστήμιο.

Συνεπῶς τό Πανεπιστήμιο, ἀφοῦ συγκροτήθηκε ἔξω ἀπό τήν ἐργασία καί τήν παραγωγή, καί ἐναντίον τῆς ιδεολογίας τῆς «χρησιμότητας» (Πανεπιστήμιο Humboldt), ἔθεσε ὡς στόχο τήν «καθαρή ἐπιστήμη», κοινωνικοποιώντας τοὺς ἐπιστήμονες, ὅπως ἀναφέρει ὁ Λ. Ἄλτουσερ, σέ κοινωνικούς ρόλους καί θέσεις (ἐποπτική ἐργασία). Ὡστόσο, ἡ ἐπιστημονική κοινότητα χρειάζεται μιά κοινή γλώσσα γιά νά ἐπικοινωνεῖ. Αὐτό σημαίνει ὅτι χρειάζεται μιά μεταθεωρία, ὥστε νά ὑπάρχει ἀφενός ἡ δυνατότητα μετάδρασης ἀπό τή μιά θεωρία στήν ἄλλη, καί ἀφετέρου νά ὑπάρχουν ἐξωτερικά κριτήρια ἐλέγχου τῆς. Ἀλλιῶς θά ὑπάρχει ἀδυναμία συγκρότησης ἐνιαίας ἐπιστημονικῆς γνώσης, τόσο ἐπειδὴ κάθε γνώση, ὅπως καί ἡ ἐπιστημονική, εἶναι μιά (νομμοποιητική) ἀφήγηση (Φ. Λυοτάρ), ὅσο καί ἐπειδὴ ἀφοῦ ἔχει ἀποκλειστεῖ κάθε ἐξωτερικό σημεῖο ἀναφορᾶς εἶναι ἀδύνατο νά ὑπάρξει καί σύγκριση μεταξύ τῶν θεωριῶν, νά ἐλεγχθεῖ δηλαδή ἡ ἐγκυρότητά τους.

Αὐτό τό αὐτονόητο, ἀμφισβητεῖται ἀπό τή μεταφυσική παραδοχὴ τοῦ δομισμοῦ, ὅτι μιά προβληματική, μιά πρακτική δημιουργεῖ τά δικά της ἀντικείμενα.³ Δέν

1. M. Horkheimer, «Ἡ νεότερη ἐπίθεση κατὰ τῆς μεταφυσικῆς», στό Γ. Κουζέλης (ἐπιμ.), *Ἐπιστημολογία*, Κείμενα, Ἀθήνα 1993, σ. 449.

2. Βλ. Γ. Βέλτσος, «Ὁ κοινωνιολόγος καί ἡ Σκιά του: Τό παράδειγμα μιᾶς μεταστροφῆς», Ἀνακοίνωση στό ἴδιο συνέδριο.

3. J. Graib, *Σύγχρονη κοινωνική θεωρία. Ἀπό τόν Πάρος στόν Χάμπερμας*, Ἀθήνα 1998, σ. 363.

* Εἰσήγηση στό Συνέδριο: *Οἱ Κοινωνικές Ἐπιστῆμες σήμερα* πού διοργάνωσε ἡ Σχολὴ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Πανεπιστημίου Αἰγαίου, Μυτιλήνη 2 Ἀπριλίου 2006.

χρειάζεται να επιμείνουμε εδώ στην όφθαλμοφανή αντίφαση αυτού του επιχειρήματος: δηλαδή πώς θα μπορούσε να υπάρξει μία ήθικη αρχή ισότητας όλων των μορφών ζωής, όλων των παραδόσεων, χωρίς την προσφυγή σε καθολικές κανονιστικές αρχές; Και αν υπάρξει μία παράδοση, όπως λ.χ. ο ρατσισμός, ο οποίος απορρίπτει τον πολιτισμικό πλουραλισμό και την ανοχή αξιών και προτύπων; Μέ ποια κριτήρια θα αξιολογήσουμε αυτήν την παράδοση, αφού έχουμε παραιτηθεί από μία μεταθεωρία, δηλαδή από κανονιστικές αξίες; Η προσφυγή στη γενική αγωνιστική των γλωσσικών παιγνίων με την έννοια ότι παίζουμε χωρίς διακύβευμα, δηλαδή για να χάσουμε ή να κερδίσουμε, όπως προτείνει ο Φ. Λυοτάρ, παρατείνει το αδιέξοδο, ενώ αφαιρεί από τη γλώσσα και τη δημόσια λειτουργία της, ή οποία δεν είναι μόνο αυτοαναφορική (και γι' αυτό «ιδιωτική») αλλά και πεδίο εξωτερικεύσης του περιεχομένου των διαφορετικών παιγνίων, και γι' αυτό δημόσιος χώρος, χώρος αντιπαράθεσης ιδεών και πρακτικών με πρόθεση πάντα την υπερίσχυση της μιάς ή της άλλης ιδέας, της μιάς ή της άλλης πρακτικής.⁴ Από την άλλη η αποκάλυψη των υποστρωμάτων των νοημάτων που είχαν συμπειστεί ή ληφθεί ως δεδομένα μέσα σ' ένα κείμενο και η αναζήτηση της ταυτότητας (αυτό που είναι) και της διαφοράς (αυτό που δεν είναι) στο νόημα, το οποίο είναι γι' αυτό «μετατοπιζόμενο» και ρευστό (ή *Differance*/διαφορά του J. Derrida),⁵ («αυτό)υπονομεί» τον Λόγο, εγείροντας σοβαρά προβλήματα όσον αφορά τη συγκρότηση επιστημονικής γνώσης (επιστημολογικός σχετικισμός), ή τη γνώση για τα κοινωνικά πράγματα και την ιστορία (άγνωστικισμός).

Έντούτοις οι μέθοδοι νοηματοδότησης που βασίζονται στη γλώσσα, στο βίωμα, στη διαφορά, φαίνεται πως ενδείκνυνται να συλλάβουν και να ερμηνεύσουν τις διεργασίες υποκειμενικοποίησης των νέων μικροαστικών στρωμάτων, ώστε αυτά να ιστοριοποιήσουν την κοινωνική τους ύπαρξη και να αποκτήσουν κοινωνική ταυτότητα. Πραγματικά το κοινωνικό βιογραφικό αυτών των στρωμάτων, εξαιτίας της κοινωνικής τους θέσης και της κοινωνικής κινητικότητας που διώνουν, είναι ρευστό, αποσπασματικό και μεταβαλλόμενο, ενώ ως κάτοχοι πολιτισμικού και γλωσσικού κεφαλαίου, είναι πολύ περισσότερο σε θέση, σε σύγκριση λόγου χάρη με τα εργατικά και λαϊκά στρώματα, να αρθρώσουν και να νοηματοδοτήσουν την ύπαρξή τους, κινούμενα και ζώντας σε πολλά και διαφορετικά περιβάλλοντα (κοσμοπολιτικά, πολυπολιτισμικά κ.ο.κ.). Εφόσον όμως εκλάβουμε ως πραγματικότητα τα φαινόμενα της συνείδησης αυτών των στρωμάτων (φαινομενολογία), ή πραγματικότητα εμφανίζεται άντεστραμμένη. Δεν είναι το κοινωνικό γίγνεσθαι που προσδιορίζει την κοινωνική συνείδηση και ή γλώσσα το μέσον που διαμεσολαβεί, αλλά είναι ή γλώσσα και το νόημα που παράγουν πραγματικότητα (ιδεαλισμός). Ουσιαστικά πρόκειται για μία «έμπορική αντίληψη» για τη γλώσσα που συνδέεται, σύμφωνα με τον Τέρρυ Ήγκλετον, με την ιστο-

ρική ανάπτυξη του αστικού ατομικισμού, ο οποίος χαρακτηρίζει πολύ περισσότερο από κάθε άλλο κοινωνικό στρώμα, τα νέα μικροαστικά στρώματα. Σ' αυτήν την αντίληψη, γράφει πάλι ο Τέρρυ Ήγκλετον, «τό νόημα ανήκει σε μένα όπως και το εμπόρεμά μου, και ή γλώσσα είναι μία σειρά "κουπονιών" ή οποία, όπως τα χρήματα, μου επιτρέπει να ανταλλάξω τό νόημα-εμπόρεμά μου με ένα άλλο άτομο που είναι επίσης ιδιοκτήτης νοήματος».⁶

Μιά θέση, που απορρέει από την αλλαγή της λειτουργίας της γνώσης, που είδαμε παραπάνω, και αφορούν άμεσα τό Πανεπιστήμιο, είναι ότι αξία έχει μόνο ή γνώση που μπορεί να συσκευαστεί, δηλαδή ή εκπληροφορημένη γνώση. Η αποδοχή αυτής της θέσης υποσκάπτει ουσιαστικά τό Πανεπιστήμιο ως χώρο παραγωγής γνώσης προς όφελος έξωπανεπιστημιακών δικτύων και άτυπων μορφών παραγωγής και διαμεσολάβησης γνώσης,⁷ (βλ. Ίνστιτούτα διά Βίου Εκπαίδευσης, Έπιχειρησιακά Προγράμματα κ.λπ.). Θεωρούμε πως εξαιτίας της καταστατικής του θέσης τό Πανεπιστήμιο είναι σε θέση να βλέπει ολόκληρη την κοινωνία, όπως συμβαίνει π.χ. μέσα από μία σχολή κοινωνικών επιστημών (δομές, άτομο, πολιτισμός, χώρος κ.ο.κ.), να ελέγχεται από την κοινωνία, όπως γίνεται σ' ένα βαθμό με τό δημόσιο Πανεπιστήμιο, και να συμβάλλει στην αναπαραγωγή της ως ολότητας, ελαχιστοποιώντας κινδύνους, ή προτείνοντας μία καλύτερη διαχείριση ανθρωπίνων και φυσικών πόρων.

Είμαι της άποψης, όπως ισχυρίστηκα και παραπάνω, ότι ή κοινωνία εγκალεί την επιστήμη, απ' όπου προκύπτει έμμεσα και ή αλλαγή παραδειγμάτων, όσο και ή θεωρητικοποίηση της κοινωνικής πραγματικότητας. Η έννοιολογηση πρέπει να είναι για αυτόνοτους λόγους πάντα υπόθεση της επιστήμης, και όχι να επιβάλλεται από τά έξω, (π.χ. από την αγορά, ή τόν χρηματοδότη), με την έννοια ότι οι άνδρες και οι γυναίκες επιστήμονες, μπορούν να γνωρίσουν τό πεπερασμένο και τις αναλυτικές ικανότητες κάθε μεθόδου, από τη μία, και είναι υπόλογοι απέναντι στην κοινωνία και όχι απέναντι στην αγορά, από την άλλη.

Έν τῷ μεταξύ, ή συρρίκνωση της βιομηχανικής εργατικής τάξης, αλλά κυρίως ή διεύρυνση των νέων μικροαστικών στρωμάτων (κάτοχοι τίτλων σπουδών, τεχνική διανόηση κ.ά.), διαμορφώνουν μία νέα κοινωνική δομή, θέτοντας τις κοινωνικές επιστήμες πρό νέων ζη-

4. Βλ και M. Frank, «Διαφωνία και συναίνεση κατά τόν J.-F. Lyotard και τόν J. Habermas», στο Βέλτος, Γ. (έπιμ.), *Η διαμάχη. Κείμενα για τή νεοτερικότητα*, Αθήνα 1990, σ. 175.

5. R. Appignanesi/C. Garratt, *Ο Μεταμοντερνισμός με εικόνες*, 1998, σ. 84.

6. Τ. Ήγκλετον, *Εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας*, Αθήνα 1989, σ. 177.

7. Φ. Λυοτάρ, *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*, Αθήνα 1993, σ. 124.

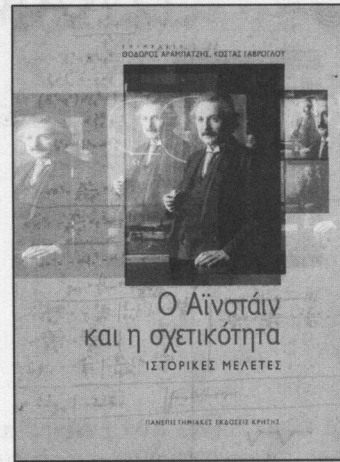
τημάτων. Η αποδόμηση του κράτους πρόνοιας ως αποτέλεσμα της κρίσης αντιπροσώπευσης (αλλαγή της κοινωνικής του βάσης), σήμαινε και την «κρίση» των κοινωνικών επιστημών, στην τεχνογνωσία των οποίων βασίστηκε ή ανάληψη της κοινωνικής αναπαραγωγής από το κράτος. Μιά πρώτη συνέπεια αυτών των κοινωνικών ανακατατάξεων είναι η στροφή από τις ολιστικές προσεγγίσεις και τη «μεγάλη θεωρία», προς την ερμηνευτική (ανάζητηση νοήματος) και τις ατομικιστικές μεθοδολογίες, όπως θα δούμε παρακάτω. Τα νέα μικροαστικά στρώματα, όμως, φαίνεται να προσανατολίζονται προς «μεταϊλιστικές» αξίες (αυτονομία, αυτοπραγμάτωση, στυλ κ.ο.κ.), σε αντίθεση προς τις «υλιστικές» αξίες που φαίνεται να χαρακτηρίζουν την εργατική τάξη (εισόδημα, ασφάλεια από την ανεργία, σταθερό επάγγελμα κ.λπ.), αξίες για τις οποίες απεργούν αυτές τις μέρες στη Γαλλία οι εργαζόμενοι και οι φοιτητές. Η στροφή προς την ερμηνευτική (γλώσσα, νόημα, καθημερινότητα κ.ο.κ.) συνδέεται, όπως αναφέραμε, σ' έναν βαθμό μ' αυτές τις αλλαγές και τις διεργασίες υποκειμενικοποίησης αυτών των στρωμάτων (απόκτηση ταυτότητας, ταξινόμηση του βιογραφικού κ.λπ.). Καθώς μάλιστα η εργασία τους εμφανίζεται πρωτίστως ως διάδραση και επικοινωνία (βλ. «άνυλη» εργασία), η σημασία της γλώσσας, του νοήματος, της διυποκειμενικότητας, σε συνάρτηση με την ανάγκη για δημοσιοποίηση (πολιτικοποίηση) της ιδιωτικής τους εμπειρίας, διαμορφώνουν και νέα επιστημολογικά δεδομένα εννοώντας τη «στροφή» των κοινωνικών επιστημών προς την ερμηνευτική και τη γλώσσα. Νά υπενθυμίσουμε εδώ, πώς μιά σημαντική συνεισφορά του δομομοίου, είναι πώς το νόημα παράγεται κοινωνικά και δέν είναι άτομική ιδιοκτησία, όπως τό αντιλαμβάνονται αυτά τά στρώματα.

Όσοσο ή διεύρυνση των νέων μεσαίων στρωμάτων, 29,0% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης τό 2001,⁸ εννοεί επίσης την επαναφορά του μεθοδολογικού ατομισμού ως προνομιακού τρόπου κοινωνικής ανάλυσης, καθώς οι δυνατότητες αυτών των στρωμάτων εκλαμβάνονται ως αντιπροσωπευτικές και για άλλα κοινωνικά στρώματα, έστω κι αν αυτά κινούνται στό βασίλειο της αναγκαιότητας. Κατ' αυτόν τόν τρόπο, οι «ένεργητικές» πολιτικές καταπολέμησης της ανεργίας (κίνητρα, συμβουλευτική κ.ο.κ.), δηλαδή πολιτικές που έρχονται νά αντιμετωπίσουν δομικά προβλήματα της κοινωνίας, ως αυτά νά έξαρτώνται από τό άτομο, αγνοώντας τις δομές, δηλαδή τόν τρόπο οργάνωσης της εργασίας και της κοινωνίας, μετατρέπουν ουσιαστικά τις κοινωνικές επιστήμες σε απολογητή του ύφιστάμενου συστήματος κοινωνικών σχέσεων.

8. Α. Μοσχονάς, *Τάξεις και στρώματα στις σύγχρονες κοινωνίες*, Αθήνα 2005, σ. 281.

Θ. Αραμπατζής - Κ. Γαβρόγλου (επιμ.)

Ο ΑΪΝΣΤΑΪΝ ΚΑΙ Η ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑ

Η δημιουργία και η εδραίωση της Ειδικής Θεωρίας της Σχετικότητας έχουν αποτελέσει αντικείμενο συστηματικής ιστορικής έρευνας. Οι ιστορικοί των φυσικών επιστημών έχουν διερευνήσει, μεταξύ άλλων, τα ακόλουθα ερωτήματα: Ποια ήταν τα προβλήματα που απασχολούσαν τους φυσικούς του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα; Πώς συνέβαλαν άλλοι φυσικοί στη δημιουργία της Ειδικής Θεωρίας της Σχετικότητας; Ποια ήταν η προβληματική του Αϊνστάϊν που τον οδήγησε στην διατύπωση της θεωρίας; Ποιες φιλοσοφικές, πολιτισμικές και τεχνολογικές επιρροές μπορεί να διακρίνει κανείς στη σκέψη του Αϊνστάϊν; Τί αντιδράσεις συνάντησε η Ειδική Θεωρία της Σχετικότητας και πώς καθιερώθηκε στην κοινότητα των φυσικών; Ποιες ήταν οι ιδιαιτερότητες της πρόσληψης της θεωρίας σε διαφορετικές χώρες; Αυτά είναι και τα ερωτήματα στα οποία επιχειρεί να απαντήσει η παρούσα συλλογή, που ξεκινά με ένα κείμενο των επιμελητών σχετικά με την ιστορική και ιστοριογραφική προβληματική γύρω από την Ειδική Θεωρία της Σχετικότητας, συνεχίζει με το αυτοβιογραφικό κείμενο του ίδιου του Αϊνστάϊν, και συμπεριλαμβάνει τα κλασικά πλέον άρθρα των ιστορικών των επιστημών Gerald Holton, Stanley Goldberg και Peter Galison.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ

ΜΑΝΗΣ 5, 106 81, ΑΘΗΝΑ. ΤΗΛ. 210 3818372, FAX. 210 3301583

e-mail: pek@physics.uoc.gr • www.cup.gr

ΙΣΛΑΜ ΚΑΙ ΕΘΝΙΣΜΟΣ*

του Κυριάκου Νικολάου-Πατραγᾶ

Μνήμη Μαξίμ Ροντετσόν

Ισλάμ και ἔθνος εἶναι δύο ἔννοιες πού ἐκ πρώτης ὄψεως παρουσιάζονται ὡς ἀντιφατικές μεταξὺ τους. Ὅπως και ὁιαδήποτε προσπάθεια συνταυτισμοῦ μᾶς οἰαοδήποτε θρησκείας μέ ἓνα συγκεκριμένο ἔθνος. Ἄν ἐξαιρέσουμε τόν ἰουδαϊσμό, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ ἓνα κλειστό σύστημα ἀπευθυνόμενο μόνο στό ἰουδαϊκό ἔθνος, οἱ ἄλλες δύο μεγάλες μονοθεϊστικές θρησκείες, ὁ χριστιανισμός και τό ἰσλάμ, ἔχουν ἐπεκτατικές βλέψεις, γι' αὐτό και ἀσκοῦν τόν προσηλυτισμό, ὁ ὁποῖος ἀπουσιάζει ἀπό τόν ἰουδαϊσμό διότι σ' αὐτόν τό προνόμιο τοῦ ν' ἀνήκει κανεῖς γεννητικῶς σέ μιά ἀπό τίς φυλές τοῦ Ἰσραήλ, εἶναι τό μόνο πού μπορεῖ νά τοῦ ἐξασφαλίσει τήν ἐκλεκτή ὑπεροχή.¹ Ἐδῶ ἡ συνοδοιπορία θρησκείας και ἔθνους ἀπότηλεσε σημαντικό συνδετικό κρίκο ἐπιβίωσης ἑνός ἔθνους, τό ὁποῖο, γιά δύο χιλιάδες σχεδόν χρόνια, κατατρεχόταν διωκόμενο ἄδικα και ἀλύπητα. Ἡ ἐθνική θρησκεία εἶν' ἐκείνη πού τελικῶς τό διέσωσε.

Ἀντιθέτως, ὁ χριστιανισμός και τό ἰσλάμ ἀκολούθησαν διαφορετική πορεία, καίτοι ἡ ἀρχική τους ἐμφάνιση συνέπλευσε μέ κάποια δόση ἐθνικοῦ ἐγχρωματισμοῦ. Ὁ χριστιανισμός ἀρχικῶς θεωρήθηκε ὡς ἐνδοῖουδαϊκή αἵρεση, γι' αὐτό και στήν ἀρχική του φάση δέν καταδιωκόταν. Ἡ ἐμπέδωση τῆς ἀπόσχισῆς του ἀπό αὐτόν δημιούργησε και τούς εἰς βάρος του διωγμούς και ἀπό τή στιγμή πού καταδείχτηκε ὅτι ἔχει οἰκουμενικές τάσεις. Τό θρησκευτικό προνόμιο ὑφίστατο μοναχά γιά τούς ἰουδαίους. Οἱ λοιποὶ ὄφειλαν νά θυσιά-

σουν στοὺς θεοὺς, ἀποδεικνύοντας ἔτσι τή νομιμοφροσύνη τους πρὸς τόν Αὐτοκράτορα, ἀλλιῶς διώκονταν ὡς παραβάτες τοῦ ἐγκλήματος καθοσίωσης, δηλαδή τῆς προδοσίας.² Καί πράγματι, κατά τά πρώτα ἔτη τοῦ χριστιανισμοῦ, ξέσπασε ἐντονότατη διαφωνία μεταξύ τῶν ἐλληνιζόντων και ἰουδαϊζόντων χριστιανῶν, μέ τούς δεύτερος νά θέλουν νά περιορίσουν τόν χριστιανισμό στά στενά πλαίσια τῶν γεννητικῶς ἰουδαίων και τούς πρώτους νά ἐπιθυμοῦν νά τοῦ προσδώσουν οἰκουμενική διάσταση, ἐμβολίζοντάς τον μέ στοιχεῖα τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας.³ Θέση πού τελικῶς ὑπερίσχυσε και ἔτσι κατέστη δυνατὸν νά διεισδύσει αὐτός και σέ ἄλλους τόπους, ὅπου μέ σύμμαχο πιά τή φιλοσοφία και τούς κανόνες της κατόρθωσε νά ἐπιβληθεῖ ἐκεῖ πού ἄλλοτε κυριαρχοῦσε ὁ Λόγος. Εἶναι ἐκπληκτικό τό πῶς κατέστη δυνατόν ὁ Μύθος νά κυριαρχήσει ἐπὶ τοῦ Λόγου διὰ τοῦ Λόγου.

Τό Ἰσλάμ ἐπίσης ἀκολούθησε τήν ἴδια περίπου τροχιά: μέ ἀρκετές ὅμως παραλλαγές, ἀπόρροια τῶν κοι-

1. Ἄχμαντ Ἰμπραχίμ Χάσσαν/Κυρ. Θ. Νικολάου-Πατραγᾶς, *Ἀρχαιότητος Θέσμιμα* (ὑπό ἔκδοση).

2. Περί τοῦ ἐγκλήματος αὐτοῦ βλέπε Σπ. Ν. Τρωιάνου, *Ὁ Ποινάλιος τοῦ Ἐκλογαδίου. Συμβολή εἰς τήν ἱστορίαν τῆς ἐξελέξεως τοῦ ποινικοῦ δικαίου ἀπό τοῦ CORPUS IURIS CIVILIS μέχρι τῶν Βασιλικῶν*, Φρανκφούρτη 1980, σ. 10-12, Καλλιόπη Α. Μπουρδάρη, *Καθοσίωσις και τυραννίς κατά τούς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους. Μακεδονική δυναστεία (867-1056)*, Ἀθήναι/Κομοτηνή 1981.

3. Βασ. Στεφανίδου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, Ἀθήναι 1978 (δ' ἔκδοση).

* Τό κείμενο αὐτό ἀποτελεῖ ὁμιλία στό Κέντρο Σοσιαλιστικῶν Μελετῶν πού δόθηκε τήν 10η Ἀπριλίου 2006.

νωνικοϊστορικών συνθηκών που υπήρχαν όταν αυτό εμφανίστηκε στο ιστορικό προσκήνιο. Για πρώτη φορά ο χώρος της εμφάνισης ήταν ένας απομακρυσμένος και έρημωδης τόπος, χωρίς σοβαρό πολιτισμό και με μόλις στοιχειώδη παιδεία. Ανθρωπολογικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι παρούσαζε πολλά κοινά στοιχεία με προϊστορικούς λαούς. Εκεί δηλαδή όπου απουσίαζε ή θεσμική οργάνωση, με τον εκάστοτε φύλαρχο να αποτελεί τον ανώτατο διοικητή της ομάδας αλλά συνάμα και τον ύψιστο θρησκευτικό λειτουργό. Σ' αυτόν προσέτρεχαν οι πάντες για να επιλύσουν όσες διαφορές εμφανίζονταν, αν και έφ' όσον ναυαγοῦσε ή διαιτητική επίλυση της διαφοράς από τον πρώτο της οικογένειας. Αυτή, λοιπόν, ήταν η οργανωτική κοινωνική δομή όταν εμφανίστηκε το Ισλάμ. Η θρησκεία ήταν ειδωλολατρική με αρκετά στοιχεία μυστικισμού.⁴

Τό Ισλάμ είναι μία θρησκεία με οικουμενικές βλέψεις. Αποσκοπεί να κυριαρχήσει σ' όλη τη γη και να επιβάλει τον θείο λόγο, όπως αυτός έγινε γνωστός διά του Κορανίου. Μή λημονούμε ότι το Ισλάμ είναι ταυτοχρόνως θρησκεία και κράτος.⁵ Δεν ασχολείται μόνο με τον εσώτερο πυρήνα του ανθρώπου και τη σχέση αυτού με το θείο, αλλά επεκτείνεται για να συμπεριλάβει τά της κρατικής οργάνωσης και αυτό ως εκδήλωση της θείας χάριτος, που δεν αφήνει μόνο του τον άνθρωπο να περιπλανάται στον χώρο χωρίς πυξίδα καταποντιζόμενος. Γι' αυτό και διαχωρίζει τον κόσμο σε δύο Οίκους, τον του Ισλάμ, όπου εφαρμόζεται ο Ισλαμικός Νόμος και τον του Πολέμου, όπου αυτός δεν έχει εφαρμογή. Για τον χαρακτηρισμό των οίκων είναι άσχετο αν η πλειονότητα του πληθυσμού ανήκει στο ισλαμικό θρησκευμα: αρκεί το αντικειμενικό γεγονός της εφαρμογής του Ισλαμικού Νόμου. Η όνομασία Οίκος του Πολέμου είναι κατά τι παραπλανητική, διότι τό ίδιο τό Κοράνι αναφέρει «Ουδείς καταναγκασμός εις τήν θρησκείαν», ό δέ Προφήτης, απευθυνόμενος στους χριστιανούς τούς είπε: «έχετε τήν θρησκείαν σας και έχω τήν ιδική μου».⁶ Αναφερόμενος όμως στον όρο θρησκεία έννοει τή μονοθεϊστική, μιᾶς θεοπέμπτου Βίβλου, και όχι τήν ειδωλολατρεία, όπου εκεί ό πόλεμος είναι επιτρεπτός, αν έχουν εξαντληθεί τά λογικά επιχειρήματα. Τό Τζιχάντ, που συχνά επικαλούνται, είναι δύο μορφών: τό μείζον (πού συχνά λόγω της δυσκολίας του λημονείται) και τό έλασσον. Τό μὲν πρώτο, τό όποιο είναι και σπουδαιότερο,⁷ αποτελεί τον χαλεπότερο άγώνα του ανθρώπου για τήν αυτοτελειοποίησή του με τήν κυριαρχία του επί των παθών και με τον έναρτο βίο. Ένώ τό δεύτερο είναι ή προσπάθεια προσεταιρισμού όλο και μεγαλύτερων έδαφών στην ισλαμική οικογένεια. Καί εδώ, όμως, τά πράγματα δεν είναι και τόσο σαφή: ό προσεταιρισμός τούτος επιτρέπεται πάντοτε ή έχει αποκλειστικώς μορφή άμυντικού πολέμου καθώς και ό κατά των άπίστων πόλεμος επεκτείνεται και έναντι των όπαδών κάποιας μονοθεϊστικής θρησκείας ή περιορίζεται στους ειδωλολάτρες; Η επιγραμματική άπάντηση στα έρωτήματα

αυτά είναι άδύνατη, γι' αυτό και δεν θά επεκταθούμε σ' αυτή τήν προβληματική. Η θέση και μόνο των έρωτημάτων δείχνει και τό μέγεθος και βαθμό δυσκολίας επίλυσης τους.

Κατά τήν ισλαμική θεωρία ό Μωάμεθ ως ό ύστατος χρονικά προφήτης έμπερικλείει στή διδασκαλία του όλα τά θετικά και μη άλλοιωμένα στοιχεία που ό θεός έμπιστεύτηκε στους προηγούμενους άπ' αυτόν προφήτες. Δεν άμφιβάλλει για τή δόση αλλά για τό περιεχόμενο των Βίβλων. Υποστηρίζει ότι στα χέρια του ιερατείου τό περιεχόμενο άλλοιώθηκε στον μέγιστο δυνατό βαθμό και τούτο προς περαιτέρω εξασφάλιση, στο διηνεκές, των προνομίων που αυτοί απολάμβαναν. Έτσι τό Κοράνι εμφανίζεται ως τό τέλειο και αυθεντικότερο θεϊκό πρόταγμα: ή άληθής δούληση του θεού. Υπ' αυτό τό πρίσμα όλοι οι προγενέστεροι του Μωάμεθ προφήτες και άπόστολοι καλούνται μουσουλμάνοι,⁸ με πρώτον τον γενάρχη Άβραάμ, χωρίς να παραλείπεται και ό ίδιος ό Νώε. Επεδίωξε έτσι ό Μωάμεθ να παρουσιάσει τήν κοινή άφετηρία του μονοθεϊσμού και τή συνέχεια που στο πρόσωπό του έπισφραγίστηκε. Γι' αυτό και ή αρχική πρόβλεψη προσανατολισμού κατά τή λατρευτική τελετή δεν ήταν ή Μέκκα αλλά ή Ιερουσαλήμ. Η Μέκκα προβλήθηκε κατόπιν και, κατά πάσα πιθανότητα, για πρακτικούς —όσο και οικονομικούς— όσο άφορᾶ τό HEG— λόγους.

Η σταδιακή ένδυνάμωση της θέσης του Προφήτη και της ισλαμικής αντίληψης εν γενεί έδωσε και φυλετικά στοιχεία στο νέο κίνημα και που στην πρώιμη εποχή ήταν άκρως υπολανθάνοντα, δεν διεκρίνονταν εύκολα. Ο «άγράμματος προφήτης σε γένος άγραμμάτων» ήταν Άραβας και έκλήθη σε αυτούς τούς ειδωλολάτρες, τούς μη αναπτυσσόμενους, που ποτέ τους δεν γνώρισαν πολιτισμό, να γνωρίσει τήν τελειότητα, τό τελειοτικό θέλημα του θεού. Η επιλογή του γλωσσικού

4. Γκόργκυ Ζιντάν, Άλ-Άραμπ Κάπλ Άλ-Ισλάμ Κάιρον (γγ), Μαχμούντ Σαλάμ Ζανάτ, Νόζομ Άλ-Άραμπ Κάπλ Άλ-Ισλάμ, Κάιρον 1992.

5. Άχμαντ Ίμπραχίμ Χάσαν/Κυρ. Θ. Νικολάου-Πατραγός, Η έννοια της δικαιοσύνης εν τῷ ισλαμικῷ νόμῳ. Μελέτη ιστοριοδικαϊκή εν Έκ. Φάρος ΟΔ' (2003), σ. 159-179.

6. Στο ίδιο. Η θέση των μονοθεϊστών στην Αϊγυπτο από τήν εποχή του ισλαμικού ανοίγματος μέχρι του Μωχάμετ Άλν' βλ. στο Έκ. Φάρος ΟΕ' (2004), σ. 135-143.

7. Κατά τό Χαντίθ ό προφήτης ανέφερεν: «Τό ανώτατον είδος ιερου πολέμου είναι να λέγης τήν άλήθειαν κατά πρόσωπον ενός βασιλέως, παρεκκλίνοντος της ευθείας όδου».

8. Άναστασίου Γιαννουλάτου, Ισλάμ. Θρησκευολογική επισκόπησις, Άθήναι 1975, σ. 138 έξ. όπου και αναφορά στίς πηγές.

ιδιώματος της αραβικής γλώσσας για τη θεική όμιλία με τους δούλους του και την επικοινωνία με τα δημιουργήματά του της προσέδιδε μεγαλείο. Έκτοτε αυτή θεωρήθηκε ως η κατ'έξοχήν, ή τέλεια γλώσσα από τότε που, στά χρόνια των Άββασιδών, οι θεολόγοι του Ισλάμ ('Ελμ άλ-Καλάμ)⁹ υπεισηλθαν στη θεωρητική διένεξη αν τό Κοράνι προϋπήρχε της δημιουργίας ή ήταν μεταγενέστερο, τό πρώτο δημιουργηθέν μέ τή γνώση του περιεχομένου του στόν Προφήτη. Επικράτησε ή θέση τελικώς, κατά τήν όποία τό Κοράνι είναι άδημιούργητο, βρισκόταν άνέκαθεν στους ούρανοϋς, στόν θεό, μέ συνέπεια ή αραβική γλώσσα στήν όποία αυτό άποδόθηκε ότι προϋπήρχε της Δημιουργίας. Η περαιτέρω έπεξεργασία της θέσης αυτής κατέληξε στό ότι ή θεική γλώσσα, ή γλώσσα του ίδιου του θεού, είναι ή αραβική.¹⁰

Θά ήθελα στό σημείο αυτό νά σταθούμε σ' ένα γεγονός, τό όποιο θεωρώ καθοριστικής σημασίας για τήν έξελεκτική πορεία πού έμελλε ν' ακολουθήσει τό Ισλάμ. Η δημιουργία του συμπίπτει μέ τήν περίοδο πού συμβατικώς άποκαλούμε στήν ιστορία ύστερη αρχαιότητα. Ο έβδομος αιώνας είν' ό γενέθλιος χρόνος του Ισλάμ μέ τόπο του τήν μακρινή Άραβία, ή όποία, νά μέν ήταν ύποανάπτυκτη άλλ' αυτό δέν σημαίνει ότι ήταν και περιχαρακωμένη, χωρίς έπαφές μέ τόν ύπόλοιπο κόσμο. Βεβαίως, δέν γνωρίζουμε έστω και μιά σοβαρή άπόπειρα κατακτητικής πολεμικής σύρραξης μεταξύ των φυλών της Άραβίας και της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας,¹¹ άλλ' αυτό δέν συνεπάγεται ότι δέν γνώριζαν τήν ύπαρξή της ή ότι μεταξύ αυτών δέν ύπήρχαν έπαφές άφου άποτελεσε πρόσφορο έμπορικό σταυροδρόμι. Γι' άλλους λόγους δέν έπιχείρησαν οι Ρωμαίοι νά τήν ύποτάξουν, πού δέν είναι επί του παρόντος νά ξετάσσουμε. Άρκετοί ιουδαίοι και χριστιανοί έπισκέπτονταν τήν Άραβία, οι Όμηρίτες κατοικούσαν στήν Ύεμένη και ό ίδιος ό Προφήτης στά διάφορα έμπορικά του ταξίδια έξήλθε των όρίων της Άραβίας.¹² Όταν μάλιστα καθιέρωσε τή θρησκεία του δέν παρέλειψε ν' άποστείλει και έπιστολές προς τούς άυτοκράτορες των μεγάλων άυτοκρατοριών μέ σκοπό ν' άσπασθούν τήν καινούργια του θρησκεία πού τούς άνήγγειλε, μεταξύ των όποίων και στόν ανατολικορωμαίο άυτοκράτορα του Βυζαντίου Ηράκλειτο.¹³ Οι διάφοροι μύθοι πού έπινόησαν οι χριστιανοί, ανατολικοί κυρίως, ήθελαν τόν Μωάμεθ νά έχει επηρεασθεί άπό Νεστοριανούς μοναχούς κατά τή διαμόρφωση της διδασκαλίας του σέ μιά προσπάθεια γελειοποίησης και χλευασμού του.¹⁴ Ίσως πάλι έκτοτε νά διακρινόταν ή θέληση άπόδειξης ότι τά πάντα έχουν κοινή ρίζα καταγωγής, τό... προνομιούχο και εκλεκτό γένος των Γραικών...

Η έννοια του έθνους και της ένθότητας δέν ήταν γνώριμα εκείνη τήν έποχή, τουλάχιστον μέ τήν έννοια πού επικράτησε στά χρόνια της νεωτερικότητας. Κάθε προσπάθεια τέτοιας άνάγνωσης θ' άποτελούσε άνεπίτρεπτο αναχρονισμό και έννοιολογικό έτεροχρονισμό, πού άσφαλώς θά όδηγοϋσε σέ έσφαλμένα συμπεράσμα-

τα. Τό βάρος δινόταν περισσότερο στά κοινά πολιτιστικά στοιχεία ή τήν κοινωνική όργάνωση πού πολύ όψιμα είχε και συγγενικούς δεσμούς, ως γένος ή ως φυλή. Τό άτομο δέν είχε αύταξία έντός του συνόλου, λογιζόταν μάλλον ως άριθμός πού κάτι προσέδιδε σέ ποσοτική ισχύ. Αυτό ήταν ιδιαίτερος έντονο στίς νομαδικές-βεδουνικές κοινωνίες, μέ τήν άπαρχαιωμένη τους όργάνωση.¹⁵ Αυτό τό δεδομένο έπέδρασε και στή νέα θρησκεία. Έτσι βλέπουμε τούς άμεσους διαδόχους του Προφήτη (Άλ-Χολαφά Άλ-Ρασιντίν) νά συνεχίζουν νά δροϋν σάν νά έχει παραμείνει αναλλοίωτο θεομοργανωτικά τό κράτος. Η έκταση του οικου του Ισλάμ πού όλοένα και αύξανε τούς άφηνε άνεπηρέαστους. Δέν κατανοούσαν τόν παλμό της έποχής πού διανοιγόταν. Συνέχιζαν άνενόχλητοι τήν πρότερη πρακτική τους σάν νά μή είχε αλλάξει τίποτε. Οι έξελίξεις όμως τούς προσπέρασαν. Ο οικος του Ισλάμ κατέστη έπίγειος άυτοκρατορία, σάν τίς άλλες πού ύφίσταντο στό παγκόσμιο σκηνικό. Και οι διαδοχικές φάσεις πού διήλθαν είχαν ως κοινά χαρακτηριστικά τήν πολυφυλικότητα, πολυπολιτισμικότητα και πολυσυλλεκτικότητα, μέ άφετηριακό σημείο αναφοράς τήν πίστη και δογματική άφοσίωση στό Ισλάμ και τό μήνυμά του, πορευόμενο έτσι, μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο, για μιά χιλιετία. Καίτοι τό Ισλάμ ύπέστη βαρύ πλήγμα από τήν Όθωμανική Αυτοκρατορία,¹⁶ πού σέ άρκετά

9. Για τό ζήτημα αυτό, στό ίδιο, σ. 159 έξ.

10. Άλυ Σάμν Άλ-Νασάρ, Νάσαατ Άλ-Φέκρ Άλ-Φαλ-σάφν φί άλ-Ισλάμ τ. Ι σποράδην για τήν κάθε ξεχωριστή φιλοσοφική όμάδα (Άλεξάνδρεια 1966).

11. Άχμαντ Ίμπραχίμ Χάσαν/Κυρ. Θ. Νικολάου-Πατραγάς, Η σχέση ρωμαϊκού δικαίου και ισλαμικού νόμου (ύπό έκδοση).

12. Μουχάμντ Χεσαίν Χέκαλ, Χαγιάτ Μουχάμντ, Κάρον 2005 (6δ' έκδοση), σ. 106 έξ.

13. Tw. Arnold, Preaching of Islam. A history of the propagation of the muslim faith lahore 1956 (γ' έκδοση), σ. 28.

14. Ιωάννου Δαμασκηνού, Κατά αίρέσεων' ρα: PG, 94, 765A, 772D, Θεοδώρου Άβουναρά, Κατά αίρέσεων Ιουδαίων και Σαρακηνών, PG, 97, 1560A, Νικήτα Βυζαντίου, Άνατροπή της παρά του Άραβος Μωάμεθ πλαστογραφηθείσης βίβλου, PG 105, 669-805, Ιωάννου Καντακουζηνού, Κατά Μεωαμεθανών PG 154 372-584 και Κατά Μωάμεθ αυτόθι 584-692. Ίδέ επίσης Θεοφάνης Χρονογραφία (έκδ. DE BOOR) I, 334, Άνωνύμου, Κατά Μωάμεθ PG 1049B, Γεωργίου Άμαρτωλού, Χρονικόν PG 110, 865 PG, Βαρθολομαίου Έδεσσηνού, Έλεγχος Άγαρηνού, PG 104, 1428 BC, Εύθυμίου Ζιγαβηνού, Πανοπλία δογματική, PG 130, 1333B.

15. Ό.π., σμμ. 1.

16. Τίς ιδιαίτερότητες της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας εις ό,τι άφορᾷ τήν έννοιολόγηση αυτή ξετάζει συνοπτικά και κατατοπιστικά ή Σία Άναγνωστοπούλου, Πῶς είδε τήν Έλληνική Έπανάσταση και τί κατάλαβε από αυτήν ή Όθωμανική Έξουσία, περ. Ό Πολίτης, τεύχος 129, σ. 16-21.

σημεία καιρίας σημασίας τό αλλοίωσε πρόσ ίδιο όφελος, δέν ήταν άμιγώς ισλαμικό κράτος, αλλά «μπολιασμένη»¹⁷ μέ πολλά ισλαμικά στοιχεία, όπως και μέ άσιατικά έθιμα, από όπου και ή καταγωγή τών ιδρυτών της. Ός διαπίστωση —και μόνον— έπισημαίνουμε ότι τό Ισλάμ κατανοήθηκε καλύτερα από τούς Άραβες και άμέσως κατόπιν από τούς μεσανατολικούς —ίσως και από ένιους μεσογειακούς λαούς. Όπως και νά έχει όμως, ή Όθωμανική Αύτοκρατορία, κάποια στιγμή, διεκδίκησε τό προνόμιο νά όμιλεί έν όνόματι όλου του Ισλάμ, ως συνεχιστής του Χαλιφάτου και τό θρησκευτικό αυτό στοιχείο είναι εκείνο πού της επέτρεψε νά υποτάξει γιά τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα όμοπίστους της, μέ έλάχιστες απόπειρες άποσχίσεως εκ μέρους τους.

Η Όθωμανική Αύτοκρατορία, όμως, καθώς ήταν έπόμενο, γέρασε. Νέες δυνάμεις έμφανίσθηκαν στον διεθνή όρίζοντα. Νέες αύτοκρατορίες εκκόλαπτονταν. Αύτή πού συνένασε τούς δύο κόσμους, διάδοχος άφ' ενός της Άνατολικής Ρωμαϊκής Αύτοκρατορίας και άφ' έτέρου —και κυριότατα— του ισλαμικού οίκου δέν μπορούσε νά συνεχίσει άνενόχλητη τήν οικουμηνική της δεσποτεία, διότι ή Δύση άφυπνίζετο. Καινούργια ισχυρά κράτη, σύγχρονες κοινωνικές δομές, διαφωτιστικά πνευματικά ρεύματα, τό πρώτον έμφανιζόμενα, προκαλοΰσαν τήν παλαιά οργανωτική δομή, και άποσκοπούσαν στην άνατροπή της. Καί στά σύμβολά της. Ένα τέτοιο σύμβολο μιάς άλλης εποχής, κάτι σαν κατάλοιπο της στατικότητας πού διεδέχθη από τό παρακματικό και σκοταδιστικό Βυζάντιο ήταν και ή Όθωμανική Αύτοκρατορία. Ένας παράταιρος Μεσαίωνας πού ψυχροοοΰσε άφ' έαυτού...

Τά έδάφη της Όθωμανικής Αύτοκρατορίας προσφέρονταν γιά οικονομική εκμετάλλευση και τήν γένεση του φαινομένου πού άπεκλήθη άποικιοκρατία. Πρώτο θύμα αυτού του φαινομένου υπήρξε ή Αίγυπτος, ή όποία άλλωστε πρώτη πέτυχε τήν άπαλλαγή της από τον όθωμανικό ζυγό. Η άναγέννηση πού ξεκίνησε μέ τον Μωχάμεθ Άλυ επέκτάθηκε σ' όλους τούς τομείς του κοινωνικού βίου, μέ ιδιαίτερη έμφαση στην άνάπτυξη της έθνικής οικονομίας, έθνικού στρατεύματος και αυτόχθονος πνευματικής παραγωγής, συγχρονισμένης. Έτσι οι άποστολές προς τήν Εϋρώπη —κυρίως Γαλλία— γιά τήν έπίτευξη αυτού του στόχου ήταν συχνές. Έκεί οι Αιγύπτιοι ήλθαν σέ έπαφή μέ τίς νέες ζυμώσεις, τίς όποιες μεταλαμπάδευσαν έπιστρέφοντας στην χώρα τους.¹⁸ Οι κοινωνικές άνακατατάξεις και ή άπρόκλητη έν συνέχεια στρατιωτική επέμβαση τών ξένων δημιούργησε ισχυρά κινήματα πού έπιζητούσαν πλήρη έθνική άνεξαρτησία μέ παρεπόμενο τήν κοινωνική δικαιοσύνη. Τό κίνημα του Όράμπυ, τό όποιο κατέπνιξαν τά άγγλικά στρατεύματα, εκινείτο έντός αυτού του πλαισίου. Ο Μουστάφα Κάμελ μέ τό «Ουάτανυ» δέν άπέιχε και αυτός από τούτες τίς άρχές άρχομένου του 20ου αιώνα. Οι πολύχρονοι άγώνες

όδήγησαν έν τέλει στην Έπανάσταση του 1919 υπό τό «Ουάφντ» του Σάαντ Ζαγλούλ και στή σταδιακή άστικοποίηση της κοινωνίας. Οι Άγγλοι, όμως, παρέμειναν στην χώρα και οι μεταρρυθμίσεις του «Ουάφντ» δέν ήταν τόσο ριζοσπαστικές όσο θά άνέμενε ο καταπιεσμένος λαός. Δέν του άρκοΰσαν μισές λύσεις, ένώ τά Άνάκτορα νά έπεμβαίνουν πραξικοπηματικά στην πολιτική ζωή, παραβιάζοντας και καταστρατηγώντας τό Σύνταγμα πού παρεχωρήθη τό 1923.¹⁹ Τότε τήν ιδέα της ξενοφερτης έθνικής άνεξαρτησίας άμφισβήτησε μία νέα όργάνωση πού ζητούσε τήν επανίδρυση του Χαλιφάτου, οι Άδελφοί Μουσουλμάνοι του Χασάν Άλ-Μπάνα πού έθεταν τήν «Οΰμα» υπεράνω τών πάντων.²⁰ Όπως παλαιότερα, τον 19ο αιώνα, ο θεωρητικός Άλ-Άφγάνυ, δάσκαλος του μεγάλου άνακαινιστή στο πνεΰμα Ρεφάα άλ-Ταχτάουη, ο όποιος μέ τον μαθητή του Μουχάμαντ Άμπντου δημιούργησαν τήν Σχολή πού κορυφώθηκε στο πρόσωπο του μοναδικού και άνεπανάληπτου Τάχα Χουσεΐν, και οι όποιοι βρίσκονταν σέ διαμάχη μέ τό ισλαμικό πανεπιστήμιο «Άλ-Άζχαρ».²¹

Στή δεκαετία του 1940 βρέθηκε στην Γαλλία ο Σύρος Μισέλ Άφλακ, ο όποιος εκεί ήλθε σέ άμεση έπαφή, στα καφενεΐα τών Παρισίων, μέ τήν πνευματική κίνηση της χώρας και μέ τούς σοσιαλδημοκρατικούς κύκλους, διαπιστώνοντας τό πόσο ύστεροΰσε πολιτικά ο τόπος του. Άποφάσισε λοιπόν τήν ίδρυση του «Μπάαθ» (=Άνάσταση), πού έθεσε ως σύνθημά του τό «Ένωση-Έλευθερία-Σοσιαλισμός», προκρίνοντας τήν έθνική ιδέα και άγνωώντας τή θρησκευτική διάσταση του προβλήματος. Αυτό είχε σχέση μέ τήν θρησκευτική ιδιαιτερότητα της Συρίας όπου, εκτός από τον μεγάλο αριθμό τών χριστιανών, και οι Σίτες είχαν πληθυσμιακή παρουσία. Άπό τήν άλλη, ο πόλεμος του 1948²² μέ τήν ήττα τών άραβικών στρατευμάτων και

17. Ο έπιτυχής αυτός όρος, τον όποιο υιοθετώ άνεπιφύλακτα, άνήκει στον Άγγελο Έλεφάντη, τον όποιο ευχαριστώ πού κατόρθωσε μέ μία του λέξη νά έντοπίσει τήν πραγματικότητα.

18. Ραούφ Άμπάς, Άλ-Όσσα άλ-Άλαουΐα τάχκομ έν ΗΙΛΑΛ (Χοκάμ Μάρσ), Σεπτέμβριος 2005, σ. 144-166.

19. Γιά τά γεγονότα αυτά βλέπε σχολίο μου στα «Ένθέματα» της Κυριακάτικης Αύγης της 5ης Μαρτίου 2006, σ. 30-31 μέ τίτλο «Πολιτικές και ιδεολογικές άναζητήσεις στην Αίγυπτο του Β' παγκοσμίου πολέμου».

20. Γιά τούς άδελφούς μουσουλμάνους βλέπε τή διογραφία του ίδρυτού τους από τον Ρεφάα Άλ-Σαΐντ, Χάσαν Άλ-Μπάνα, Μάτα, κάαφ, λεμάδα: Ιστορία Αιγυπτίων άρ. 147, Κάιρον 1999.

21. Συνοπτικώς γιά τό Πανεπιστήμιο έτούτο Άλχη Ρήγου, Πανεπιστήμιο. Ιδεολογικός ρόλος και λόγος. Άπό τον Μεσαίωνα στην Νεωτερικότητα, Αθήνα 2000, σ. 36, σημ. Ι.

22. Γι' αυτόν Άγγελος Έλεφάντης, Οι Παλαιστίνιοι και

τήν ίδρυση του κράτους του Ισραήλ, επέφερε την άγανάκτηση των χαμηλόβαθμων αξιωματικών του στρατού της Αιγύπτου, οι οποίοι άφου οργανώθηκαν με την έπωνυμία «Ελεύθεροι Αξιωματικοί» υπό τον μεγάλο ηγέτη του αντιαποικιοκρατικού αγώνα Νάσερ κατόρθωσαν να καταλάβουν την εξουσία με τη αναιμακτη σοσιαλιστική επανάσταση της 23ης Ιουλίου 1952, την οποία όμως η Μόσχα του Στάλιν, έσφαλμένος, χαρακτήρισε ως βραχύβια πραξικοπηματική ενέργεια. Τό σύνθημά της «Έλευθερία-Σοσιαλισμός-Ένωση» καιτοι εκ πρώτης όψευς δέν διέφερε του αντίστοιχου Μπααθινού, επέφερε ρήξη μεταξύ των δύο αυτών κινήματων, διότι οι διαφορές, ακόμη και στην κατάταξη των προτεραιοτήτων, δημιουργούσε οργανωτική διαφοροποίηση και οργανωτική απόκλιση. Τό «Μπάαθ» ήλπιζε πρώτα στην Ένωση όλων των Αραβικών Κρατών και τή δημιουργία ενός Ένιαίου Κράτους, όσες κι αν ήταν οι διαφορετικές κοινωνικές δομές τους. Στή συνέχεια τούτο θά διεξήγε τον ένοπλο αγώνα απελευθέρωσης του κράτους από τον ξένο κατακτητή και ελεύθερο πιά θά προχωρούσε στην σοσιαλιστική οικοδόμηση. Αντιθέτως ό ηγέτης Νάσερ και τό κίνημά του προέκριναν τόν αυτόνομο έκάστου έθνους αγώνα για ελευθερία πού θά του εξασφάλιζε τή δυνατότητα της σοσιαλιστικής οικοδομήσεως και κατοπιν θά οδηγούνταν σε Ένωση με τά αδελφά έθνοκοινωνικά καθεστώτα, διότι μόνον τότε θά υπήρχαν έλπίδες διωσιμότητας και των νέων όμοσπονδιακών μορφωμάτων.²³ Η όχι και τόσο έπουσιώδης τούτη διαφορά -ό σκοπός πάντως ήταν ένιαιος- και ή έμμογή της Συρίας στην δική της ουτοπική έκδοχή τορπίλλισε τό όλο ένωτικό έγχείρημα, ένω οι ένωτικές προσπάθειες για τή δημιουργία της Ένωμένης Αραβικής Δημοκρατίας ναυάγησαν επί ζημία ενός αγώνα πού δυστυχώς ούτε έχει ολοκληρωθεί ούτε έχει επιτύχει.

έμεις, περ. 'Ο Πολίτης, τεύχος 141, σ. 11-14, στο όποιο παρουσιάζονται οι τραγικές για τούς Άραβες όψεις του ζητήματος αυτού.

23. Ευχαριστώ τόν φίλο σ. Μούσα Μουχάμαντ Μούσα του άριστερου Κόμματος «Ταγκάμοσ» της Αιγύπτου πού μου επέστησε τήν προσοχή σ' ετούτη τή διάσταση του ζητήματος.

ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΙΝΔΙΚΤΟΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΖΟΥΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΙΝΔΙΚΤΟΣ - ΤΕΥΧΟΣ 20
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

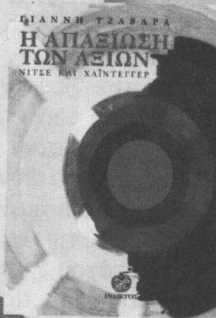
Κείμενα πού επιχειρούν να απαντήσουν σε έρωτήματα σχετικά με τις αναπόφευκτες αλλαγές στη νοηματοδότηση του πολιτισμού στους χρόνους της δψιμης νεωτερικότητας, στον τόπο μας και ευρύτερα στον παγκοσμιοποιημένο κόσμο μας.

ΛΑΜΠΡΟΥ ΚΑΜΠΕΡΙΔΗ

ΔΟΣ ΜΟΙ ΤΟΥΤΟΝ
ΤΟΝ ΞΕΝΟΝ

Τό βιβλίο αυτό αναπαριστά την έσωτερική πορεία ενός ανθρώπου καθώς βιώνει χρόνια τώρα τή φυσική του ζενιτιά.

ΓΙΑΝΝΗ ΤΖΑΒΑΡΑ

Η ΑΠΑΞΙΩΣΗ
ΤΩΝ ΑΞΙΩΝ

Οί νησιείκες απόψεις για τόν «θάνατο του θεού» και τόν «υπεράνθρωπο» σχολιάζονται από τήν χαϊντεγκεριανή σκέψη.

ΙΝΔΙΚΤΟΣ

• ΚΑΛΛΙΔΡΟΜΙΟΥ 64, 114 73 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ.: 210. 88.38.007 - 210. 82.51.889
FAX: 210. 82.15.389

• ΕΞΑΔΑΚΤΥΛΟΥ 5, 546 35 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΤΗΛ.: 2310. 23.10.83, FAX: 2310. 26.23.99
www.indiktos.gr, e-mail: indiktos@indiktos.gr

ΕΘΝΙΚΙΣΤΙΚΕΣ ΛΟΓΙΚΕΣ ΣΤΟ ΚΚΕ: Οι απόψεις του κ. Κακουλίδη

του Χρήστου Κεφαλή

Εισαγωγικά

Ο έθνικισμός υπήρξε πάντα αντίποδας της αριστερής ιδεολογίας, που προτάσσει διεθνιστικές αξίες, βασισμένες στην κοινότητα συμφερόντων των λαών και των εργαζομένων. Αποτελέσει και άποτελει ιδεολογικό όπλο των κυρίαρχων τάξεων για να καλλιεργούν τις ξριδες ανάμεσα στους λαούς, επιβάλλοντας και διαιωνίζοντας την ήγεμονία τους. Ιστορικά εξάλλου, οι άκραιες δυνάμεις τής αντίδρασης, όπως ο φασισμός, κινητοποίησαν συστηματικά τά έθνικιστικά αισθήματα, ως εργαλείο για τόν φανατισμό των μαζών και έφαλτήριο ανόδου τους στην έξουσία. Αυτή ή τάση αναπαράγεται σήμερα από τις νέο-φασιστικές, άκροδεξιές δυνάμεις, μέ την καλλιέργεια του μίσους άπέναντι στους οικονομικούς μετανάστες και τούς ξένους, την ύποδαύιση των θρησκευτικών διαφορών, κ.ο.κ.

Ο σύγχρονος έθνικισμός χαρακτηρίζεται από σειρά ιδιομορφιών. Μιά από τις πλέον βασικές είναι ή κριτική τής προωθούμενης διαδικασίας τής καπιταλιστικής ολοκλήρωσης από τή σκοπιά του προηγούμενου σταδίου του έθνους-κράτους, από τό όποιο πιάνονται οι πιο αντιδραστικές, θρησκοόληπτες και επιθετικές άστικές δυνάμεις. Αυτό παρέχει στους έθνικιστές τή δυνατότητα μιάς όξείας λαϊκιστικής δημαγωγίας, μέ την όποία έμφανίζονται ως ριζοσπαστικοί πολέμιοι τής πλουτοκρατίας και τής άμερικάνικης Νέας Τάξης (άρκει να αναφέρουμε σχετικά τις δημαγωγικές διακηρύξεις του κόμματος του κ. Καρατζαφέρη και του Χριστόδουλου στην χώρα μας). Πίσω όμως από τις δημαγωγίες, που δέν ήταν άλλωστε άγνωστες στον προγενέστερο έθνικισμό και φασισμό, διακρίνονται οι ίδιες αντιδραστικές σταθερές: ή ρομαντική άποθέωση του παρελθόντος, ή δημιουργία μύθων, άξιοποιούμενων για τή συναισθηματική-άνορθολογική κινητοποίηση των

μαζών, ή δικαίωση των βάθρων τής παρακμής μέσα άπό την ύποκριτική κριτική έπιμέρους φαινομένων της.

Στή χώρα μας οι κατευθύνσεις αυτές έχουν άρχισει να παίρνουν επικίνδυνη διάδοση, όχι μόνο στο καθυστερημένο τμήμα του λαού που έπηρεάζεται από τόν «καρατζαφερισμό», αλλά και σε θεωρούμενες αριστερές δυνάμεις. Ιδιαίτερα τό ΚΚΕ, μέ τόν παρωχημένο σταλινικό λόγο του, δέν κάνει καμιά ουσιώδη διάκριση ανάμεσα στην ριζοσπαστική και την αντιδραστική κριτική τής καπιταλιστικής ολοκλήρωσης. Έτσι, όχι μόνο ενισχύει έμμεσα τόν αναδυόμενο νεοφασισμό και έθνικισμό, αλλά φτάνει να παρέχει στέγη και έκφραση σε φορείς άκράιων έθνικιστικών αντίληψεων. Στους τελευταίους περιλαμβάνεται σειρά προβεβλημένων στελεχών και συνεργαζόμενων προσωπικοτήτων του ΚΚΕ, σαν τούς κ.κ. Γ. Κακουλίδη, Γ. Χουρμουζιάδη και Λ. Κανέλλη.

Μέ τις απόψεις του πρώτου θά ασχοληθούμε στο παρόν άρθρο, έλπίζοντας να επανέλθουμε σχετικά μέ τούς υπόλοιπους σε μεταγενέστερα σημειώματα. Πέρα από την αναγκαία κριτική των αντιδραστικών, έθνικιστικών κατευθύνσεων στον χώρο τής αριστεράς, αυτό θά μās δώσει τή δυνατότητα μιάς στοιχειώδους έστω αναφοράς στα ιδεολογήματα του έθνικισμού, που προσπαθει και σήμερα να κρύψει τό άληθινό, άποκρουστικό του πρόσωπο.

1. Ο κ. Κακουλίδης ως σπενγκλεριανός κομμουνιστής

Ο κ. Κακουλίδης είναι ένας από τούς πιο διακαείς πολεμίους τής Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) στο ΚΚΕ (και μάλιστα όχι μόνο τής ΕΕ, αλλά και των συμβιβαζόμενων διανοουμένων, του κατεστημένου και, πάνω

από όλα, του Συνασπισμού). Επιπρόσθετα, πρόκειται για βασικό άρθρογράφο του *Ριζοσπάστη*, με μόνιμη στήλη στο κυριακάτικο φύλλο (τιτλοφορούμενη «Τό απόλυτο ρόδο») και αρκετές εμβόλιμες παρουσίες τις καθημερινές. Όταν όμως έρχεται η ώρα να τεκμηριώσει τις «άσυμβίβαστες» πολεμικές του, δεν επικαλείται, όπως θα περίμενε κανείς, τον Μάρξ ή τον Λένιν, αλλά ιδεολογικούς προδρόμους του φασισμού, όπως ο Όσβαλντ Σπένγκλερ και ο Περικλής Γιαννόπουλος. Αξίζει να δούμε, λοιπόν, τί ιδέες πρεσβεύει αυτός ο παραξένος και ρηξικέλευθος πολέμιος της ΕΕ.

Λόγος γίνεται συγκεκριμένα για τό άρθρο του «Χρέος μας είναι η καταστροφή της» (*Ριζοσπάστης*, 13.6.2004). Ο άρθρογράφος θεωρεί ως βασικό πρόβλημα στην ευρωπαϊκή κουλτούρα την ορθολογική αντίληψη του χρόνου, μιλώντας για «χρόνο που από τό 1000 π.Χ. (sic! Προφανώς έννοει 1000 μ.Χ.) ένας ήγούμενος όνόματι Γκέμπερτ ή Σιλδέστρος, για να έξυπηρετήσει τις Σταυροφορίες, μάς έμαθε να τόν μετράμε έπινοώντας τόν μηχανισμό μέ τούς κινούμενους τροχούς που σήμαιναν τις ώρες. Από τότε χάσαμε τήν πραγματική μας σχέση μέ τόν χρόνο».

Ακριβώς για να τεκμηριώσει αυτή τήν κριτική, που αποτελεί, όπως φαίνεται, βαρυσήμαντο έπιχείρημα έναντίον της ΕΕ, ο κ. Κακουλίδης επικαλείται τόν Σπένγκλερ:

«Όπως σωστά έπισημαίνει ο Όσβαλντ Σπένγκλερ, ο μοναχικός κριτικός της Ιστορίας: “Από τούς λαούς της Δύσης, οι Γερμανοί υπήρξαν οι έφευρέτες τών μηχανικών ρολογιών, φρικτών συμβόλων του χρόνου που διαρρέει και που οι χτύποι του, καθώς μέρα και νύχτα άντηχούν στους άμέτρητους πύργους στή Δυτική Εύρώπη, είναι ίσως ή ιστορική αίσθηση του κόσμου. Τίποτε από όλα αυτά δέ συναντούμε στά άχρονα άρχαία τοπία και πόλεις. Μέχρι τήν έποχή του Περικλή έκτιμούσαν τήν ώρα της μέρας μόνο βάσει του μήκους της σκιάς, και μόνον από τόν Άριστοτέλη και έξης έλαβε ή λέξη ώρα τή βαβυλωνιακή σημασία της σημερινής “ώρας”. Προηγουμένως δέν υπήρχε καμιά άκριβής ύποδιαίρεση της μέρας. Στή Βαβυλώνα και στήν Αίγυπτο είχαν έφευρεθεί σέ πολύ παλιότερη έποχή τά ύδραυλικά και ήλιακά ρολόγια, αλλά πρώτος ο Πλάτων εισήγαγε στήν Άθήνα μιά μορφή κλεψύδρας που πραγματικά μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως ρολόι...” (από τήν “*Παρακμή της Δύσης*”, έκδ. Τυπωθήτω)».

Η άναφορά του κ. Κακουλίδη στόν Σπένγκλερ είναι καιρία, γιατί άποτυπώνει τήν αντιδραστική ουσία της κριτικής του στήν ΕΕ, ή όποια δέν γίνεται από τήν άποψη του σοσιαλιστικού μέλλοντος της άνθρωπότητας, αλλά του σκοταδισμού, ενός σκοταδισμού που θέλει να γυρίσει τήν ιστορία πίσω στόν Μεσαίωνα και, άκόμη χειρότερα, πίσω από τήν κλασική άρχαιότητα και αυτήν άκόμη τή Βαβυλώνα. Πραγματικά, άν δεχτούμε τή συγκεκριμένη τοποθέτηση του Σπένγκλερ, τήν όποια υιοθετεί άνεπιφύλακτα ο κ. Κακουλίδης, τό-

τε προφανώς για ό,τι κακό συμβαίνει στίς μέρες μας, τόν ρατσισμό, τήν ξενοφοβία, τήν δξυνση τών κοινωνικών άνισοτήτων, δέν φταίνει οι κυρίαρχοι κύκλοι της ΕΕ και οι αντιδραστικές πολιτικές τους, αλλά ο ήγούμενος Σιλδέστρος, που έφηυρε τά ρολόγια, μαζί μέ τόν Πλάτωνα και τόν Άριστοτέλη. Προεκτείνοντας τή σοφή αυτή σκέψη, ίσως μάλιστα να άνακαλύπταμε πώς και για τά Άουσβιτς δέν έφταιγαν οι φασίστες, αλλά εκείνος ο κακός ήγούμενος...

Νά προσθέσουμε μόνο ότι ή παραπάνω άναφορά δέν είναι τυχαία ή περιστασιακή. Στήν πραγματικότητα, οι έκδρομές στόν Σπένγκλερ διανθίζουν συχνότατα κείμενα του κ. Κακουλίδη, όπου τόν επικαλείται ως άυθεντία, για να ξεκαθαρίζει κάθε λογής ζητήματα.

Έτσι, σέ άρθρο του προς τιμήν του 17ου Συνεδρίου του ΚΚΕ, «Ό κόκκινος κήπος του Συνεδρίου», *Ριζοσπάστης*, 30.1.2005, άναφέρεται στόν Σπένγκλερ για να μάς έξηγήσει «πώς τό “ένα” της ουσίας του ΚΚΕ μπορεί και δίνεται προσωπικά στόν καθένα». «Μέσω της μετάδοσης», γράφει, «έξομοιώνονται και γεννιούνται πράγματα που έξωτερικά ούδεμία σχέση έχουν μεταξύ τους, ακριβώς όπως τά περιγράφει ο Όσβαλντ Σπένγκλερ στήν *Παρακμή της Δύσης*: “Όπως ένα πουλί λικνίζεται στή θύελλα και ένας κολυμβητής ένδίδει στόν θωπευτικό κυματισμό, έτσι και μέ τούς ήχους ενός έμβατηρίου ένας άκαταμάχητος ρυθμός εισβάλλει στά μέλη, τό ίδιο μεταδοτική είναι ή μίμηση της έκφρασης, του προσώπου και τών κινήσεων ενός άλλου, μιά δραστηριότητα στήν όποια διαπρέπουν τά παιδιά”».

Ότι τά παιδιά ένθουσιάζονται μέ τά έμβατήρια και τις μμήσεις είναι κάτι παγκοίμως γνωστό και δέν χρειαζόταν να μάς τό πει ο Όσβαλντ Σπένγκλερ. Τό να μάς λένε όμως οι άρθρογράφοι του *Ριζοσπάστη* ότι και τό ΚΚΕ έμπίπτει σέ αυτή τήν κατηγορία είναι κάτι που δέν τό περιμέναμε. Πρόκειται για μιά πολύτιμη όμολογία, που έπιβεβαιώνει μέ τόν τρόπο της ότι οι τωρινές έπαναστατικές έπιδείξεις της ήγερτικής ομάδας του ΚΚΕ δέν άποτελούν πολιτική, παρά μόνο ήχηρές φράσεις και συνθηματολογίες, τό προϊόν του κομφορμιστικού μιμητισμού τών γραφειοκρατών, προσφερόμενο για να έξυψώνει τεχνητά στίς έπετείους τόν ένθουσιασμό τών μελών του. Όταν δέ αυτό καταξιώνεται και άναδεικνύεται ως «τό ένα της ουσίας του ΚΚΕ», μέ άναφορές μάλιστα στόν Όσβαλντ Σπένγκλερ, τότε εύλογα μπορεί να συμπεράνει κανείς πώς πρόκειται για τήν άνυπαρξία κάθε ουσίας.

Τέλος, σέ άλλο, όλίγον άκατανόητο, άρθρο του, «Η Βαλχάλλα του Θάνου Μικρούτσιου» (*Ριζοσπάστης*, 18.9.2005), ο κ. Κακουλίδης άναλαμβάνει να μάς έξηγήσει πώς ο κ. Μικρούτσιος «μέ συντροφιά τά σκυλιά του, όδήγησε τήν κατάσταση της μανίας στο ένα-στρο σκοτάδι της Βαλχάλλας, που δέν μολύνθηκε ποτέ από τόν χριστιανισμό... Η ένατένιση του κόσμου μέσα από τά χρώματα έξελίχθηκε σέ χρόνια φανταστική καθήλωση και χρειάστηκε να επέμβει ο διάσημος

“γιατρός” “Οσβαλντ Σπένγκλερ για να γίνει όμαλή ή εξόδια ακολουθία του παιδιού στον κόσμο». Και, μετά από ένα μακρύ παράθεμα από τον Σπένγκλερ, σέ υποσημείωση στο τέλος αναφέρεται: «Γερμανός στοχαστής πού έγραψε τό περίφημο βιβλίο “*Η Παρακμή τής Γής*” (sic!)».

2. Ο “Οσβαλντ Σπένγκλερ καί ή εθνικιστική ιδεολογία

“Ότι ο Σπένγκλερ έγραψε τήν *Παρακμή τής Δύσης* (όχι τής Γής, ούτε τής Αφροδίτης ή του Άρη) είναι, βέβαια, αληθινό. Σέ αυτό ο κ. Κακουλίδης δέν έχει άδικο. Τό μόνο πού ξεχνά να μάς πει είναι σέ ποιά ιδεολογική κατεύθυνση εντάσσεται ο τόσο προσφιλής του Σπένγκλερ, έτσι πού ένας άδαής αναγνώστης του θά νομίσει πώς πρόκειται άσφαλώς για κανέναν ριζοσπαστικό διανοητή.

Στήν πραγματικότητα, όπως γνωρίζει και ο τελευταίος μελετητής τής φιλοσοφίας, ο Σπένγκλερ υπήρξε ένας από τους επιφανέστερους εκπροσώπους τής άνορθολογικής, εθνικιστικής ιδεολογίας στή Γερμανία, πού μέ τήν αντίληψη για τήν άνωτερότητα του γερμανικού έθνους άνοιξε τόν δρόμο στον Χίτλερ. Στίς πολιτικές του ιδέες ήταν ένθερμος άπολογητής του γερμανικού ιμπεριαλισμού, ενώ ή αισθητική πλευρά του έργου του δέν μπορεί να διαχωριστεί από τή γενικότερη αντιδραστική θεώρησή του. “Όσο για τίς φιλοσοφικές του ιδέες, συνοψίζονται στήν πεσιμιστική αντίληψη για τή μοιραία παρακμή και άποσύνθεση των πολιτισμών. Σέ αυτή τή συνάφεια, ή *Παρακμή τής Δύσης*, από τό όποιο παραθέτει ο κ. Κακουλίδης, αποτέλεσε έναν από τους σταθμούς στήν ιδεολογική προπαρασκευή του φασισμού. Αυτό έγινε κυρίως μέσω τής μυστικιστικής αντίληψης για τήν κυκλική διαδοχή των πολιτισμών ως έκφρασης ανεξήγητων, άτομικών και έχθρικών μεταξύ τους εθνικών άρχων, προοίμιο τής ρατσιστικής αντίληψης τής ιστορίας.

Σχετικά μέ τό τελευταίο σημείο, ο Γκέοργκ Λούκατς, ο επιφανής Ούγγρος μαρξιστής, σημειώνει στήν *Καταστροφή του Λόγου*: «Τό *Η Παρακμή τής Δύσης* ήταν... ένα πραγματικό, άμεσο πρελούδιο στή φασιστική φιλοσοφία... Ο σολιψιστικός χαρακτήρας των ιστορικών μορφών ήταν τό μεθοδολογικό πρωτότυπο για τή φασιστική ρατσιστική θεωρία. Η “φιλοσοφική” θεμελίωση του φασιστικού κανόνα τής βάρβαρης άπανθρωπιάς ενάντια στα μέλη των άλλων φυλών οικοδομούνταν πάνω στήν αντίληψη μιάς τέτοιας σολιψιστικής ρατσιστικής δομής. Οι διάφορες ράτσες θεωρούνταν τό ίδιο ξένες, έχθρικές, έρμητικές και άνεπικοινωνήτες ή μιά προς τήν άλλη όπως στους πολιτισμικούς κύκλους του Σπένγκλερ» (*The Destruction of Reason*, Λονδίνο 1980, σελ. 461, 471).

Και ο Λούκατς έκθέτει παραπέρα πώς ο Σπένγκλερ,

στό έργο του *Πρωσισμός και Σοσιαλισμός* παρουσίασε τους Πρώτους μεγαλοτσιφλικάδες γιούνκερς σαν τους άύθεντικούς εκπροσώπους του σοσιαλισμού, άπέναντι στον παρωχημένο μαρξισμό, δίνοντας μιά άγοραία άπολογία του γερμανικού ιμπεριαλισμού:

«[Ο Σπένγκλερ] έπρεπε να ανακαλύψει τόν “άληθινό” σοσιαλισμό, δηλαδή τόν πρωσισμό, τους τύπους του στρατιωτικού άξιοματούχου, του ύπαλλήλου και του εργάτη. Ο αντίπαλος αυτού του “σοσιαλισμού” δέν ήταν ο καπιταλισμός αλλά ή Άγγλία... Ο Κάρλ Μάρξ και ο εργατικός σοσιαλισμός μόνο περιέπλεξαν αυτό τό ζήτημα και παραμερίζονται από τή μοιραία λογική τής παγκόσμιας ιστορίας. Νικητής θά είναι ο “πρωσικός σοσιαλισμός”, ο “σοσιαλισμός” πού θεμελίωσε ο Φρειδερίκος Γουλιέλμος ο 1ος. Η άληθινή διεθνής θά κτιστεί επίσης σέ αυτή τή βάση: “Μιά γνήσια Διεθνής είναι δυνατή μόνο μέ τό θρίαμβο τής ιδέας μιάς μοναδικής ράτσας άπέναντι σέ όλες τίς άλλες... Η γνήσια Διεθνής είναι ο ιμπεριαλισμός”» (σελ. 473-74).

Ίσως από εκεί, από τόν Φρειδερίκο Γουλιέλμο και τόν ιμπεριαλισμό, άντλεί ο κ. Κακουλίδης τή διεθνιστική πολεμική του στήν ΕΕ...

Αν αυτά δέν έπαρκούν, άς δούμε πώς έκτιμούν τόν Σπένγκλερ οι όπαδοί του, όπως ο Τζ. Μπάρναμ στο *Η Αυτόκτονία τής Δύσεως* (έκδ. ΔΕΝΕΔ, Άθήνα 1975). Ο Μπάρναμ ήταν ένας από τους άκραίους άντικομμουνιστές μεταπολεμικά στίς ΗΠΑ, έπίσημος άπολογητής του μακροθισμού. “Όσο για τό βιβλίο του, πρόκειται για έναν λιδέλο ενάντια στον έπίσημο φιλελευθερισμό και τους ιθύνοντες τής Άμερικής, τους όποιους κριτικάρει από άκροδεξιά σκοπιά, για τήν έλλειψη άποφασιστικής αντίδρασης στήν κομμουνιστική άπειλή. Και μόνο ο τίτλος του έργου παραπέμπει, έξάλλου, στήν *Παρακμή τής Δύσης*, μέ τή διαφορά ότι ο συγγραφέας είναι ένας τυπικός, άξεστος Γιάνκης, χωρίς καμιά πολιτιστική άναφορά.

Στόν πρόλογο του Χ. Γκητάκου βρίσκουμε πλήθος έκθειαςτικές άναφορές στον Σπένγκλερ, για τήν άποψη του ότι «τά φαινόμενα τής ιστορίας υπόκεινται εις τήν ιδέαν τής μοίρας, δέν έρμηνεύονται διά τής άνευρέσεως αίτιωδών σχέσεων και διατυπώσεως νόμων» (σελ. 15) και για τό ότι «θεωρεί μάταιη τήν ιδέα τής προόδου» (σελ. 16). Και ο ίδιος συνοψίζει ως εξής τήν ουσία τής αντιδραστικής αντίληψης πού πρεσβεύει μαζί μέ τόν Σπένγκλερ: «Ο συντηρητισμός έχει μιά ύψηλή και άναγκαία λειτουργία. Είναι ή άμυνα τής τάξεως εναντι του χάους. Όταν τά θεμέλια τής κοινωσίας άπειλούνται, ή συντηρητική ιδεολογία ύπενθυμίζει στους ανθρώπους τήν άνάγκη διατηρήσεως όρισμένων θεσμών. Ο συντηρητισμός... είναι ή διαρθρωμένη, συστηματική θεωρητική αντίστασις εις τήν άλλαγήν» (σελ. 30).

Έδώ βρίσκεται ή βασική διαφορά ανάμεσα στον έπιθετικό εθνικισμό και τήν πιο μετριοπαθή, φιλελεύθερη μερίδα τής αστικής τάξης, πού καθοδηγεί σήμερα τή διαδικασία τής ολοκλήρωσης. Ο φιλελευθερισμός, όντας

καί αυτός σέ τελική ανάλυση αντιδραστικός, δέν ώθεϊ τόν αντιδρασιασμό του ώς τό άκραιο του όριο, σέ μιá πλήρη άρνηση τών παραδόσεων τής άστικής δημοκρατίας, δείχνοντας ταυτόχρονα μιá ικανότητα επιμέρους προσαρμογών και παραχωρήσεων στίς ιστορικές ανάγκες. Η επιθετική αντίδραση, πού έμπνέεται και από τόν Σπένγκλερ, αντίθετα, έκφράζει μιá έθνικιστική, συχνά φασίζουσα (ή και άνοικτά φασιστική) κατεύθυνση, πού αντίάσσεται συστηματικά σέ κάθε άλλαγή, μή διατάζοντας μπροστά σέ κανένα μέσο για νά καταπολεμá τήν πρόοδο. Γι' αυτό ακριβώς τό νά κριτικάρει κανείς τήν ΕΕ επικαλούμενος τόν Σπένγκλερ σημαίνει ότι κριτικάρει τόν φιλελευθερισμό όχι από άριστερή άποψη, αλλά από τήν άποψη μιás πιό συνεπούς, επιθετικής και τελικά φασιστικής αντίδρασης, από τήν άποψη του Λεπέν και του Καρατζαφέρη.

Φυσικά, τό άτόπημα του κ. Κακουλίδη δέν είναι ότι αναφέρεται στον Σπένγκλερ, αλλά ό άκριτος και μάλιστα έκθειαστικός τρόπος μέ τόν όποιο αναφέρεται. Ός ένα ενάντιο παράδειγμα προοδευτικής προσέγγισης, μπορεί νά σταθούμε εδώ στό άρθρο τών Στ. Δημητρίου και Μ. Τσέτσου, 'Η «Παρακμή τής Δύσης» του Όσβαλντ Σπένγκλερ. Ζητήματα θεωρίας τής ιστορίας και τής τέχνης (περιοδικό «Ο Πολίτης», τεύχος 125, Σεπτέμβριος 2004).

Τό άρθρο είναι γραμμένο μέ ακαδημαϊκή γλώσσα, άναλφει όμως σειρά αντιδραστικά γνωρίσματα στή σκέψη του Σπένγκλερ. Κατά τούς συγγραφείς, ή άποψη του Σπένγκλερ είναι ένας «άντιδιαφωτιστικός δογματισμός», στρεφόμενος ενάντια στήν άνθρωπιστική παράδοση και τόν μαρξισμό. Η θεωρία του τής ιστορίας «προϋποθέτει... μιá βασική παραδοχή: στήν ιστορία δέν ύπάρχει πρόοδος», ώστε νά συμπεράνει ότι «δέν ύπάρχει έπιστήμη τής ιστορίας». Και οι ίδιοι θέτουν τό ερώτημα, «Οί θεολογικές ύψης έννοιες τής "μοίρας" και τής "ψυχής" τών πολιτισμών δικαιολογούν ή, όπως διαπύρως επιθυμεί ό Σπένγκλερ, και θεμελιώνουν τή δεσμευτικότητα τών αξιολογήσεων στίς όποιες επιδίδεται και μέ τίς όποιες άπαξιώνει κυρίως τήν καντιανή και τή μαρξική φιλοσοφία τής ιστορίας;» (σελ. 49, 47, 48, 50).

Χωρίς νά άπαντοϋν κατηγορηματικά, οι συγγραφείς ύπονοούν σέ πολλά σημεία μιάν άρνητική άπάντηση, έπισημαίνοντας παραπέρα τά άδιέξοδα στή φιλοσοφία τής ιστορίας του Σπένγκλερ και τήν έντονη έκφρασή τους στίς αισθητικές του ιδέες: «Η αισθητική του Σπένγκλερ δέν έμεινε άνεληθρέαστη από τή θεωρία του τής ιστορίας... Ο άναγνώστης τής Παρακμής άποκομίζει συχνά τήν έντύπωση ότι οι πολιτισμοί είναι μεταξύ τους τόσο άνεξάρτητοι, ώστε θά μπορούσαν νά άντιμετατεθοϋν στον χρόνο... Όριοθετώντας άυστηρά τίς διακρίσεις μεταξύ τών αισθητικών του κατηγοριών... ό Σπένγκλερ παραγνωρίζει τή μεταξύ τους διαλεκτική στήν καλλιτεχνική δημιουργία» (σελ. 52, 53, 54).

Εάν έπρόκειτο για μιá τέτοια, κριτική προσέγγιση, δέν θά ύπήρχε άσφαλώς αντίρρηση. Ο καθένας όμως

θά δει ότι ό κ. Κακουλίδης όχι μόνο δέν στέκεται κριτικά, μά υιοθετεί και ύπερθεματίζει τά πιό αντιδραστικά γνωρίσματα του Σπένγκλερ. Πραγματικά, μόνο τό πρώτο άπόσπασμα, όπου ό Σπένγκλερ έντοπίζει τή ρίζα τής παρακμής στήν «ιστορική αίσθηση του κόσμου», συνοψίζει τόν αντιδραστικό πυρήνα τής φιλοσοφίας του, δηλαδή τήν άντιπαράθεση στήν ιστορία. Αν μιá τέτοια αντίληψη γίνει δεκτή, τότε τό ζητούμενο θά ήταν νά γυρίσουμε πίσω, πριν τόν Μεσαίωνα και τήν έλληνική άκόμη αρχαιότητα, για νά άπαλλαγούμε από τήν ιδέα του χρόνου και τίς επιβλαβείς συνέπειές της. Αλλά αυτή ή ρομαντική άποθέωση του παρελθόντος, πού άποσκοπεί πραγματικά στή δικαίωση και τόν έξαγνισμό τών κληρονομημένων από τό παρελθόν αντιδραστικών σχέσεων και δομών, άποτελεί τήν ουσία τής άνορθολογικής παράδοσης, στήν όποία στηρίχθηκαν ό έθνικισμός και ό φασισμός.

Κάθε προοδευτικός, σκεπτόμενος άνθρωπος γνωρίζει ότι ή Εϋρώπη δέν είναι μόνο ή ΕΕ, δέν είναι μόνο ή καπιταλιστική ολοκλήρωση, όπως τήν προωθοϋν οι τωρινές κυρίαρχες δυνάμεις. Η Εϋρώπη ύπήρξε ιστορικά ή κοιτίδα του σύγχρονου πολιτισμού, τής Γαλλικής Έπανάστασης, του διαφωτισμού και του μαρξισμού, αλλά και τής έπιστημονικής επανάστασης του 20ου αιώνα, τά όποια προετοίμασε μέ τή σειρά του ό αρχαίος έλληνικός στοχασμός. Τό νά άπορρίπτει κανείς τόν Πλάτωνα και τόν Άριστοτέλη ως φορείς τής σύγχρονης αντίληψης του χρόνου, δέν μπορεί νά έχει άλλο νόημα από τό νά άπορρίπτει δειλά ακριβώς αυτή τήν προοδευτική παράδοση, στό όνομα τής δήθεν άντι-καπιταλιστικής κριτικής.

3. Ο κ. Κακουλίδης ως θιασώτης του Περικλή Γιαννόπουλου

Στήν προσπάθειά του νά τεκμηριώσει τό χρέος για τήν καταστροφή τής ΕΕ, ό κ. Κακουλίδης δέν άρκεΐται σέ παραθέματα από τόν Σπένγκλερ. Έπικαλείται άκόμη τόν Περικλή Γιαννόπουλο, ως άψευδή μάρτυρα ενάντια στήν άπομίμηση τών δυτικών προτύπων.

«Νά καταστρέψουμε τή μίμηση όπως τήν είχε έπισημάνει, σάν άρρώστια πού είχε καταλάβει τούς Έλληνες, ό αυτόχειρας Περικλής Γιαννόπουλος: "Τά πάντα είναι χονδροειδή άπομμήματα τής εϋρωπαϊκής αισθητικής. Τών άπαξάπαντων βάσις είναι ή εϋρωπαϊκή γραμμή. Είναι άντιγραφή αυτής, και άμαθής μάλιστα, και χονδροειδής μάλιστα, και θαναυσοτάτη μάλιστα, και μαλλιά κουβάρια μάλιστα. Και όχι μόνον ή κάθε γραμμή, αλλά και τό κάθε κτίριον όλον... και τό καθετί μας όλόκληρον, έως τήν τελευταίαν πτύχωσην του κάθε παραπετάσματος και τών κουρελικών πανιών τών νεκροφόρων, από τά μαρμαρόσπιτα πού ζοϋμεν ήμινεκροι έως τά μαρμαρόσπιτα πού τρυπώνομεν νεκροί"».

Δυστυχώς όμως, ξεχνά πάλι να μάς πει ο κ. Κακουλίδης ότι ο Περικλής Γιαννόπουλος δεν είναι μία τυχαία φυσιογνωμία. Πρόκειται, για έναν από τους θεμελιωτές του νεο-ελληνικού εθνικισμού, μακρινό ιδεολογικό πρόδρομο των Πλευρηδών.¹

Διαφωτιστικά είναι, μεταξύ άλλων, ντοκουμέντα της Χρυσής Αυγής, όπως μία απόφαση της Συνδιάσκεψης των «Εθνικιστικών Πυρήνων Πελοποννήσου» από το επίσημο site, krushaugh.org. Κάτω από τον πιχαίο τίτλο «Τριάντα βέλη σε μία φαρέτρα αρχαϊκή και ένα σπαθί ύψωμένο ή Χρυσή Αυγή» ακολουθεί μία φλογερή έκκληση:

«Συναγωνιστή, Έντάξου στο λαϊκό εθνικιστικό κίνημα της Χρυσής Αυγής, τη μοναδική αληθινή εθνικιστική φωνή που αγωνίζεται για να είναι η πατρίδα μας δυνατή... για να μπορείς να είσαι υπερήφανος που είσαι Έλληνας και να μη σε προσβάλλει ο κάθε άλλοεθνής που έχει εισβάλλει σε αυτή τη χώρα, για να μπορείς να εργαστείς με αξιοπρέπεια χωρίς να γίνεσαι θύμα των καπιταλιστών... για να πετύχουμε το καλύτερο γι' αυτή την πατρίδα που έζησαν, πολέμησαν, έδωσαν και τη ζωή τους ήρωες... μαχητές των ιδεών μας, όπως ο Ίων Δραγούμης και ο Περικλής Γιαννόπουλος... Αυτή είναι η φρουρά της Χρυσής Αυγής, είμαστε οι φρουροί της Ελλάδας, φανατικοί, τρελοί, οι τελευταίοι πιστοί».

Όσο για τους στόχους του «άγωνα», δεν αφήνεται κανένα περιθώριο παρεξήγησης. Αυτοί είναι «νά δοθεί μία δυναμική και ελληνική απάντηση σε κάθε είδους διεθνοτές είτε μαρξιστικής είτε φιλελεύθερης προέλευσης, σε αναρχικούς και κομμουνιστές, φιλελεύθερους και γραικύλους, που τρεις δεκαετίες τώρα πουλάνε την ελληνική γη, σιωνιστές και ξένους εξουσιαστές που καταπιέζουν τον ελληνικό λαό».

Προφανώς, ο κ. Κακουλίδης μπλέχτηκε σ' αυτήν την τρελή φρουρά από κάποια μοιραία παρεξήγηση...

Μήπως όμως οι χρυσαυγίτες άδικούν τον Π. Γιαννόπουλο; Μήπως τον επικαλούνται ψευδώς και από άγνοια; Για να απαντήσουμε στο ερώτημα, ας ρίξουμε και μία ματιά σε ένα βιβλίο του Κ. Πλευρη, επίσημου θεωρητικού του ελληνικού νεοφασισμού, που προφανώς δεν μπορεί να πέφτει τελείως έξω σχετικά με τις ιδεολογικές καταβολές του ρεύματός του.

Λόγος γίνεται για το *Η Κοσμοθεωρία του Έθνικισμού*, Αθήνα 1969. Ήδη στην προμετωπίδα του έργου βρίσκουμε ένα απόφθεγμα του Περικλή Γιαννόπουλου: «Ζωντόβολα μη φοβάστε την αλήθεια. Η αλήθεια δεν σκοτώνει. Τα ψέματα καταθάπτουν τους λαούς». Στο εισαγωγικό σημείωμα, σελ. 3, αναφέρεται: «Μεγάλοι πατριώται, όπως ήταν οι όραματιστά Ίων Δραγούμης, Περικλής Γιαννόπουλος, Δημήτριος Βεζανής, εξύμνησαν τον εθνικισμό και την φιλοπατρίαν, όσον ούδεις άλλος, αλλά δεν τον εξήγησαν ως κοσμοθεωριακό σύστημα».

Έτσι και ο Πλευρης αναγνωρίζει στον Π. Γιαννόπουλο έναν από τους θεμελιωτές του ελληνικού εθνι-

κισμού. Όσο για την «αλήθεια» και το «κοσμοθεωριακό σύστημα» που ο ίδιος ο Πλευρης προσβέυει, μία ματιά μόνο τα ξεκαθαρίζει. Στίς σελ. 12-14, π.χ., διαβάζουμε:

«Η διαφύλαξις της καθαρότητος της φυλής δεν είναι μικρά υπόθεσις και πρέπει να γίνεται πάση θυσία... Η μέθοδος διά της οποίας διατηρείται η καθαρότης της φυλής ονομάζεται και μάς είναι γνωστή ως φυλετικές διακρίσεις. Περί αυτών γενικώς επικρατεί μία κακή γνώμη. Πάντως μακράν πάσης προπαγάνδας αι φυλετικά διακρίσεις δεν έχουν καμμίαν σχέσιν με καταπίεσιν και εκμετάλλευσιν... Έπ' ουδενί λόγω λοιπόν αι φυλετικά διακρίσεις υποδηλούν και ακόμη περισσότερο ταυτίζονται με διαίαν επιβολήν των ανωτέρων φυλών προς καταταράνησιν των κατωτέρων. Αι φυλετικά διακρίσεις δεν είναι τυραννία, είναι άμυνα των ανωτέρων φυλών... Έξετάζοντες προσέτι βαθύτερον τό ζήτημα βλέπομεν ότι η λειτουργία των φυλετικών διακρίσεων συμφέρει και πολύ εις τας κατωτέρας και μεσαιας φυλάς...» κ.ο.κ.

Ακόμη, στίς σελ. 27-35 αφιερώνεται ένα κεφάλαιο στη «θεωρία περί έκλεκτων», που εκ φύσεως «πρέπει να ήγούνται του έθνους». Ο συγγραφέας εξηγεί μεταξύ άλλων, γιατί τα εθνικοσοσιαλιστικά καθεστώτα πλεονεκτούν των απλών δικτατοριών από αυτή τη σκοπιά: «Αι Μοναρχίαι και αι δικτατορίαι μπορούν να αναδείξουν έκλεκτους, αλλά τό άν θά γίνει αυτό η όχι

1. Ο ελληνικός εθνικισμός στηρίχθηκε και σε άλλες παροδόσεις, με πιο κεντρική εκείνη των Σπ. Ζαμπέλιου και Κ. Παπαρηγόπουλου. Στη δεκαετία του 1850 ο Ζαμπέλιος διατύπωσε την έννοια της συνέχειας των τριών φάσεων του ελληνισμού, ως αδιάσπαστης ενότητας ανά τους αιώνες (αρχαιότητα, Βυζάντιο, νέος ελληνισμός), ενώ ο Παπαρηγόπουλος συνέγραψε στα 1860-74 την «Ιστορία του Έλληνικού Έθνους» από αυτή τη σκοπιά. Η κατεύθυνση προέκυψε ως αντίδραση στις θεωρίες του ελληνικού διαφωτισμού (Κοραΐς κλπ.), που συνταύτιζε το Βυζάντιο με τον Μεσαίωνα, θεωρώντας τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία απλά συνέχεια της Ρωμαϊκής, αλλά και τις θεωρίες του Φαλμεράγιερ για τη σλαβική εποίκηση της ελληνικής ενδοχώρας. Η μεταγενέστερη ιδεολογία της Μεγάλης Ίδεας στηρίχθηκε εν μέρει στίς επεξεργασίες τους, τίς οποίες υιοθέτησε ιδιαίτερα η ελληνική έκκλησία.

Βέβαια, οι πρώτοι εκπρόσωποι του ελληνικού εθνικισμού, στα πλαίσια του προωθητικού ρόλου που εκπλήρωνε η ιδεολογία τους στην περίοδο της συγκρότησης των εθνών-κρατών τον 19ο αιώνα, ακολουθοῦσαν την παραδοσιακή μεθοδολογία της ιστορικής επιστήμης, προσπαθώντας να τεκμηριώνουν τίς απόψεις τους με στοιχεία (τά οποία συχνά ερμήνευαν ώστε να ταιριάζουν στο σχήμα τους). Χωρίς να είναι δυνατό να επεκταθούμε εδώ, θά σημειώσουμε ότι ο κ. Κακουλίδης δεν αναφέρεται σε εκπροσώπους αυτού του συγκριτικά φωτισμένου και μετριοπαθούς εθνικισμού, αλλά των επιθετικών τάσεων που αναδύονται στίς αρχές του 20ού αιώνα.

είναι ζήτημα τύχης. Τήν ύπαρξη του παράγοντος τύχης τά εθνικοσοσιαλιστικά πολιτεύματα εξαφανίζουν διά της λειτουργίας του τεράστιου των πολιτικού οργανισμού (όλοκληρωτικόν κόμμα) εντός του οποίου, ούτε είναι δυνατό νά σταθεί, ούτε είναι νοητό νά προοδεύσει κανείς εκ τύχης» (σελ. 34).

«Η Δημοκρατία», διαβάζουμε παραπέρα, «προσφέρει εις τίς μάζας τήν πρωτοπορίαν άρνούμενη παντελώς κάθε ενέργειαν ή οποία δέν έπιδιοκιμάζεται υπό της πλειοψηφίας του πλήθους... Όσον άφορά εις τά σοσιαλιστικά-κομμουνιστικά καθεστώτα ουδείς λόγος νά άσχοληθούμε με αυτά, διότι εκ θεωρίας ήδη διακηρύσσουν τήν άρνησιν του έθνους, άρνούμενα δέ τό έθνος άρνούνται και τήν ύπαρξιν ή τουλάχιστον έμποδίζουν τήν ανάδειξιν των εκλεκτών» (σελ. 33).

Τό συγκεκριμένο πόνημα, γραμμένο στα χρόνια της δικτατορίας βρίθει πλήθους ακόμη αναφορών περί «ζωτικού χώρου» και «μεγάλης ιδέας», καθώς και αναλύσεων για τους κατώτερους λαούς, που αποτελούν κατά βάθος «οικόσιτα ζώα», εύρισκόμενα εις «υπάνθρωπον κατάστασιν» (σελ. 66) κ.ο.κ. - αναφορές αποκαλυπτικές για τό πραγματικό πρόσωπο του εθνικισμού, που οι σύγχρονοι θιασώτες του φροντίζουν νά αποκρύβουν. Όσοσο, θά φεισθούμε της ύπομονής του άναγνώστη και δέν θά έπιμείνουμε άλλο σέ αυτό.

Τό ζήτημα που μάς ενδιαφέρει εδώ είναι ότι οι εθνικιστικές ιδέες του Περικλή Γιαννόπουλου στάθηκαν ένας προθάλαμος, μία πηγή από τήν οποία άντλησαν τά εθνικιστικά ρεύματα στή χώρα μας από τίς αρχές του 20ού αιώνα. Αν αυτή ή πηγή δέν είναι τό ίδιο ξεκάθαρη και άνοιχτά συνυφασμένη με τή ρατσιστική ψευδο-επιστήμη των Πλευρηδων, αυτό δέν αλλάζει τήν αντιδραστική ουσία της. Και πραγματικά, ή ανάπτυξη της από τόν Πλευρη έμπεριέχεται σέ αυτή και είναι ή μόνη νοητή αν σταθεί κανείς και έπιμείνει με συνέπεια στίς παραδοχές της.

Φυσικά, τό άπόστημα του κ. Κακουλίδη είναι πάλι ότι άναπαράγει άκριτα και υιοθετεί αντιδραστικές ιδέες του Π. Γιαννόπουλου. Πραγματικά, ή λαγνεία του θανάτου, τό ρομαντικό πνεύμα της αυτοκαταστροφής και της αυτοεκμηδένισης, που ξεκάθαρα εκφράζει τό απόσπασμα που παραθέτει, υπήρξε επίσης ένα βασικό συστατικό και θεμέλιο της άνορθολογικής παράδοσης, που από τόν Σοπενάουερ και μετά άποσύνθηκε τή διαλεκτική, προοδευτική δυτική σκέψη της αστικής άνόδου. Αυτό που ουσιαστικά έκαναν ό Σπένγκλερ και οι άλλοι προφήτες της παρακμής, ήταν νά μεταθέσουν αυτό τό ύποκειμενικό αίσθημα ξεπεσμού των συνειδητοποιημένων μεγαλοαστών της έποχής συνολικά στίς τύχες του πολιτισμού, άπορρίπτοντας έτσι τήν ιστορική πρόοδο και δίνοντας μία άπολογία της ίμπεριαλιστικής βαρβαρότητας, ως καθολικής και άναπόδραστης μοίρας του άνθρώπου.

Άλλά ύπάρχει και μία άλλη πλευρά, ότι αυτός ό γενικός αντιδυτικισμός άναπτύχθηκε συστηματικά από τόν ελληνικό εθνικισμό του Μεσοπολέμου, που προπα-

ρασκεύασε τή μεταξική δικτατορία. Έξαιρετικά ένδιαφέρουσες είναι εδώ οι σκέψεις που διατυπώνει ό Δ. Ξιφαράς στο άρθρο του «Η ελληνική εθνικιστική ιδεολογία στον Μεσοπόλεμο: Όψεις διαμόρφωσης της εθνικής θεωρίας» (περιοδικό *Θέσεις*, τεύχ. 54, Μάρτιος 1996). Άναφερόμενος στίς ιδεολογικές διαμάχες της περιόδου, ό συγγραφέας σημειώνει επανειλημμένα τόν ρόλο των ιδεών του Π. Γιαννόπουλου στή συσπείρωση των εθνικιστών διανοουμένων, αλλά και τόν δεσμό τους με τή σπενγκλεριανή κριτική του πολιτισμού.

«Οι άντιευρωπαϊστές», γράφει, «έκείνοι που εξακολουθούν νά άντλούν τά επιχειρήματά τους από τό φλογερό άντιδυτικό κήρυγμα του Περικλή Γιαννόπουλου, διαθέτουν... ισχυρή παρουσία... Οι θέσεις αυτών των διανοουμένων, που βασίζουν τήν άποψη τους για τόν ελληνισμό στήν αντίθεσή τους με τήν παρακμή της Δύσης, είναι έπηρεασμένες σέ σημαντικό βαθμό από τόν άπόηχο των άπόψεων του Γερμανού φιλοσόφου Ο. Σπένγκλερ. Στο δίτομο έργο του *Der Untergang des Abendlandes* (Η Παρακμή της Δύσης, 1918, 1922), ό Σπένγκλερ έκανε μία καταλυτική κριτική στον Δυτικό πολιτισμό και τίς αρχές του, από τή σκοπιά όμως της άυτονόητης ήγεμονίας του γερμανικού έθνους που θά φέρει τή “νέα τάξη” στήν Εύρώπη» (σελ. 69-70).

Χωρίς νά είναι δυνατό νά αναφερθούμε στίς πολλές έξοχες παρατηρήσεις του συγγραφέα, θά προσθέσουμε μόνο ότι διακρίνει ως άλλα βασικά εθνικιστικά ρεύματα του Μεσοπολέμου τόν παραδοσιακό, φιλελεύθερο εθνικισμό στο στυλ του Σπ. Μελά και τόν «εθνικοσοσιαλισμό», εκπροσωπούμενο από τόν Θεοτοκά, ό όποιος κατέκρινε τόν Γιαννόπουλο από ακόμη συνεπέστερη αντιδραστική σκοπιά. Ρόλος τους ήταν νά προετοιμάσουν ιδεολογικά τόν μεταξισμό, που με τό παρωχημένο τρίπτυχο «πατρίς, θρησκεία, οικογένεια», δέν μπορούσε νά άσκει ιδιαίτερη έλξη στή διάνοηση. Με τήν επικράτηση δέ της μεταξικής δικτατορίας, οι παραδοσιακοί εθνικοφιλελεύθεροι διαλύθηκαν ουσιαστικά μέσα στο καθεστώς, με τή «συντηρητική στροφή προς τόν «αισθητικό έδαφισμό» του Γιαννόπουλου» (σελ. 83) [τήν άντίληψη του ελληνισμού ως πνευματικής-γεωφυσικής πραγματικότητας, Χ.Κ.] ή προβάλλοντας «έναν αντίπαλο λαϊκισμό στίς λαϊκίζουσες τάσεις του Μεταξά». Με άλλα λόγια, οι άντιλήψεις του Γιαννόπουλου έγιναν τό καταφύγιο των έστέτ, που διατηρούσαν μία έπίφαση άνεξαρτησίας από τό καθεστώς, ενώ οι υπόλοιποι ταυτίστηκαν με τόν εθνικοπατριωτισμό του Μανιαδάκη.

Εύλογα, λοιπόν, προκύπτει τό έρώτημα: αν ό ρόλος των εθνικιστικών ιδεών του Γιαννόπουλου στή δεκαετία του '20 και του '30 ήταν ή ιδεολογική προετοιμασία και νομιμοποίηση του μεταξικού καθεστώτος, γιατί σήμερα θά διαδραματίσουν έναν διαφορετικό ρόλο; Που μπορεί νά στηριχθεί ή αξίωση μιας προοδευτικής άναφοράς σέ αυτές, όταν και τώρα τίς άσπάζονται με ένθουσιασμό ή Χρυσή Αυγή και οι Πλευρηδες;

4. Τό αντιιστορικό πνεύμα του κ. Κακουλίδη

Οι διακηρύξεις του κ. Κακουλίδη πού παραθέσαμε δέν είναι οι μόνες. Μέ κάθε ευκαιρία, διαλαλεί τόν ύστερικό αντιδυτικισμό του, τού οποίου οι καταβολές δέν μπορεί νά βρίσκονται άλλου παρά στόν εθνικισμό. Στίς αναφορές του περιλαμβάνονται ακόμη ένα σύμφυρα ιδεολογικών επίρροών από τή βουδιστική και χριστιανική θρησκεία (άν και ό ίδιος από τήν άλλη δέν παραλείπει νά δηλώνει άθεος) και άλλες ετερόκλητες παραδόσεις. Καθώς μιά αναφορά σέ αυτές θά μάς πήγαινε μακριά, όντας μή άμεσα σχετική μέ τό θέμα μας, θά άρκεστούμε σέ ένα μόνο ακόμη άρθρο του, «Η μανία για τόν Ντοστογιέφσκι» (*Ριζοσπάστης*, 5.3.2006), πού συνοψίζει όσα ειπώθηκαν.

Ό ίδιος ό κ. Κακουλίδης, όπως θά άναμενόταν, είναι θιασώτης αυτής τής μανίας. «Όπως τό θέτει, «ή μανία για τόν Ντοστογιέφσκι άφορα άποκλειστικά όσους παίζουν στα δύσκολα, όσους από τήν εφηβεία τους ακόμα έχουν πάρει τίς μεγάλες αποφάσεις», και ό κ. Κακουλίδης έμφανώς συγκαταλέγει τόν έαυτό του σέ αυτούς τούς ύψηλόφρονες ανθρώπους.

Γιά τόν Ντοστογιέφσκι έχουν γράψει μαρξιστές φιλολογικοί κριτικοί όπως ό Λούκατς, ό Λουνατσάρσκι, κ.ά. Μιά άνάλυση τού τρόπου μέ τόν όποιο προσέγγισαν τό έργο του και μιά σύγκρισή του μέ τίς εκτιμήσεις τού κ. Κακουλίδη θά ήταν ιδιαίτερα διδακτική και διαφωτιστική για τό ότι οι άπόψεις του δέν έχουν σχέση μέ τίς μαρξιστικές ιδέες. Όστόσο, ό κ. Κακουλίδης φροντίζει νά τήν κάνει περιττή, φανερώνοντας άπροκάλυπτα μόνος του τίς αντιδραστικές του άφετηρίες. Η άκόλουθη δήλωσή του είναι έξαιρετικά χαρακτηριστική:

«Η μανία για τόν Ντοστογιέφσκι καταστρέφει τόν ιστορικό χρόνο μέ τίς δύο ταχύτητες πού τόν κινούν, τή νοσταλγία για τό παλιό και τήν έλπίδα για ένα καλύτερο, όπως συνηθίζουν νά λένε, αύριο. Όλα συντελούνται σ' ένα άπόλυτο παρόν. Πρόκειται για ένα τώρα πού αυτοσχεδιάζει, προσπαθώντας νά χαράξει τό δικό του σημείο στή ζωή μέ τό μόνο τρόπο πού τού επιτρέπεται και δέν είναι άλλος από αυτόν τών βιωμάτων».

Είναι δύσκολο νά φανταστεί κανείς πίο αντιδραστική τοποθέτηση. Κατ' άρχήν, ένας προοδευτικός σχολιαστής θά όφειλε νά γνωρίζει ότι ή εκκλήση ενάντια στήν ιστορία, για τήν «καταστροφή τού ιστορικού χρόνου», χαρακτηρίζει όλες τίς επιθετικές αντιδραστικές κατευθύνσεις τής άστικής ιδεολογίας από τά τέλη τού 19ου αιώνα. Σέ αυτήν εκφράζεται ό μαχητικός αντισοσιαλιστικός και παρασιτικός χαρακτήρας, ή αντιστράτευση τής άστικής τάξης στήν εξέλιξη, για τήν όποία αντιλαμβάνεται ένστικτωδώς ότι είναι σέ βάρος τής.

Ειδικότερα, αυτός ό ριζικός αντιιστορισμός βρίσκεται στή ρίζα τού άνορθολογισμού, τού ιδεολογικού ρεύ-

ματος πού προετοίμασε τόν φασισμό, άποτελώντας τό μαχητικό όπλο του για τήν άρνηση τού νέου και τήν αντισοσιαλιστική σταυροφορία του. Η δέ άπόρριψη τού χρόνου ως παραγωγικής άρχής, μέ τόν περιορισμό του σέ μιά καθαρά καταστροφική λειτουργία, άποτελεί κεντρικό στοιχείο του. Σέ αυτό τό πνεύμα, π.χ., ό εισηγητής τού γερμανικού άνορθολογισμού Σοπενάουερ θεωρούσε ως «ύψιστες όντολογικές και κοσμολογικές άρχές» ότι «ό χρόνος εκμηδενίζει κάθε δημιουργική δύναμη ή, ακριβέστερα, τήν ικανότητα παραγωγής νέων μορφών» (*Parerga and Paralipomena*, Όξφόρδη 1974, τόμ. 2, σελ. 409). Ίδεολόγοι όπως ό Σπένγκλερ και άργότερα οι χυδαίοι πρόδρομοι τού εθνικοσοσιαλισμού τύπου Τσάμπερλεν και Ρόζεμπεργκ δέν έκαναν άλλο από νά άναπτύξουν διάφορες εκδοχές τής εθνικιστικής και ρατσιστικής ιδεολογίας, πού παρά τίς επιμέρους διαφορές τους συμπίπτουν στόν κοινό παρανομαστή τού αντιιστορισμού. Έτσι ή παραπάνω τοποθέτηση πιστοποιεί τήν ταύτιση τού κ. Κακουλίδη όχι μέ τή μιά ή τήν άλλη αισθητική ιδέα τού Σπένγκλερ, αλλά μέ τόν πυρήνα τών αντιδραστικών ιδεολογημάτων.

Στόν αντίποδα, οι μαρξιστές, όπως και ή άστική ιδεολογία στήν άνερχόμενη φάση τής, άναφέρονταν διαρκώς στήν ιστορία, στήν ικανότητα τής εξέλιξης νά δημιουργεί τό νέο. Έτσι ό Μάρξ μιλά στα *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα* τού 1844 για τή μελλοντική αντικατάσταση τών μερικών έπιστημών μέ μιά έπιστήμη, «τήν έπιστήμη τής καθολικής ιστορίας» και ό Τρότσκι θά πει στή Διαθήκη του: «Θά πεθάνω μέ τήν ακλόνητη πίστη στό κομμουνιστικό μέλλον». Αυτές οι αναφορές δέν είναι τυχαίες, εκφράζοντας τήν έμπιστοσύνη τών άνερχόμενων τάξεων, πού έχουν ένα πραγματικό ιστορικό έργο νά εκπληρώσουν, στίς δυνάμεις και τίς δυνατότητές τους.

Έπιπρόσθετα, ή σύγχρονη φυσική, μέ τό κοσμολογικό μοντέλο τής μεγάλης έκρηξης, άποκατέστησε τήν ιστορική αντίληψη για όλόκληρο τό Σύμπαν. Στα έργα τών μεγάλων φυσικών έπιστημόνων θά βρούμε πλήθος διακηρύξεις για τήν καθολική ιστορικότητα, πού φανερώνουν τό ακριβώς αντίθετο πνεύμα από τού κ. Κακουλίδη.

Ό γνωστός φυσικός Π. Άτκινς, για παράδειγμα, τινίζει τόν ρόλο τού χρόνου στόν χωρισμό τών αντιθέτων, ως βάσης για τή διαλεκτική εξέλιξη τού αυθύπαρκτου Σύμπαντος: «Ό χρόνος επιτυγχάνει τή διάκριση τών αντιθέτων... Τά αντίθετα... διακρίνονται από τή φορά μέ τήν όποία κινούνται στόν χρόνο... όταν ό χρόνος άπουσιάζει συγχωνεύονται στό τίποτα... Αυτή είναι ή κοσμική αυτοδυναμία... τό Σύμπαν άποκτά ύπόσταση μέσω τού αυτοπροσδιορισμού του» (*Η Δημιουργία*, έκδ. Κάτοπτρο, σελ. 179, 181).

Παρόμοια ό Μ. Μπιουκάναν εκφράζει τό πνεύμα όλης τής σύγχρονης έπιστήμης όταν λέει: «Η ιστορία έχει σημασία» (*Κρίσιμη Κατάσταση*, έκδ. Π. Τραυλός,

σελ. 36). Κατά τόν ίδιο, «οί νόμοι τῆς φυσικῆς ἐπιτρέπουν τήν ὑπαρξή τῆς ἱστορίας». Ἀκόμη περισσότερο, ἡ ἐπιστήμη σήμερα ἀσχολεῖται «μέ τά πανταχοῦ παρόντα πρότυπα ἀλλαγῆς καί ὀργάνωσης πού διαπερνοῦν τόν κόσμο μας σέ ὅλα τά ἐπίπεδα» (στό ἴδιο, σελ. 37, 110).

Μετά ἀπό αὐτά, ὅταν ἡ ἴδια ἡ ἐπιστήμη ἐπιβεβαιώνει τίς μαρξιστικές ιδέες, δέν εἶναι κάπως σκοταδιστικό νά ἀκοῦμε ἀπό τόν κ. Κακουλίδη ἐκκλήσεις γιά τήν «καταστροφή τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου»;

Ἡ προθυμία τοῦ κ. Κακουλίδη νά βάλει στό ἴδιο ἐπίπεδο τή νοσταλγία γιά τό παρελθόν καί τήν ἐλπίδα γιά ἕνα καλύτερο αὐριο ὡς δυό συνιστώσες τῆς ἱστορικῆς ἀντίληψης πιστοποιεῖ ἀκόμη ἰσχυρότερα τήν ἀντιδραστική του θέση. Ἡ νοσταλγία γιά τό παρελθόν ἦταν πάντα σῆμα κατατεθέν τοῦ ρομαντισμοῦ καί τῆς ἀντίδρασης, ἐνῶ ἡ ἀναφορά στό μέλλον, τό καλύτερο αὐριο τῆς ἀνθρωπότητος, χαρακτηρίζε τα προοδευτικά, ἐπαναστατικά ρεύματα, πού τόνιζαν ὡστόσο τήν ἀνάγκη διατήρησης τῶν διώσιμων στοιχείων ἀπό τήν κληρονομιά τοῦ παρελθόντος. Τό νά λείει κανεῖς, «Αὐτά τά δυό εἶναι τό ἴδιο κι ἐγώ τά ἔχω ξεπεράσει», ἀπό μιά ἄποψη εἶναι χειρότερο ἀπό τήν ἐντιμη ἀντιδραστική τοποθέτηση. Φανερώνει μιά χυδαία ἐπαρση, πού θά ἦταν ἄδικο νά καταλογιστεῖ ἀκόμη καί στόν Σπένγκλερ.

Ἡ ἀναφορά στό «ἀπόλυτο παρόν» καί τήν καθαρὰ «βιωματική προσέγγιση» τοῦ «τώρα» σέ αὐτή τή συνάρτηση ἀποτελεῖ ἀπλά τό ἄλλοθι τῆς ἀσημαντότητας πού δέν θέλει νά συνειδητοποιήσει τόν ἑαυτό της, κολακευόμενη νά περνᾷ ὡς μέγιστη σπουδαιότητα. Γιά κάθε προοδευτικό καί σκεπτόμενο ἄνθρωπο ἀντίθετα, ἡ πραγματικότητα εἶναι κάτι πολύ περισσότερο ἀπό ἕνα διαρκές, χωρίς νόημα τώρα. Τό παρόν δέν εἶναι ἕνα ἀπόλυτο, καθαρὸ παρόν, ἀποτελεῖ τή σύνοψη τοῦ παρελθόντος καί ταυτόχρονα τό προῖδέασμα τοῦ μέλλοντος. «Σέ κάθε ἰδιαίτερη στιγμή», θά πει στήν *Ἱστορία καί Ταξική Συνείδηση* ὁ Λούκατς (ἐκδ. Ὀδυσσεάς, σελ. 255) «κρύβεται ἡ δυνατότητα νά ἐκτυλιχθεῖ ἀπό αὐτή ὁ περιεχομενικός πλοῦτος τῆς ὀλότητος». Μόνο μιά τέτοια θεώρηση τοῦ παρόντος μπορεῖ νά συμβαδίζει μέ τήν ἀριστερή ἄποψη.

Τέλος, στή σειρά ἀλλά ὄχι καί στή σημασία, δέν μπορεῖ νά μή σημειωθεῖ ὅτι ἐνῶ ὁ κ. Κακουλίδης δέν φεῖδεται ἐπαίνων γιά τόν Σπένγκλερ καί τόν Γιαννόπουλο, καθώς καί γιά κάθε λογῆς ἐτερόκλητες μορφές, ἀπό τόν Βούδα ὡς τόν Ζαχαριάδη, ἀπό τίς ἀναφορές του λείπει ὀλοκληρωτικά ἡ μαρξιστική παράδοση στή σφαῖρα τῆς κουλτούρας, πού ἀκούει στά ὀνόματα τῶν Γκράμσι, Λούκατς, Τρότσκι, Μπουχάριν κ.ἄ. Οἱ λαϊκιστικές ἐπιθέσεις του ἐναντία ὄχι στους ἀντιδραστικούς διανοούμενους ἀλλά στους διανοούμενους γενικά, ἀπό τίς ὁποῖες βρῖθουν τά ἄρθρα του, μπορεῖ νά γίνουν κατανοητές μόνο σέ αὐτή τή συνάρτηση, ἔχοντας ὡς στόχο νά παραμερίζουν σιωπηλά κυρίως τήν προοδευ-

τική παράδοση ὡστε νά ἀφήνουν ἐλεύθερο πεδίο στά ἰδεολογικά του κουρέλια.

Ἄνθρωποι ὅπως ὁ κ. Κακουλίδης, μέ τή ματαιόδοξη συγχυσή τους, ἐνεργοῦν τελικά ὡς μαϊντανοί. Οἱ ἴδιοι μπορεῖ νά φαντάζονται τούς ἑαυτούς τους ὡς τούς πλέον ρηξικέλευθους ἐπαναστάτες, ἀπέναντι σέ κάτι «ψευτο-διανοούμενους» ὅπως ἕνας Γκράμσι, ἡ ἕνας Λούκατς, ἀλλά αὐτό δέν ἀλλάζει τήν οὐσία. Τό ἰδεολογικό τους κομπόδεμα εἶναι πενιχρό ὡστε νά ἀξιῶνουν βάσιμα ὀτιδήποτε ἄλλο.

Ἄν, ὡστόσο, ἡ ἡγετική ὁμάδα τοῦ ΚΚΕ βρῖσκει τέτοιους μαϊντανούς γιά νά σερβίρει σήμερα τό «ἐπαναστατικό φαγητό» της, αὐτό δέν εἶναι τυχαῖο. Ἀπεναντίας, καί αὐτό εἶναι πού πρέπει νά γίνει καθαρὸ, πρόκειται γιά τόν μαϊντανό πού τούς ἀξίζει. Σέ τελική ἀνάλυση, τό «ἀπόλυτο παρόν» τοῦ κ. Κακουλίδη, μέ τίς ἀκραῖες ἐθνικιστικές ἀναφορές του, βρῖσκει θέση στό ΚΚΕ μόνο καί μόνο γιατί συναντᾷ καί δίνει ἄλλοθι σέ ἕνα ἄλλο ἀπόλυτο παρόν. Παρόν πού δέν εἶναι ἄλλο ἀπό τήν ἀναισθησία τῶν γραφειοκρατῶν, πού ζοῦν στόν κόσμο τους ἀποσπασμένοι ἀπό τήν πραγματικότητα καί περνοῦν τούς εὐσεβεῖς πόθους τους γιά γνήσια ἱστορική προοπτική.

Στό ἤδη μνημονευμένο ἄρθρο του, ὁ Δ. Ξιφαρᾶς ἀναφέρεται στήν ἰδεολογική πάλη πού διεξήγαγαν οἱ προοδευτικοί διανοούμενοι τοῦ Μεσοπολέμου ἐναντία στίς ἐθνικιστικές κατασκευές. Ἀνάμεσά τους περιλαμβάνονταν μαρξιστές ὅπως ὁ Γληνός καί προοδευτικοί ἀστοί δημοκράτες ὅπως ὁ Ἄγγελος Τερζάκης, ὁ Τσιρμῶκος, κ.ἄ. (σελ. 64-66).

«Κατά τόν Μεσοπόλεμο», γράφει, «ἡ ἔννοια τοῦ ἔθνους ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά κύρια σημεῖα τῆς σύγκρουσης μεταξύ μαρξιστῶν καί ἀντιμαρξιστῶν. Οἱ τελευταῖοι χρησιμοποιοῦν τήν ἔννοια τοῦ ἔθνους ὡς ἀσπίδα στήν ἀπειλή τοῦ μαρξιστικοῦ διεθνισμοῦ καί ἐπιδιώκουν τή συστηματική ἀνανέωση τῆς ἐθνικῆς θεωρίας. Οἱ μαρξιστές, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, στά πλαίσια τῆς γενικότερης κριτικῆς πού ἀσκοῦν στήν ἀστική ἰδεολογία, προσπαθοῦν νά ἀποκαλύψουν τόν κοινωνικό καί ἱστορικό χαρακτήρα τῆς ἔννοιας τοῦ ἔθνους καθώς καί τίς λειτουργίες τῆς ἐθνικιστικῆς ἰδεολογίας» (σελ. 67).

Ἡ συνέχιση αὐτῆς τῆς κριτικῆς, πού θά πρέπει νά διεξαχθεῖ στό παρόν στάδιο μέ πιό σοβαρό καί συστηματικό τρόπο, συνιστᾷ σήμερα ἕνα ἀπό τά καιρία, ἐπείγοντα καθήκοντα τῆς μαρξιστικῆς σκέψης. Ἐκεῖνοι ὅμως πού ὄχι μόνο δέν κατανοοῦν τό πρόβλημα ἀλλά καί βοηθοῦν στή διάδοση τῶν ἐθνικιστικῶν ἰδεολογημάτων καί τήν περιβολή τους μέ ψευδο-κομμουνιστικά ἄμφια, ἐλάχιστη σχέση ἔχουν μέ τόν μαρξισμό καί μέ τίς προοδευτικές, ἀριστερές ἀπόψεις γενικότερα.

Η ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ¹

του Κωστή Χατζημιχάλη²

Αν άκουγαν τόν σημερινό τίτλο της παρουσίας κάποιου παλαιότερου ανθρωπογεωγράφου των δεκαετιών του 1950-1960 –για να μην πάω πίσω στους Κάρλ Σάουερ (Carl Sauer) και Βιτάλ ντέ λά Μπλάνς (Vidal de la Blache)– θά είχαν σίγουρα πολλά ερωτηματικά και άλλοι ίσως να τόν θεωρούσαν χωρίς νόημα. Τότε, ή σχέση πολιτισμού και ανθρωπογεωγραφίας έθεωρείτο σχεδόν ταυτολογία, ώστε ή στροφή του τίτλου να ακούγεται περιττή: τά αντικείμενα της ανθρωπογεωγραφίας όπως οι πληθυσμοί, οι τόποι και τά τοπία, οι πόλεις και οι περιφέρειες, οι μετακινήσεις, μέ άλλα λόγια ή οργάνωση του χώρου από τίς ανθρώπινες πρακτικές, οι διαφοροποιήσεις και οι συμβολισμοί του, αποτελούσαν για τους γεωγράφους τίς τοπικότητες του πολιτισμού, τίς ένθηκεύσεις των πολιτιστικών χαρακτηριστικών σέ συγκεκριμένους τόπους. Έξάλλου «οι πολιτισμοί είναι γεωγραφικές περιοχές», μάς θυμίζει ο Φ. Μπρωντέλ στή *Γραμματική των Πολιτισμών* (σελ. 60).

Απορίες για τόν τίτλο θά είχαν πιθανώς και αρκετοί σύγχρονοι συνάδελφοι από συγκεκριμένες εθνικές σχολές όπως πχ. αλλά όχι αποκλειστικά, της Γαλλίας, της Ισπανίας, της Πορτογαλίας, κάποιων χωρών της Λατινικής Αμερικής, της Ανατολικής Ευρώπης και αρκετών άλλων. Ωστόσο αυτό πού μου επιτρέπει να υποστηρίξω τή χρησιμότητα του τίτλου είναι ή κυριαρχία του στην άγγλική γλώσσα και ή κεντρικότητα πού έχει αποκτήσει από τά τέλη της δεκαετίας του 1980 μεταξύ των άγγλοαμερικανών ανθρωπογεωγράφων. Δέν διεκδικώ φυσικά τόν ρόλο του «πλασιέ» του άγγλογενούς αυτού όρου, παραγώγου της συγκεκριμένης γεωγραφικής παράδοσης ή όποια χαρακτηρίζεται από υπερβολική κατάτμηση των επιμέρους θεματικών περιοχών της ανθρωπογεωγραφίας. Έπειδή όμως ή παγκόσμια κυριαρχία μιας γλώσσας έμπεριέχει και τήν έξουσία στην τοποθέτηση των ζητημάτων και των μεθοδολογιών στην άτζέντα μιας έπιστήμης, οι άγγλοαμερικανοί συνάδελφοι μέσω της γλώσσας τους έχουν

συμβάλλει ώστε σήμερα ή πολιτισμική στροφή (ΠΣ), συνεπικουρούμενη από τήν ευρύτερη μετανεωτερική στροφή στίς κοινωνικές έπιστήμες, να αποτελεί ένα είδος νέου Όρθου Λόγου στην ανθρωπογεωγραφία.

Στήν Ελλάδα, παρά τό γεγονός της κυριαρχίας της άγγλικής γλώσσας και της προτίμησης άγγλόφωνων πανεπιστημίων για μεταπτυχιακές σπουδές, ή συζήτηση για τήν πολιτισμική στροφή στή γεωγραφία είναι πολύ περιορισμένη. Αυτό όφείλεται κυρίως στην άπουσία μιας άμιγους γεωγραφικής παράδοσης³ και στην κυριαρχία, άκόμη, των τεχνικών και των Πολυτεχνείων στά της ανάλυσης και οργάνωσης του χώρου. Θά πρέπει ωστόσο να σημειώσω δύο σχετικά συνέδρια στά πλαίσια των *Σεμιναρίων του Αιγαίου*⁴ στή Μήλο

1. Παρουσίαση στό Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 15.2.06. Τά έπιχειρήματα του κειμένου αυτού αναπτύσσονται έκτεταμένα σέ δύο πρόσφατα κείμενά μου, βλ. Hadjimichalis (2006) και Hadjimichalis (2006, υπό έκδοση). Ευχαριστώ τίς συναδέλφους του Τμήματος Ανθρωπολογίας για τήν πρόσκληση και τά εύστοχα σχόλιά τους. Στό κείμενο έχει διατηρηθεί ή δομή του προφορικού λόγου.

2. Καθηγητής, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Hadjimichalis@hua.gr

3. Υπάρχουν δύο Τμήματα Γεωγραφίας, στό Παν. Αιγαίου από τό 1995 και στό Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο από τό 2000. Σημαντικές περιοχές του αντικειμένου της γεωγραφίας διεκδικούν οι γεωλόγοι, οι περιβαλλοντολόγοι, οι αρχιτέκτονες και οι τοπογράφοι, οι οικονομολόγοι και οι κοινωνιολόγοι. Τό σημαντικότερο όμως πρόβλημα είναι οι λιγοστές ώρες διδασκαλίας της γεωγραφίας στό σχολείο, ή άπουσία της από τό λύκειο, τά κάκιστα διβλία και ή διδασκαλία της από μή γεωγράφους. Περισσότερα βλ. στό άφιέρωμα «Γεωγραφική Έκπαίδευση» του περιοδικού *Γεωγραφίες*, Ν. 2, 2001. Ειδικά για τήν κοινωνική και πολιτισμική γεωγραφία στην Ελλάδα, βλ. D. Vaiou (2005).

4. Τά *Σεμινάρια του Αιγαίου* είναι διεθνείς έπιστημονι-

(1996) και Πάρο (1999) με αντίστοιχα θέματα: «Χώρος, ανισότητα και διαφορά: από τις "ριζοσπαστικές" στις "πολιτισμικές" προσεγγίσεις» και «Πρός μία ριζοσπαστική πολιτισμική άτζέντα για τις ευρωπαϊκές πόλεις και περιφέρειες».

Ήδη οι τίτλοι από τα δύο αυτά συνέδρια είναι δηλωτικοί των διεθνών επιρροών και εις τα καθ' ἡμᾶς, για τις οποίες θά μιλήσω στο τέλος της σημερινής παρουσίας. Στο κυρίως μέρος της σκοπεύω να αναλύσω κριτικά την ΠΣ και να σταθώ ως παράδειγμα στην οικονομική γεωγραφία. Τα τελευταία χρόνια, στα πλαίσια της ΠΣ και των θεσμικών οικονομικών, έχουν χρησιμοποιηθεί ευρύτατα πολλές κοινωνικές και πολιτισμικές έννοιες για να έρμηνεύσουν την επιτυχή οικονομική ανάπτυξη συγκεκριμένων περιοχών μεταξύ των οποίων το *κοινωνικό κεφάλαιο*, η *έμπιστοσύνη* και η *άμοιβαιότητα*. Οι έννοιες αυτές έχουν απασχολήσει ευρύτατα –και πριν τις ανακαλύψουν οι οικονομολόγοι και οι γεωγράφοι– τους κοινωνικούς ανθρωπολόγους και οι τους κοινωνιολόγους της ανάπτυξης. Γνωρίζω λοιπόν ότι με τη χρήση τους ενώπιόν σας εισέρχομαι σε επικίνδυνα για μένα νερά αλλά ελπίζω να έχω την επιείκειά σας.

Μιά από τις κατακτήσεις της ΠΣ, όπως θά αναπτύξω παρακάτω, είναι η ανάδειξη της σημασίας της «θέσης» του έρευνητή ως προς αντικείμενο της δουλειάς του και ως προς το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο όπου τίθενται τα ερωτήματα. Άνθρωποι σε εκείνους που σπούδασαν γεωγραφία στις μεταπτυχιακές τους σπουδές στο εξωτερικό. Διατηρώ μία άριστη, μαρξιστική όπτική για την κατανόηση των χωροκοινωνικών αλλαγών, ή οποία όμως έχει εμπλουτιστεί και σε όρισμένα σημεία άμφισβητηθεί από τη γεωγραφική μου παιδεία και, τό κυριότερο, από τις φεμινιστικές και τις οικολογικές κριτικές. Τό ενδιαφέρον μου για την ΠΣ και την οικονομική γεωγραφία εντοπίζεται σε αυτό που έχει ονομαστεί «κριτική» οικονομική γεωγραφία, δηλαδή σε αυτή που έχει απομακρυνθεί από τον θετικισμό. Θέτω όμως τό κριτική εντός εισαγωγικών για να υπογραμμίσω τη διαφορά μου με εκείνους που υποστηρίζουν ότι μία γενική κριτική στάση σήμερα είναι ταυτόσημη με την προοδευτική ή ακόμη και με την άριστη, μαρξιστική κριτική των καπιταλιστικών κοινωνιών.

1. Τί είναι ή «πολιτισμική στροφή»

Ό όρος «πολιτισμική στροφή» (cultural turn), όπως ήδη ανέφερα, είναι άγγλοαμερικανικής προέλευσης, εμφανίστηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και υποδηλώνει μία απομάκρυνση ή και αντιπαράθεση από την κυρίαρχη μέχρι τότε συζήτηση ή οποία βασιζόταν στην οικονομία. Στην άγγλόφωνη παράδοση, παράλληλα με τό μεγάλο κατακερματισμό σε πολλούς υποκλάδους (πχ. αστική, κοινωνική, πολιτισμική, οικονομική,

πολιτική, πληθυσμακή, περιφερειακή κ.ά γεωγραφία), κυριαρχούσαν οι οικονομικές έρμηνείες των χωροκοινωνικών φαινομένων. Αυτό ίσχυε τόσο για τις παραδοσιακές οικονομικές προσεγγίσεις που βασιζόνταν στο θετικισμό, όσο και για τις μαρξιστικές οι οποίες έκαναν δυναμικά την εμφάνισή τους μετά τόν Μάη του 1968 και απέκτησαν ιδιαίτερο βάρος στην ανθρωπογεωγραφία.⁵ Η κυριαρχία αυτή είχε ως αποτέλεσμα να προσεγγίζονται όλα τά επίμερους επιστημονικά γεωγραφικά προβλήματα ως κατά βάση οικονομικά και να αγνοούνται οι κοινωνικοί και πολιτισμικοί παράγοντες, οι διαφορές ως προς τό φύλο, την εθνότητα και ή οικολογία.

Μετά τό 1989 και τό τέλος του «σύντομου 20ού αιώνα», στο πλαίσιο μιάς ευρύτερης απομάκρυνσης από τις οικονομικές και ειδικά τις μαρξιστικές προσεγγίσεις και την ανάδυση του μετανεωτερικού Λόγου, ή πολιτισμική στροφή γνώρισε μία ιδιαίτερη ανάπτυξη. Μέ κίνδυνο να άδικήσω έναν πλοῦτο και μία πολυμορφία άντιλήψεων οι οποίες δύσκολα ομαδοποιούνται, παραθέτω τις παρακάτω έξι διαπιστώσεις-κριτικές οι οποίες, κατά τη γνώμη μου, συνοψίζουν και συνθέτουν τά βασικά σημεία της ΠΣ στη γεωγραφία.

1. Οι μέχρι τότε συζητήσεις στην ανθρωπογεωγραφία είχαν την πρόθεση να αναζητούν στα χωροκοινωνικά φαινόμενα γενικεύσιμες κανονικότητες που υπέθεταν μία σχεδόν *a-priori* οικουμενικότητα. Αυτό όμως δεν ισχύει γενικά και ειδικά για τη γεωγραφία, υποστηρίζουν οι όπαδοί της ΠΣ, γιατί ή γνώση για την πραγματικότητα είναι μερική και άποσπασματική. Οι θεωρίες και οι πρακτικές για τό χώρο ήταν/είναι πολιτισμικά, ιστορικά, φυλετικά και εθνικά προσδιορισμένες και όχι συνολικές, δεν μπορούν να ακολουθούν τη λογική των λεγόμενων «μεγάλων άφηγήσεων». Στόν ό-

κές συναντήσεις με γεωγραφική, πολεοδομική και χωροταξική θεματολογία. Άρχισαν τό 1983 και έκτοτε διοργανώνονται κάθε 2-3 χρόνια σε ένα διαφορετικό νησί του Αιγαίου. Στη Νάξο τό 2003 έκλεισαν 20 χρόνια διεθνούς παρουσίας. Πρακτικά των συναντήσεων μπορούν να ζητηθούν από τη διεύθυνση geographies@hua.gr

5. Οι καταβολές της ριζοσπαστικής και μαρξιστικής γεωγραφίας προέρχονται από τόν αναρχισμό (Ρ. Κροποτκίν, Ε. Ρεκλός), και μεταπολεμικά από την πολιτική φιλοσοφία, την κοινωνιολογία της πόλης και την πολιτική οικονομία της ανάπτυξης. Έντοπιζόνταν στα τέλη της δεκαετίας του 1960-άρχες του 1970, άρχικά στη Γαλλία με τούς Η. Λεφβνρ, Ρ. Λεδρτ, Ι. Λογκίνε, άργότερα στην Άγγλία με τούς Δ. Χάρβεϋ, Δ. Μασσέϋ, στις ΗΠΑ με τούς Ρ. Ρίτ, Ι. Βλουδ και στη Λατ. Άμερική με τόν Μ. Σάντος. Βλ. περισσότερο στα: Α. Βλντ, Ι. Βίλλς (2000), *Dissident Geographies: an introduction to radical ideas and practice*, Prentice Hall: Harlow. Για μία ευρύτερη συζήτηση της ΠΣ σε σχέση με την Άριστερά βλ. και Ντ. Βαΐου, Κ. Χατζημιχάλης (ύπό έκδοση), *Ό Χώρος στην Άριστερή Σκέψη*, Ίδρυμα Ν. Πουλιαντζά, Άθήνα.

ρισμό των εκάστοτε γεωγραφικών ερωτημάτων έχει σημασία ο «έντοπιμός» της γνώσης (situatedness) και η «θέση» (positionality) του έρευνητή.

2. Στά πλαίσια αυτά και ως συνέπεια της μερικότητας των προσεγγίσεων, ως κυρίαρχο υποκειμένο των ανθρωπογεωγράφων αναδεικνύεται ο τόπος και η τοπικότητα, οι πόλεις και οι γειτονιές και μάλιστα αυτές που αναπτύσσονται γρήγορα και θεωρούνται επιτυχημένες (π.χ. οι παγκόσμιες μητροπόλεις του καπιταλισμού, τα χρηματιστηριακά κέντρα, οι περιοχές των μικρών καινοτόμων βιομηχανιών στην «Τρίτη Ιταλία», στη Silicon Valley και στο LA κ.ά.). Στόν αντίποδα της παγκοσμιοποίησης, ένισχύεται το ενδιαφέρον για τις τοπικές κοινωνικές, πολιτισμικές και θεσμικές ιδιαιτερότητες συγκεκριμένων επιτυχημένων τόπων και αναζητούνται οι ειδικές συνθήκες που αναπαράγουν αυτά τα τοπικά χαρακτηριστικά.

3. Στη μεταστροφή του ενδιαφέροντος προς επιτυχημένους τόπους συνέβαλαν, από τα τέλη της δεκαετίας του 1980, οι σημαντικές αλλαγές στα οικονομικά και κοινωνικά δεδομένα των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών. Η γνωστή μαζική παραγωγή προϊόντων της εποχής του φορντισμού μετατοπίστηκε γεωγραφικά σε χώρες της περιφέρειας από τις όποιες τώρα εισάγονται τα περισσότερα καταναλωτικά προϊόντα. Ο κύριος τομέας ανταγωνισμού ήταν πλέον το εμπόριο και αυτό ανέδειξε την κατανάλωση στις πόλεις και στα μεγάλα εμπορικά κέντρα ως τα νέα γεωγραφικά ερωτήματα. Παράλληλα στο έσωτερικό των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών αναδύθηκε η σημασία της παραγωγής, διανομής και κατανάλωσης προϊόντων και συμβόλων γνώσης και πολιτισμού. Στο πλαίσιο αυτά επιδιώκεται, ιδίως για τις πόλεις, η ανάδειξη των ανταγωνιστικών τοπικών πολιτιστικών χαρακτηριστικών ως μέσων/εργαλείων για οικονομική ανάπτυξη.

4. Αυτές οι αλλαγές στα οικονομικά και κοινωνικά δεδομένα έχουν περιορίσει την παλαιότερη σημασία της αντίθεσης κεφαλαίου-εργασίας και άρα τη σημασία αναλύσεων που εκκινούσαν από την ταξική διάθροιση των καπιταλιστικών κοινωνιών. Οι νέες αντιθέσεις, υποστηρίζουν οι όπαδοί της ΠΣ, βασίζονται περισσότερο στα καταναλωτικά πρότυπα, την ταυτότητα, το φύλο, την εθνότητα και τη σεξουαλικότητα. Μέσω αυτών γίνεται η ανάδειξη της σημασίας και του αιτήματος για διαφορά/ές μεταξύ των κοινωνικών υποκειμένων, στοιχείο που είχε υποβιβαστεί στις προηγούμενες διεκδικήσεις για κοινωνική ισότητα και ισοκατανομή. Πρέπει όμως να σημειώσω ότι προς αυτή την κατεύθυνση είχαν προηγηθεί, από τα τέλη της δεκαετίας του 1960-άρχες του 1970, οι ριζοσπαστικές και άριστρες κριτικές των φεμινιστριών και των οικολόγων οι όποιες είχαν καταλυτική επίρροή στη γεωγραφία και είχαν ουσιαστικά προετοιμάσει το έδαφος για τη μεταστροφή προς τα αιτήματα ανάδειξης του διαφορετικού.

5. Παράλληλα με τις πολλαπλές ταυτότητες των κοι-

νωνικών υποκειμένων αναδείχθηκαν και οι πολλαπλές μορφές εξουσίας και έλεγχου που έμπεριέχονται στην όργάνωση του χώρου. Δέν ήταν πλέον μόνο το κεφάλαιο και το κράτος που ρυθμίζει, έλέγχει και ασκεί εξουσία, αλλά ένα πολύπλοκο σύνολο πολιτισμικών και κοινωνικών κανόνων και συμπεριφορών, έγγεγραμμένων στην καθημερινότητα. Αναπτύχθηκαν έννοιες και πρακτικές όπως η χωρικότητα των έμφυλων ταυτοτήτων, η ρύθμιση και ο έλεγχος των εθνοτικών διαφορών μέσω γεωγραφικών διαχωρισμών, ο έλεγχος της σεξουαλικότητας με όρους χωρικούς κ.ά.

6. Τέλος, ειδική βαρύτητα στα πλαίσια της πολιτισμικής στροφής απέκτησαν οι μετα-αποικιακές προσεγγίσεις και η αυτοκριτική διάσταση της γεωγραφίας (κυρίως στο Η.Β.) για τον ρόλο και τη συμμετοχή της στην ιμπεριαλιστική επέκταση. Έδώ έχουν σημασία οι «κατασκευές» μέσω μιας «οριενταλιστικής» όπτικής των φαντασιακών γεωγραφιών για συγκεκριμένες περιοχές (E. Said) ή αποδοχή της «ετερότητας» των αποικιοκρατούμενων (Homi Bhabha) και πώς αυτή η ετερότητα σήνεται δίαια στις εθνικιστικές και ιμπεριαλιστικές διηγήσεις και πρακτικές (Guayatri Spivak). Οι προσεγγίσεις αυτές χρησιμοποιήθηκαν εύρύτατα στις αναλύσεις για την ένταξη ή αποκλεισμό μειονοτήτων και οικονομικών μεταναστών στις πόλεις και περιφέρειες του ανεπτυγμένου καπιταλισμού και για τα φαινόμενα ρατσιστικής δίαις.

Άρκετά από τα παραπάνω θέματα που συνόψισα αποτελούν έστιες έντονης αντιπαράθεσης στη γεωγραφία, αλλά και στις άλλες κοινωνικές έπιστήμες που έχουν έπηρεαστεί από τη μετανεωτερική κριτική. Πιστεύω για πολλά ότι αποτελούν θετικές συνεισφορές ενώ για άλλα διατηρώ έντονες έπιφυλάξεις ως προς το περιεχόμενο, τα ερωτήματα και τους τρόπους που έχουν χρησιμοποιηθεί. Ορισμένους από τους περιορισμούς και τα αδιέξοδα θά αναλύσω στη συνέχεια μέσω του παραδείγματος της οικονομικής γεωγραφίας, η όποια ήταν και το κύριο πεδίο που αναπτύχθηκαν οι κριτικές της ΠΣ.

2. Τα κυρίαρχα ερωτήματα στην «κριτική» οικονομική γεωγραφία μετά την πολιτισμική στροφή

Μιά από τις βασικές συνεισφορές της πολιτισμικής στροφής στην οικονομική γεωγραφία, ήταν η εισαγωγή μί καθαρά οικονομικών παραγόντων στις έρμηνείες για την ανάπτυξη, καθυστέρηση και άπαξίωση περιοχών και οικονομικών κλάδων.⁶ Υποστηρίχθηκε ότι η

6. Θά χρειαζόταν πολύ χώρο ή ανάπτυξη του συνόλου των σχετικών προσεγγίσεων ή εξέιδίκευση των όποιων σε έπίπεδο πολιτικών έχει όνομασσει από τους άγγλόφωνους

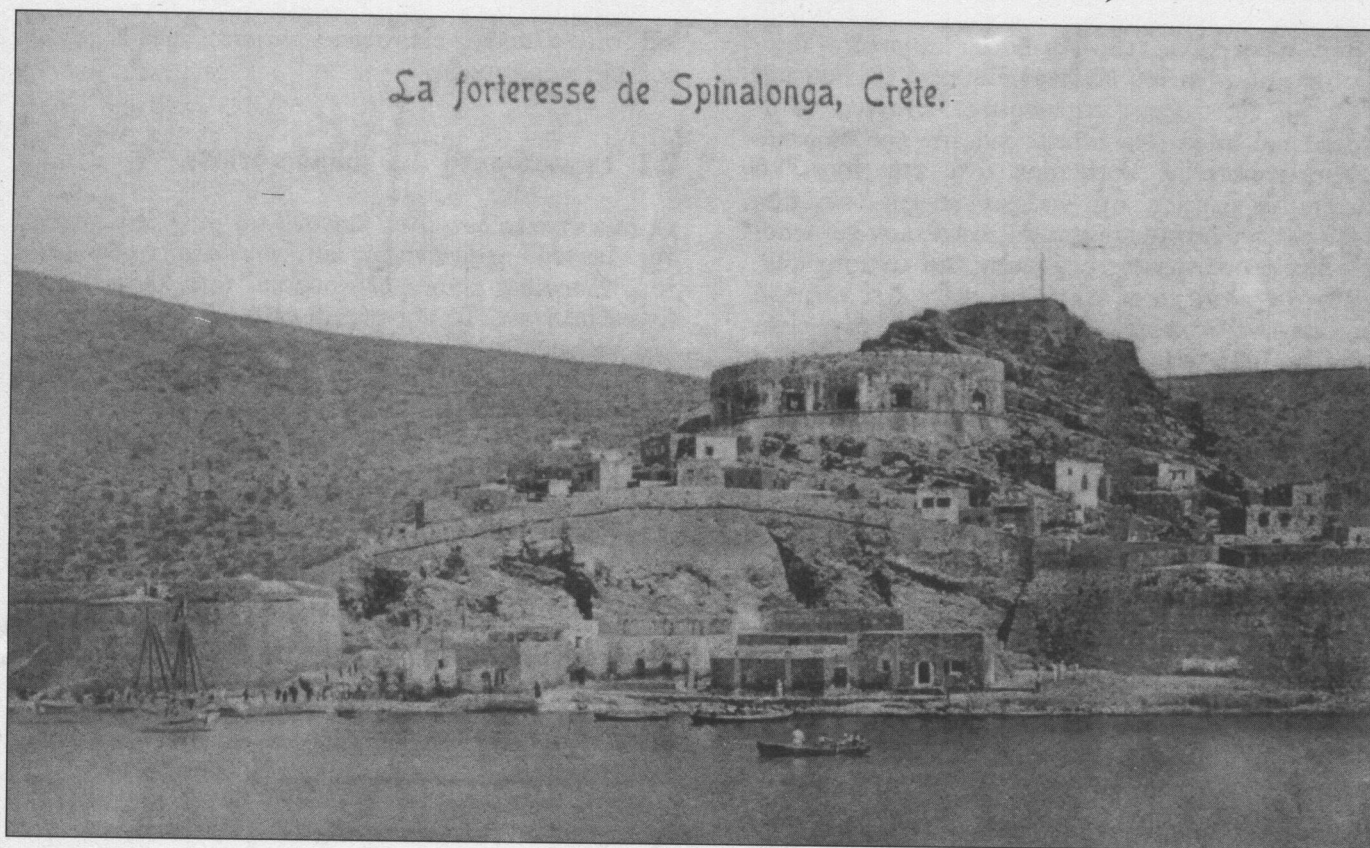

διαδικασία οικονομικής ανάπτυξης σε συγκεκριμένους τόπους είναι μιά κοινωνικοπολιτισμική διαδικασία, στην οποία κεντρικό ρόλο διαδραματίζουν οι εκάστοτε τοπικοί θεσμοί και ο συνδυασμός «σιωπηρής», προφορικής γνώσης με την ομόλογη επίσημη και κωδικοποιημένη. Οι σχετικές προσεγγίσεις και οι μέθοδοι διαφέρουν, όπως και τα παραδείγματα από τις περιοχές όπου γίνονται οι έρευνες. Όμως όλοι μοιάζουν να συμφωνούν σε μιά κοινή ομάδα μη καθαρά οικονομικών χαρακτηριστικών από τα οποία δύο επαναλαμβάνονται πολύ συχνά: (α) τό τοπικό κοινωνικό κεφάλαιο και (β) ή έμπιστοσύνη και ή άμοιβαιότητα μεταξύ επιχειρηματιών, εργαζομένων και τοπικών θεσμών. Αντά αυτά χαρακτηριστικά, υποστηρίζουν οι έκφραστες της ΠΣ, έχουν τις ρίζες τους στις τοπικές οικογενειακές παραδόσεις και στους δεσμούς αίματος, στις προσωπικές γνωριμίες, στις πολύπλοκες μορφές συνεργασιών, ανταλλαγών και υποχρεώσεων μεταξύ των επιχειρήσεων και στις τοπικά ένσωματωμένες ρουτίνες της καθημερινής ζωής. Υποστηρίζουν επίσης ότι τα χαρακτηριστικά αυτά λειτουργούν σε τοπικό επίπεδο και ως δίκτυα διάχυσης πληροφοριών, τεχνογνωσίας και καινοτομίας περιορίζοντας την άβεβαιότητα των μικρών επιχειρήσεων με τη διάχυση του ρίσκου σε όλους. Και καταλήγουν ότι οι σχέσεις που προκύπτουν αποτελούν τά «μοναδικά και μη έμπορεύσιμα» χαρακτηριστικά των

τόπων-περιοχών που αναπτύσσονται με έπιτυχία, τά οποία δέν μπορούν να υποκατασταθούν επειδή άφορούν στα ίδια τά κοινωνικά υποκείμενα και στα δίκτυα των κοινωνικών και πολιτιστικών σχέσεων που έχουν αναπτύξει (Storper, 1997).

Οι παραπάνω προβληματισμοί είναι πολύ οικείοι στην κοινωνική ανθρωπολογία και στην κοινωνιολογία της ανάπτυξης (Blim, 1990; Smith, 1999; Mingione, 1998). Έχουν επίσης χρησιμοποιηθεί εύρύτατα για να τεκμηριώσουν τά φαινόμενα της άνισης ανάπτυξης στη Νότια Ευρώπη, όπου ή γκραμοσιανή παράδοση της «πολιτισμικής ήγεμονίας» και ή έμφαση στις άτυπες μορφές παραγωγής και εργασίας, έχουν έπιτρέψει τη διατήρηση μιάς παράλληλης έμφασης στον πολιτισμό και στην οικονομία (Vinay, 1985; Ybarra, 1985; Βαΐου, Χατζημιχάλης, 1997). Τό ίδιο ισχύει και στις

«Νέα Περιφερειακότητα» (New Regionalism). Για μιά συνοπτική περιγραφή βλ. Φουτάκης (2004). Πέρα από την εισαγωγή των μη καθαρά οικονομικών παραγόντων, για μιά συνολικότερη συζήτηση της ΠΣ στην άγγλοαμερικανική οικονομική γεωγραφία, βλ. R. Lee, J. Wills (eds) (1997), *Geographies of Economies*, Arnold: London, και T.J. Barnes, E. Sheppard (eds), *A Companion to Economic Geography*, Blackwell: Oxford.

Σκανδιναβικές χώρες όπου η κυρίαρχη πολιτική παρουσία –τουλάχιστον μέχρι πρόσφατα– της σοσιαλδημοκρατικής παράδοσης επέτρεψε να διατηρηθούν έντονες οι σχέσεις μεταξύ πολιτισμικής, κοινωνικής και οικονομικής γεωγραφίας (Simonsen, 2003). Αντιθέτως, στην αγγλοαμερικανική παράδοση και στο πλαίσιο ενός άγονου οικονομισμού και μιάς άρνητικής πολιτικής συγκυρίας λόγω νεοφιλελευθερισμού, οι παραπάνω απόψεις εμφανίστηκαν ως καινοτόμες και άνοιξαν διεξόδους για εναλλακτικές προσεγγίσεις στην τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη. Η παγκόσμια κυριαρχία της αγγλικής γλώσσας και η οικειοποίηση τους από τη Διεθνή Τράπεζα, τον ΟΟΣΑ και την ΕΕ επέτρεψαν σε αυτές τις απόψεις μιά παγκόσμια διάδοση και, τέλος, τη σταδιακή εγκαθίδρυσή τους ως νέου κυρίαρχου Λόγου.

Η ταχύτητα με την οποία εξαπλώθηκαν αυτοί οι μη καθαρά οικονομικοί παράγοντες ως έρμηνοιες της επιτυχίας ή αποτυχίας συγκεκριμένων τόπων, φανερώνει ένα κενό στην υπάρχουσα βιβλιογραφία και μιά άγνοια της ριζοσπαστικής-μαρξιστικής παραγωγής των δεκαετιών 1970-1980 σε αντίστοιχα θέματα. Υπό την πίεση των αποτυχιών της αγοράς και των μεγάλων κρατικών παρεμβάσεων, τό αίτημα για νέες έρμηνοιες και λύσεις βρήκε απαντήσεις σε προτάσεις τύπου «Τρίτος Δρόμος» à la Α. Γκίντενς, όπου τό οικονομικό στοι-

χείο θά συνδέονταν με τό πολιτιστικό και τό κοινωνικό μέ νέους τρόπους. Συχνά όμως τό αποτέλεσμα ήταν μιά μετατόπιση του έκκρεμου από ένα δογματικό οικονομισμό σε έναν εξίσου δογματικό αντι-οικονομισμό και σε μιά υπερβολική έμπιστοσύνη στις πολιτισμικές και θεσμικές προσεγγίσεις. Είναι τόσο έντονο τό αντιοικονομικό μένος, ώστε σε ένα απλό ερώτημα, όπως ή κερδοφορία μιάς έπιχείρησης, να άγνοούνται τά «νούμερα», ή άπλή άφάιρηση των πληρωμών από τίς εισπράξεις, αλλά να περισσεύουν οι αναλύσεις για τίς δικτυώσεις, τίς καινοτομίες, τήν ευελιξία, τήν ένθη-κευση/ένσωμάτωση κ.ά. Ένω λοιπόν ή κριτική της ΠΣ για τήν παραγνώριση των μή οικονομικών παραγόντων ήταν πολύ χρήσιμη και προστέθηκε στις κριτικές των φεμινιστριών και των οικολόγων, ό μετέπειτα χειρισμός της δημιούργησε πολλά ερωτηματικά. Στη συνέχεια παρουσιάζω τά συγκεκριμένα προβλήματα που αναδύονται από τή χρήση των έννοιών του κοινωνικού κεφαλαίου και της έμπιστοσύνης/άμοιβαιότητας ως παραγόντων τοπικής οικονομικής ανάπτυξης.

2.1 Τό Κοινωνικό Κεφάλαιο

Η χρήση του κοινωνικού κεφαλαίου ως καθοριστικού παράγοντα για τήν τοπική και περιφερειακή ανάπτυ-

ξη στις προσεγγίσεις της ΠΣ βασίζεται σχεδόν αποκλειστικά στο έργο του Ρόμπερτ Πούτναμ (R. Putnam) (1993) για τις ιταλικές περιφέρειες. Έχοντας κατασκευάσει μία σειρά από δείκτες για τον προσδιορισμό ύπαρξης κοινωνικού κεφαλαίου ανά περιφέρεια,⁷ ο Πούτναμ υποστηρίζει ότι υπάρχει ισχυρή συσχέτιση μεταξύ υψηλού δείκτη κοινωνικού κεφαλαίου και έντονης τοπικής οικονομικής ανάπτυξης και αντιστρόφως. Αφήνοντας κατά μέρος το ερώτημα αν έχει νόημα ο όρος κοινωνικό κεφάλαιο (τό κεφάλαιο δεν είναι «πράγμα» αλλά «κοινωνική διαδικασία», μάς θυμίζει ο Μάρξ στον 1ο Τόμο του *Κεφαλαίου*), όπως επίσης και το ερώτημα γιατί άγνοείται από τους οπαδούς της ΠΣ ο Π. Μπουρντιέ (1980, 1993, 2005) ο οποίος έχει εισαγάγει τον όρο, θά σταθώ σε δύο θεωρητικά και εμπειρικά προβλήματα. Το πρώτο αφορά στή συσχέτιση κοινωνικού κεφαλαίου και οικονομικής ανάπτυξης. Ο Πούτναμ και οι δεκάδες οικονομολόγοι και γεωγράφοι που τον ακολουθούν άκριτα, υποκύπτουν στο κλασικό λάθος να ταυτίζουν τη στατιστική συσχέτιση με την αιτιακή σχέση: σε μία περιφέρεια μπορεί να συσχετίζονται το κοινωνικό κεφάλαιο με την οικονομική ανάπτυξη, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι το πρώτο είναι η αιτία για το δεύτερο. Και τα δύο μπορεί να καθορίζονται από έναν ή περισσότερους εξωγενείς παράγοντες, (π.χ. την κρατική παρέμβαση) δεν αποτελούν δηλαδή ανεξάρτητες αλλά εξαρτημένες μεταβλητές. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα στην Ίταλία όπου οι εξωγενείς, ως προς τις περιφέρειες, πολιτικές και οικονομικές παρεμβάσεις, από τη περίοδο της Ένοποιησης (Risorgimento) μέχρι σήμερα, άρθρωνονται με τα τοπικά χαρακτηριστικά κάθε περιφέρειας και διαμορφώνουν τις διαφοροποιημένες αναπτυξιακές δυναμικές.

Η προέλευση του κοινωνικού κεφαλαίου από την οικογένεια και τις διευρυμένες οικογενειακές σχέσεις αποτελεί βασική υπόθεση των υποστηρικτών της ΠΣ. Είναι όμως έντυπωσιακό –και αυτό είναι το δεύτερο πρόβλημα– ότι δεν αναφέρονται καθόλου στην πατριαρχία, στον κατά φύλο καταμερισμό της εργασίας και στις ηλικιακές ιεραρχίες, ούτε και στο υψηλό κοινωνικό κόστος που αντιμετωπίζουν όσοι δεν αποδέχονται αυτές τις «αξίες» και παραδόσεις. Ο κοινωνικά δρών στις περιγραφές του κοινωνικού κεφαλαίου είναι ο έτεροφυλόφιλος άνδρας επιχειρηματίας, ο οποίος δικτυώνεται επιχειρηματικά σε τοπικό επίπεδο, αλλά ενώ υποστηρίζεται και από ένα διευρυμένο οικογενειακό δίκτυο, αυτό παραμένει στο σκοτάδι για τους ερευνητές.

Έντυπωση, τέλος, προξενεί το περιορισμένο έως ανύπαρκτο ενδιαφέρον των θεωριών του κοινωνικού κεφαλαίου για το περιβάλλον, την οικολογία και τα περιβαλλοντικά κινήματα. Οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις της οποιας «έπιτυχημένης» τοπικής ανάπτυξης, εξακολουθούν να παραμένουν «εξωτερικότητες», όπως

και στά κλασικά οικονομικά, συμπεριλαμβανομένων και των μαρξιστικών.

2.2 Έμπιστοσύνη και άμοιβαιότητα

Οι δύο έννοιες δεν είναι καινούργιες στην κατανόηση της οικονομικής ανάπτυξης και έχουν αναπτυχθεί από τους κλασικούς οικονομολόγους και τους κοινωνικούς ανθρωπολόγους. Το καινούργιο στην ΠΣ της οικονομικής γεωγραφίας είναι η επιλεκτική χρήση ορισμένων θετικών εφαρμογών από τις δύο έννοιες όπως π.χ. η έμπιστοσύνη που αναπτύσσεται μεταξύ μικρών επιχειρήσεων όταν δεν ακολουθούν τυπικές παραγωγικές διαδικασίες, ή τα δίκτυα αλληλοδοθείας μεταξύ εργαζομένων που απαιτούν άμοιβαιότητα. Υπάρχει όμως μικρό έως ανύπαρκτο ενδιαφέρον για το πώς και από ποιούς εγκαθίστανται αυτές οι σχέσεις και πώς άλλοι ευρύτεροι κοινωνικοί μηχανισμοί τις αναπαράγουν, όπως π.χ. οι ηλικιακές ιεραρχίες, η πατριαρχία, ή σεξουαλικότητα και η εθνότητα. Με άλλα λόγια η άμοιβαιότητα και η έμπιστοσύνη δεν μπορούν να προσεγγίζονται χωρίς να λαμβάνονται υπόψη τα ταξικά, φυλετικά, ηλικιακά, σεξουαλικά και εθνοτικά δεδομένα και οι ιεραρχίες που εγκαθιστούν κάθε ένα από αυτά. Ποιός συσχετίζεται με ποιόν και με τί όρους είναι ερωτήματα κεφαλαιώδους σημασίας τα οποία δεν τίγονται στις προσεγγίσεις που αναλύουμε, βρίσκονται δηλαδή πίσω από τα προγενέστερα και πιο προωθημένα ερωτήματα των ταξικών και των φεμινιστικών αναλύσεων.

Αυτό που χαρακτηρίζει καλύτερα τη δυναμική των σχέσεων έμπιστοσύνης και άμοιβαιότητας για τη τοπική ανάπτυξη, είναι η παρατήρηση του E. Mingione (1998) ότι «...αποτελούν συστήματα σχέσεων τα όποια εξ' ορισμού συγκροτούν σχέσεις εξουσίας» (σελ. 27). Οι σχέσεις εξουσίας όμως αποσιωπούνται στις μελέτες της ΠΣ στην οικονομική γεωγραφία και αντιθέτως τονίζονται οι ρομαντικές πλευρές της «ανθρώπινης οικονομικής συνεργασίας και του αλτρουισμού» στις έπιτυχημένες περιφέρειες. Η δυναμική της οικονομικής ανάπτυξης παρουσιάζεται έτσι χωρίς συγκρούσεις, όπου όλοι κερδίζουν εξίσου και όπου κυριαρχούν τα δίκτυα συνεργασίας και η μάθηση/καινοτομία. Η

7. Οι δείκτες αυτοί μετρώνται ανά διοικητική περιφέρεια και αφορούν στή συμμετοχή των κατοίκων σε πολιτιστικούς και οικολογικούς συλλόγους, χορωδίες, έρασιτεχνικούς αθλητικούς συλλόγους, συμμετοχή σε εκλογές και δημοψηφίσματα και ανάγνωση έφημερίδων. Από τους δείκτες αυτούς προκύπτει ένας σύνθετος δείκτης τον οποίο ο Putnam ονομάζει «δείκτη έκπολιτισμού» (civicness). Τις άποψεις του Putnam έχουν κριτικάρει πολλοί στην Ίταλία και άλλου, εξακολουθούν όμως να έχουν μεγάλη άπησηση.

άντιμετώπιση της έμπιστοσύνης και της άμοιβαιότητας σέ αυτές τις μελέτες, αντί νά επαναφέρει τά κοινωνικά υποκείμενα στό κέντρο της συζήτησης (τά όποια υποτίθεται είχαν παραγνωρίσει όλες οι ριζοσπαστικές και μαρξιστικές προσεγγίσεις) μās πηγαίνει πίσω σέ μιά εργαλειολογική διαχείριση του ανθρώπινου δυναμικού. Τό αποτέλεσμα είναι μιά αποπολιτικοποίηση της πολιτικής και μιά έμμεση αλλά ούσιαστική νομιμοποίηση των νεοφιλελεύθερων πολιτικών.

3. Η συζήτηση στην Ελλάδα

Όπως ήδη έχω αναφέρει ή συζήτηση για τήν ΠΣ στή χώρα μας είναι περιορισμένη. Μιά ιδιαίτερα χρήσιμη ανασκόπηση παρατίθεται από τον Δ. Φουτάκη (2004). Περιγράφει τή σημασία πού έχουν οι πολιτιστικοί παράγοντες, μεταξύ των όποιων και τό κοινωνικό κεφάλαιο, στίς θεωρίες της «Νέας Περιφερειακότητας» (New Regionalism). Προσδιορίζει τίς έννοιολογικές δυσκολίες και τά προβλήματα έμπειρικών μετρήσεων και καταλήγει σέ μιά συνολική κριτική απότιμηση για τή σκοπιμότητα της χρήσης του κοινωνικού κεφαλαίου ως δείκτη τοπικής οικονομικής ανάπτυξης. Αντίστοιχα κριτικός αλλά και ιδιαίτερα προσεκτικός στή χρήση των έννοιων του κοινωνικού κεφαλαίου και της έμπιστοσύνης/άμοιβαιότητας είναι και ό Σ. Κονιόρδος, στήν εισαγωγή του βιβλίου πού έχει έπιμεληθεί και στό δικό του άρθρο στό ίδιο βιβλίο (Κονιόρδος, 2005). Από τή σκοπιά της οικονομικής κοινωνιολογίας και κοινωνικής ανθρωπολογίας, ό Κονιόρδος μέσω μās έκτεταμένης έρευνας πεδίου σέ μικρομεσαίες επιχειρήσεις στήν Άττική, διερευνά τά δίκτυα έμπιστοσύνης μεταξύ παραγωγών, προμηθευτών και πελατών για νά καταλήξει στό συμπέρασμα ότι έχει περιορισμένη σημασία τό κοινωνικό κεφάλαιο, όπως τό υποστηρίζει ό Ρ. Πούτναμ. Αντιθέτως, ή Α. Λυμπεράκη (2000) χρησιμοποιεί και αποδέχεται τή θεωρία του Πούτναμ για τό κοινωνικό κεφάλαιο και τήν έμπιστοσύνη ως δείκτες πού καθορίζουν τήν οικονομική ανάπτυξη. Δέν αναφέρεται σέ περιφέρειες αλλά στό σύνολο της Ελλάδας για νά έρμηνεύσει τήν ύστέρηση ως προς τίς άλλες χώρες της ΕΕ. Σέ έθνικό επίπεδο τά προβλήματα της θεωρίας του Πούτναμ πολλαπλασιάζονται και αυτοαναγορεύονται έπειδή τό άθροισμα των κοινωνικών, έθελοντικών οργάνωσεων (τίς όποιες υπολογίζει ως δείκτη κοινωνικού κεφαλαίου) μπορεί νά είναι συγκριτικά πλούσιες σέ μιά δύο μόνο περιοχές, στοιχείο πού άναιρεί πλήρως τίς υποθέσεις περιφερειακής ανταγωνιστικότητας για τίς όποιες μιλά ό Πούτναμ.

Οι εργασίες των Η. Κουρλιούρου (2001) και Α. Λεοντίδου (1995, 2005) συγκροτούν μιά περισσότερο γεωγραφική προσέγγιση, μέ άπ' ευθείας αναφορές στήν ΠΣ στήν οικονομική γεωγραφία. Ό πρώτος είναι περισσότερο κριτικός προς τήν ΠΣ, κάνει μιά γενική αναφορά

στή μετανεωτερικότητα και στίς τοπικές άφηγήσεις (σελ. 99-109) και ειδικά για τήν οικονομική γεωγραφία μιλά για τίς μεταστροφές προς τά θεσμικά οικονομικά και τίς πολιτιστικά προσδιορισμένες δραστηριότητες. Αντιμετωπίζει όμως τήν ΠΣ ως διεπιστημονικό έμπλουτισμό της κριτικής ριζοσπαστικής οικονομικής γεωγραφίας (σελ. 107), στοιχείο πού δύσκολα μπορεί νά υποστηριχθεί δεδομένου ότι πρόκειται για δύο ρεύματα σκέψης πού θέτουν διαφορετικά έρωτήματα μέ άποκλίνουσες μεθοδολογίες. Η Α. Λεοντίδου (2005, κεφ. 8) είναι ένθερμη όπαδός της μετανεωτερικότητας και άσχολεϊται έκτενώς μέ τήν ΠΣ και τό κοινωνικό κεφάλαιο, ως προέκταση των κοινωνικών δικτύων. Διατηρεί έπιφυλάξεις ως προς τήν σχέση κοινωνικού κεφαλαίου και οικονομικής ανταγωνιστικότητας (σελ. 292), αποδέχεται όμως τά περί τόπου, τοπικότητας, «μαθησιακής περιφέρειας» (learning region) και πολιτιστικών χαρακτηριστικών πού ένθνηκύνονται σέ συγκεκριμένους τόπους. Δέν τήν άπασχολεί όμως πώς και από ποιούς έγκαθίστανται αυτές οι σχέσεις και τά δίκτυα και μέ τί είδους ιεραρχίες και άποκλεισμούς.

4. Δύο έρωτήματα για τό τέλος: τό θέμα του χώρου και ή έλξη του σχετικισμού και του υποκειμενισμού

Θά ήθελα νά τελειώσω μέ τό προσφιλές για τους γεωγράφους θέμα του χώρου και τήν έλξη του σχετικισμού και του υποκειμενισμού πού αισθάνομαι πολλές φορές νά αναδύεται από τίς μελέτες της ΠΣ στήν οικονομική γεωγραφία.

Οι έννοιες του χώρου, του τόπου και της περιφέρειας ήταν πάντα άνοιχτές σέ πολλαπλές έρμηνείες στήν ανθρωπογεωγραφία και γι' αυτό άποτελούν θέματα για έντονες αντιπαραθέσεις. Στήν οικονομική γεωγραφία, από τά τέλη της δεκαετίας του 1970, είχε γίνει σαφές -όχι όμως και άποδεκτό από όλους- ότι και οι τρεις έννοιες έκτός από τά άπόλυτα, φυσικά-γεωμετρικά τους χαρακτηριστικά έμπεριέχουν και αναπαραστάσεις και σχετικούς χώρους (π.χ. χάρτες, έντοπιολογική γνώση, άξίες χρήσης και ανταλλαγής, κινήσεις, κυκλοφορίες) καθώς και χώρους της άναπαράστασης και σχεσιακών χώρους (π.χ. ροές και πεδία, χωροχρονική συμπίεση, φαντασιακές γεωγραφίες).⁸

8. Από τήν πλούσια σχετική βιβλιογραφία βλ. ένδεικτικά: Η. Lefebvre (1974), *La production de l' espace*, Paris: Antropos και στα έλληνικά Η. Lefebvre (1977), *Τό δικαίωμα στή Πόλη*, Παπαζήσης: Άθήνα, D. Massey (2005), *For Space*, Sage: London, τή συνέντευξη του D. Harvey και τό κείμενό του «Space as a key Word», στίς *Γεωγραφίες*, Νο 10, 2005.

Ένα βασικό πρόβλημα τῶν προσεγγίσεων τῆς ΠΣ στήν οικονομική γεωγραφία εἶναι ἡ τάση γιά θεωρητική κατανόηση τοῦ χώρου ὡς ἐδάφους. Γιά νά ὑποστηρίξουν τή συσχέτιση τοπικοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου καί ἐμπιστοσύνης/ἀμοιβαιότητος μέ τήν ἐνδογενή οικονομική ἀνάπτυξη, οἱ γεωγράφοι καί οἱ οικονομολόγοι ἔχουν ἀνασύρει ἀπό παλαιότερες θεωρίες τίς ἐννοιες τοῦ ἐδαφικά προσδιορισμένου χώρου, ἀδιαφορώντας ἢ ἀγνοώντας τίς συζητήσεις τοῦ 1970. Ἐπιπλέον ὑποθέτουν ὅτι οἱ οικονομικές διαδικασίες ὁλοκληρώνονται κυρίως στό πλαίσιο συγκεκριμένων περιφερειῶν ἐντός τῶν ὁποίων ἐντοπίζονται τά κοινωνικά καί πολιτισμικά μοναδικά χαρακτηριστικά πού περιέγραφα παραπάνω. Ὅρισμένοι μάλιστα ὀμιλοῦν καί γιά ὀριοθετημένες διοικητικά περιοχές-περιφέρειες, ὡς τούς νέους «παγκόσμιους παίκτες» (Storper, 1997), καί γιά «ἐδαφικά πρότυπα καινοτομίας» ὡς τή λύση γιά ἐπιτυχή τοπική ἀνάπτυξη (Moulaert, Sekia, 2003).

Τά ἐπιχειρήματα ἐταῖ αὐτοπαγιδεύονται καί λίγο ἀπέχουν ἀπό τόν ἐδαφικό ντετερμινισμό καί τίς νεοκλασικές θεωρίες χωροθέτησης. Οἱ γνωστοί παράγοντες κεφάλαιο, ἐργασία, γῆ, πρῶτες ὕλες, ἀγορές φαίνεται νά ἔχουν ἀντικατασταθεῖ μέ τά μετανεωτερικά πολιτισμικά καί κοινωνικά χαρακτηριστικά. Ἐπιπλέον λαμβάνω ὅτι δέν ἀμφισβητῶ τή σημασία αὐτῶν τῶν μή οικονομικῶν παραγόντων οὔτε καί τό τοπικό ἀκόμη καί ἐδαφικό τους προσδιορισμό. Συχνά, π.χ. κάποιες δεξιότητες καί κάποιες κουλτοῦρες παραγωγῆς ὑπάρχουν συγκεντρωμένες μόνο σέ ὀρισμένες δυναμικές περιοχές, ὅπως οἱ γουνεργάτες καί γουνεργάτριες στήν Καστοριά, οἱ κατασκευαστές μουσικῶν ὀργάνων στήν Ancona, οἱ ὑποδηματοποιοί στή Macerata καί στό Ascoli Piceno, τῆς Ἰταλίας κ.ά. Ὅμως αὐτές οἱ παρατηρήσεις πρέπει νά τεκμηριώνονται ἐμπειρικά, νά μήν ἀποτελοῦν a priori ὑποθέσεις καί, τό κυριότερο, νά μήν γενικεύονται.

Σήμερα, σέ μιά παγκοσμιοποιημένη οικονομία στήν ὁποία κυριαρχοῦν οἱ ἀλυσίδες παραγωγῆς ἀξίας, οἱ τόποι καί οἱ περιφέρειες εἶναι περισσότερο ἀπό παλαιά ἀνοικτές καί ἔχουν μιά σχεσιακή αὐτονομία. Δηλαδή, ἡ οικονομική ἐπιτυχία/ἀποτυχία κάποιων πόλεων καί περιφερειῶν δέν ἐξαρτᾶται μόνο ἢ κυρίως ἀπό τά τοπικά τους πολιτισμικά καί θεσμικά χαρακτηριστικά, ὅσο καλά καί καινοτόμα καί ἄν εἶναι, ἀλλά καί ἀπό τό τί γίνεται σέ ἄλλες περιοχές τοῦ κόσμου. Ἄν παλαιότερα οἱ τόποι καί τά χαρακτηριστικά τους εἶχαν παραγνωριστεῖ ὑπέρ μιᾶς «μεγάλης ἀφήγησης» πού ἔδινε σημασία μόνο στή συσσώρευση σέ παγκόσμια κλίμακα καί σέ ὑποθέσεις περί ἐνιαίου καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, αὐτό δέν δικαιολογεῖ τήν ἀντικατάστασή της ἀπό μιά ἐξίσου λάθος μεγάλη ἀφήγηση περί τοπικότητας. Καί ἄν παλαιότερα οἱ πολιτισμικοί μηχανισμοί καί οἱ θεομοί ἦταν ἀπόντες σέ κάποιες οικονομικογεωγραφικές προσεγγίσεις, ἐξίσου λάθος εἶναι ἡ σημερινή ἀγνοια ἢ ἀδιαφορία γιά τήν οικονομία.

Ἡ κατανόηση τῆς σημασίας τοῦ παγκόσμιου κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας καί ἡ θεωρητική σύλληψη τοῦ χώρου πέρα ἀπό τήν ἐδαφικότητα καί τίς εὐκλείδειες γεωμετρικές ἦταν καί παραμένει μιά ἀπό τίς βασικές συνεισφορές τῆς ριζοσπαστικῆς καί μαρξιστικῆς γεωγραφικῆς σκέψης. Σήμερα οἱ ὀπαδοί τῆς ΠΣ στήν οικονομική γεωγραφία συχνά ἀγνοοῦν ἢ κάνουν μιά πολύ ἐπιλεκτική ἀνάγνωση τῶν συνεισφορῶν τῶν Λεφέβρ, Χάρβεϊ, Μάσσην, Βαλλερστάιν, Λίπιτς, Γκρέγκορ, Σόγια, Χάντσον, Σούνγκενταφ (H. Lefebvre, D. Harvey, D. Massey, E. Wallerstein, A. Lipietz, D. Gregory, E. Soja, R. Hudson, E. Swyngedouw) καί ἄλλων οἱ ὁποῖοι ἔχουν μιλήσει γι' αὐτά.

Οἱ παραπάνω παρατηρήσεις μέ ὀδηγοῦν στό τελευταῖο ἐρώτημα πού ἀφορᾶ στίς μεθόδους. Ἡ γεωγραφία, ὅπως καί οἱ ἄλλες κοινωνικές ἐπιστήμες, πρέπει νά προστατεύσει τόν ἑαυτό της ἀπό αὐτούς πού ἀρνοῦνται τήν ἱκανότητά της νά μᾶς βοηθᾶ στήν κατανόηση τοῦ κόσμου, χρησιμοποιώντας τίς δικές της μεθοδολογίες. Φυσικά δέν ὑπάρχει πλήρης αὐτονομία ἀνθρωπογεωγραφικῶν μεθόδων. Ὅμως, ἀκόμα καί οἱ δάνειες μέθοδοι ἀπό ἄλλες κοινωνικές ἐπιστήμες ὀφείλουν νά προσαρμόζονται στίς δικές της πειθαρχίες καί στά δικά της ἐρωτήματα, ἐκ τῶν ὁποίων τό σπουδαιότερο εἶναι ἡ κατανόηση τῆς ὀργάνωσης τοῦ χώρου, ἡ χωρικότητα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων/ἀντιθέσεων. Πολλές ἀπό τίς ἀδυναμίες τῆς ΠΣ στήν οικονομική γεωγραφία ὀφείλονται στήν αὐτοαμφισβήτηση τῆς ἱκανότητάς τῶν γεωγράφων νά μελετοῦν, παρατηροῦν καί κατανοοῦν τή χωροκοινωνική πραγματικότητα μέ τόν συνδυασμό ἐρευνῶν «γραφείου» καί «πεδίου». Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι, ἀπό τίς ἐργασίες πού ἔχουν χρησιμοποιήσει τίς ἐννοιες τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου καί τῆς ἐμπιστοσύνης/ἀμοιβαιότητος γιά νά στηρίξουν ὑποθέσεις δυναμικῆς τοπικῆς ἀνάπτυξης, ἐλάχιστες εἶναι ἐκεῖνες πού ἔχουν ἐλέγξει τίς ὑποθέσεις τους στό πεδίο.

Ἐπὶ πλέον μάλιστα ὀριακές καί ἀκραίες θεωρήσεις στά πλαίσια τῆς ΠΣ πού ἀρνοῦνται τήν ὑπαρξη ὁποιασδήποτε ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας, (π.χ. μιά μικρή πόλη μέ βιομηχανική παράδοση σέ κρίση, μέ ὑψηλά ποσοστά ἀνεργίας), ἢ ὁποῖα νά μήν εἶναι ὑποκειμενική κατασκευή τοῦ παρατηρητῆ γιά διάφορους λόγους. Εἶναι πολύ ἰσχυρή ἡ ἀποψη μεταξύ τῶν ὀπαδῶν τῆς ΠΣ, ὅτι κανείς δέν μπορεῖ νά διαπεράσει τά ὄρια τῆς γλώσσας, δηλαδή τῶν ἐννοιῶν οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν καί τόν μοναδικό τρόπο νά μιλήσει κανείς γιά τόν κόσμο. Ἡ εἰδική σημασία τῆς γλώσσας στή γεωγραφία –ἢ ὁποῖα ἐκτός ἀπό κείμενα περιλαμβάνει φυσικά καί χάρτες, εἰκόνες, διαγράμματα καί δορυφορικές πληροφορίες– εἶναι γνωστή καί προξενεῖ διαχρονικές ἀντιπαραθέσεις, ἀπό τίς πρῶτες «γραφές περί τήν γῆ», τίς παραμορφώσεις τοῦ Μέγκατορ, τίς ἀποικιοκρατικές περιγραφές τῶν «Ἄλλων» μέχρι τά σύγχρονα ψεύδη μέ τίς δορυφορικές εἰκόνες. Ὅμως «ἡ ἀλήθεια μου δέν ἰσχύει ὅσο ἀκριβῶς καί ἡ δική σου, ἀνε-

ξάρτητα από τα γεγονότα και τη πραγματικότητα», όπως γράφει ο Έρικ Χόμπσμπομ (2004) για την αντίστοιχη διαμάχη στους ιστορικούς. Αν η γεωγραφία έχει υποφέρει από πολλούς και διαφορετικούς ντετερμινισμούς και αν ο θετικισμός και ο εμπειρισμός παρομοιώνει πάντα στη γωνία, αυτό δεν αποτελεί δικαιολογία για διολίσθηση προς τον υποκειμενισμό και τον σχετικισμό.

Η ΠΣ στην οικονομική και γενικότερα στη γεωγραφία, μέσω της κυριαρχίας της αγγλικής γλώσσας, του έλέγχου των «κυλών εισόδου» για δημοσιεύσεις στα αγγλόφωνα περιοδικά και τις επιλεκτικές εφαρμογές της από νεοφιλελεύθερους διεθνείς οργανισμούς και εθνικές κυβερνήσεις, αποτελεί σήμερα τό κυρίαρχο παράδειγμα στον κλάδο. Αναμφισβήτητα ανέδειξε πολλές αδυναμίες των παλαιότερων προσεγγίσεων και άνοιξε νέους δρόμους για έρευνες και εφαρμογές πολιτικών. Συγχρόνως όμως αναπαρήγαγε πολλά από τα γνωστά προβλήματα, καταλήγοντας σε παρόμοια αδιέξοδα με εκείνα στα οποία άσκησε κριτική. Τό κυριότερο, άφησε εκτός της κυρίαρχης θεματολογίας μιά σειρά πραγματικά κριτικών ερωτημάτων όπως τά προβλήματα των καθυστερημένων περιοχών και την άνιση ανάπτυξη, τίς έντονες χωροκοινωνικές ανισότητες, τή φτώχεια, τούς άστεγους και τόν κοινωνικό αποκλεισμό στίς πόλεις, τούς μετανάστες, τή αναδιάρθρωση κεφαλαίων και κλάδων πού όδηγεί σε μαζική άνεργία, τόν ρόλο των κρατικών ρυθμίσεων, κ.ά., για νά περιοριστώ σε ένα μικρό μόνο κατάλογο, ό όποιος όμως είναι ένδεικτικός των πολιτικών επιλογών τής πολιτιστικής στροφής.

Βιβλιογραφία

- Βαΐου, Ντ., Χατζημιχάλης, Κ. (1997) *Μέ τή ραπτομηχανή στην κουζίνα και τούς Πολωνούς στους άγρους: Πόλεις, Περιφέρειες και Άτυπη Έργασία*, Έξάντας: Άθήνα.
- Bourdieu, P. (1980) «Le capital social», *Actes de la Recherche en Sciences Social*, 3:2-3, pp. 123-134.
- Bourdieu, P. (2005) *The Social Structures of the Economy*, Polity: London.
- Blim, M. (1990) *Made in Italy: Small scale industrialization and its consequences*, N.Y. Preager.
- Hadjimichalis, C. (2006) «The end of “Third Italy” as we knew it?» *ANTIPODE*, vol. 38:1, pp. 82-106.
- Hadjimichalis, C. (2006 υπό έκδοση) «Non economic factors in economic geography and New Regionalism: a sympathetic critique», *INTERNATIONAL JOURNAL OF URBAN AND REGIONAL RESEARCH*, vol. 30:4.
- Hobsbawn, E. (2004) «Ιστορία: μιά νέα εποχή του Όρθου Λόγου», *Ό Πολίτης*, No 129, σελ. 10-15 (μεταφ. Από *Monde Diplomatique*).
- Koniordos, S. (2005) (ed) *Networks, Trust and Social Capital*, Ashgate, Aldershot.
- Koniordos, S (2005) «Informal support networks in the making of small independent business: beyond strong and weak ties?», στό: op.cit.
- Κουρλιούρος, Ήλ. (2001) *Διαδρομές στίς Θεωρίες του Χώρου: οικονομικές γεωγραφίες τής παραγωγής και τής ανάπτυξης*, Έλληνικά Γράμματα, Άθήνα.
- Λεοντίδου, Λ. (1995) «Τό μεταμοντέρνο κίνημα στη γεωγραφία: ό χώρος ως καλειδοσκόπιο μεταφορντιστικών τοπίων, κοινωνικών δικτύων και διυποκειμενικών κόσμων», στό: Δ. Γεωργουλής (έπιμ.) *Κείμενα στη Θεωρία και στην Έφαρμογή του Πολεοδομικού και του Χωροταξικού Σχεδιασμού*, Παπαζήσης: Άθήνα, σελ. 283-317.
- Λεοντίδου, Λ. (2005) *Άγεωγράφητος Χώρα: Έλληνικά είδωλα στίς έπιστημολογικές διαδρομές τής Έυρωπαϊκής Γεωγραφίας*, Έλληνικά Γράμματα: Άθήνα.
- Λυμπεράκη, Α. (2000) «Δυσχέρειες και έκκεντρικότητες στό δρόμο για τήν οικονομική σύγκλιση: διαθεσιμότητα πόρων και άσυμφωνία μεταξύ θεσμών, νοοτροπιών και συμπεριφορών στην περίπτωση τής Έλλάδας», στό: *Σεμινάρια του Αιγαίου: Πρός μιά Ριζοσπαστική Άτζέντα για τίς Έυρωπαϊκές Πόλεις και Περιφέρειες*, Πάρος 1999, σελ. 395-420.
- Mingione, E. (1998) *Sociologia della vita economica*, Carocci, Roma.
- Moulaert, F., Sekia, F. (2003) «Territorial Innovation Models: a critical survey», *Regional Studies*, 37:3, pp. 289-302.
- Putnam, R. (1993) *Making democracy work*, Princeton Univ. Press.
- Smith, G. (1999) *Confronting the present: towards a politically engaged anthropology* Berg, Oxford.
- Simonsen, K. (2003) «“On being in-between”: social and cultural geography in Denmark», *Social and Cultural Geography*, 4:2, pp. 255-260.
- Storper, M. (1997) *The regional world: territorial development in a global economy*, Guilford, N.Y.
- Vaiou, D. (2005) «The ambiguities of social and cultural geography in Greece», *Social and Cultural Geography*, vol. 6:3, pp. 455-469.
- Vinay, P. (1985) «Family life cycle and the informal economy in Central Italy», *IJURR*, 9:1, pp. 82-97.
- Ybarra, J.A. (1986) «La informalización industrial en la economía valenciana: un modelo para el subdesarrollo», *Revista de trabajo*, vol. 2, pp. 28-39.
- Φουτάκης, Δ. (2004) «Χώρος, ανταγωνιστικότητα και κοινωνικό κεφάλαιο: μιά κριτική ανασκόπηση», στό: Γρ. Κανκαλάς (έπιμ.) *Ζητήματα Χωρικής Άνάπτυξης: Θεωρητικές προσεγγίσεις*, Κριτική: Άθήνα, σελ. 39-71.

ΚΟΜΒΟΙ ΣΤΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΟ «ΕΘΝΟΣ»

του Παναγιώτη Νούτσου

Μέρος II

Aυτή τη φορά συνεχίζω με τό 19ο κεφάλαιο του δοκιμίου: *Πώς στοχάστηκαν τό έθνος αυτοί που ήθελαν νά αλλάξουν τόν κόσμο;*, με τίς ίδιες ακριβώς προϋποθέσεις που συντέθηκε τό προηγούμενο κείμενό μου (*Ό Πολίτης*, τχ. 140, Ιανουάριος 2006, σσ. 21-26). Στο κεφάλαιο αυτό ό συγγραφέας [=σ.] πραγματεύεται τή δυάδα των Μάικλ Χάρντ (Michael Hardt) και Άντόνιο Νέγκρι (Antonio Negri) ως θιασωτών του «άντι-έθνους τής παγκοσμιοποίησης» (124-129). Πρόκειται για τήν υιοθέτηση τής «παράδοσης και του στυλ του διαδήματος» του Λένιν (*Ιμπεριαλισμός, τό τελευταίο στάδιο του καπιταλισμού*, 1917), με τή φιλοδοξία νά επαναποθετηθεί ή «όλη συζήτηση για τήν παγκοσμιοποίηση» (124). Οι δύο συγγραφείς ώστόσο έξηγοϋν ότι προσπαθοϋν νά εφαρμόσουν μιά «κατά τό δυνατόν εύρεια διεπιστημονική προσέγγιση», με «υπόδειγμα» τό *Κεφάλαιο* του Μάρξ και τό *Mille Plateaux* των Ντελέξ και Γκουαταρί.

Στόν βαθμό που «άφηγούνται» τή μετάβαση από τή «σκοπία τής ιστορίας των ιδεών και τής κουλτούρας», δηλαδή και τήν επισκόπηση τής «γενεαλογίας τής έννοιας τής κυριαρχίας», πραγματεύονται και τίς αντίληψεις του Λένιν που με τά «δαισθητικά» συμπεράσματα οδηγούν «εϋθέως στή θεωρία τής Αυτόκρατορίας», χωρίς νά άγνοείται ότι ή «πρακτική και πολιτική πρόταση» του Λένιν για μιά «παγκόσμια επανάσταση νανάγηση». Κατά τόν σ. (124) ή «Αυτόκρατορία» λογίζεται ώς τό «στάδιο μετά τόν Ιμπεριαλισμό», ένώ οι συγγραφείς βλέπουν σ' αυτή τή διαδικασία τό «λνκόφως τής νεωτερικής κυριαρχίας». «Ό,τι συνοψίζεται στό παρατιθέμενο από τόν σ. (124/125) άπόσπασμα για τήν άπουσία «κάποιου έδαφικού κέντρου έξουσίας». Δηλαδή ή «Αυτόκρατορία» λειτουργεί ώς «άποκεντρωμένος και άπεδαφικοποιητικός μηχανισμός» (ό σ.: «άπεδαφοποιητικός») που βαθμιαία «ένσωματώνει» κάθε γωνιά του πλανήτη.

Έτσι τό πρώτο που διαχειρίζεται ή «Αυτόκρατορία» είναι «ύβριδικές ταυτότητες». Στο θέμα αυτό οι δύο συγγραφείς (ό σ. στο κεφάλαιο για τή «μετα-αποικιακή προσέγγιση» τό προσπέρασε) προσφεύγουν στα «συμφραζόμενα των μετανεωτερικών θεωριών» και σέ «ένα όρισμένο ρεύμα μετααποικιακών σπουδών». Δηλαδή στίς έπεξεργασίες του Χ. Μπάμπα για νά έξηγήσουν πώς ή «κατάφαση τής πολλαπλότητας των διαφορών» παραπέμπει στήν ύπονόμηση τής έξουσίας των «κρατουσών δυαδικών δομών». Αναμφίβολα, ή προβληματική τής «ύβριδικής» σύστασης των «άφηγήσεων», για νά περιορισθώ σέ ό,τι προτάσει ό σ., και κατ' έπέκταση των «πολιτισμών» γνώρισε κιόλας μιά άξιοπρόσεχτη θεωρητική συγκομιδή.

Ίσως εκείνο που εξακολουθεί νά διαφεύγει, άκόμη και από τους δύο συγγραφείς και προφανώς από τους σχολιαστές τους, είναι ή άνιση συνεύρεση των μερών στο σύνολο των θεσμών που επιτρέπουν τήν άνάδυση και τήν παρουσία τής «ύβριδικότητας». Δηλαδή ό «hybrida» (κάποτε έτυμολογήθηκε από τό «ύβρις») γεννιέται από Ρωμαίο πολίτη (τώρα: Άμερικανό, λίγο νωρίτερα: Άγγλο) και ξένη ή δούλη μητέρα. Έπιπλέον, τίθεται σέ δεύτερη μοίρα ή κατανόηση τής «ύβριδικότητας» τής ίδιας τής θεωρίας για τό «DissemiNation» και τήν «post-colonial contramodernity» παλαιότερα και τής «Αυτόκρατορίας» πρόσφατα.

Γενικότερα, ένας ιστορικός θά μπορούσε νά προβεί στήν έπιστημολογική άνατομία των θεωρητικών προκείμενων τής «Αυτόκρατορίας». Άς πούμε με άναλογικά δείγματα τό έγχείρημα του Άνγουςτίνου. Έκτός από ό,τι σημειώνουν οι δύο συγγραφείς, που άντλοϋν «έμπνευση» από τόν όραματισμό αυτού του «σχεδίου άμφισβήτησης τής παρακμάζουσας Ρωμαϊκής Αυτόκρατορίας», με τήν εκ νέου βέβαια δήλωσή τους ότι τό δικό τους «προσκύνημα στή γή» είναι και «παραμένει άπολύτως έμμενές» (ό σ. αναλύσεται στο νά δια-

κρίνει ἐδῶ «συνηγήσεις τῆς θεολογικῆς σκέψης» 125), θά μπορούσε κανείς νά διαβλέπει τούς λόγους πού ὁ Αὐγουστίνος ἀνέθετε στόν μαθητή του Ὁρόσιο νά συνθέσει «παγκόσμια ἱστορία» μέ ἀφετηρία καί σκόπευση μιά «ἀληθινή συλλογή τῶν κακῶν τοῦ κόσμου».

Ἄν ζοῦσε ὡς τούς «αὐτοκρατορικούς» commentatores, πού ἐκλαίκευον μέ κάθε πόνημα τήν «αὐτοκρατοριοποίηση τῶν κοινοτήτων», ὁ Τόνμπι καί προέβαινε σέ κάτι παρόμοιο; Τί θά ζητοῦσε νά ἀπομνημειωθεῖ στόν αἰῶνα τῆς «παγκοσμιοποίησης»; Προφανῶς οἱ δύο παγκόσμιοι πόλεμοι θά ἀποτελοῦσαν τό προανάκρουσμα τῆς «διπολικῆς» ἐποχῆς, ἐνῶ ἀντίστοιχα στή «μεταδιπολική» ἐποχή οἱ φερόμενοι ὡς «τοπικοί πόλεμοι» (Ἰράκ, Γιουγκοσλαβία, Ἀφγανιστάν, Ἰράκ) νά ἀποκτοῦν διεθνές ἐνδιαφέρον ὡς μορφές παραδειγματισμοῦ σέ σχέση μέ τήν ἀστυνομικοῦ τύπου ἐπιτήρηση τῶν «ἀρχῶν» τῆς «διεθνούς νομιμότητας». Κι ἂν οἱ καλοί τρόποι ἐνός «Sir» τῆς ἱστοριογραφίας δέν τοῦ ἐπέτρεπαν τήν ἐξωτερικέυση τοῦ ἐγγενούς κυνισμοῦ, ὁ θαλαμηπόλος ὅμως τῶν ἰδεῶν τοῦ Τόνου Μπλέρ, ὁ Α. Γκίντενς θά μιλήσει ἀπερίφραστα ὅτι δέν διανύουμε μιά «νέα ἐποχή», ἐφόσον ξεδιπλώνεται ἀπλῶς ὁ τύπος τῆς «modernity» σέ ὅλο καί περισσότερες γωνιές τοῦ πλανήτη.

Ὅσοι μάλιστα πραγματεύονται ἀνά τὰ θέματα μέ γνώμονα μιά πρακτική πού νά ἀντλεῖ ἀπό ὅ,τι ὀνομάζεται «political correctness» δέν ὑπονοοῦν τίποτε ἄλλο παρά ὅτι στό πεδίο τῶν διεθνῶν σχέσεων τό «μέρος» παραμένει «μέρος» μέ τὰ ὅλα του καί τό «ὄλο» νά μὴν παραχωρεῖ ὅ,τιδήποτε ἀπό τήν ἰσχύ του. Ἴσως σέ μιά τέτοια καθήλωση, πού παραπέμπει στήν ἀποκαθίλωση τῶν σχεδιασμῶν τῆς «ἀντι-κοινωνίας», νά ψηλώνει ὁ Φουκουγιάμα καί νά φουντώνουν οἱ ὀπτασίες γιά τό «τέλος τοῦ κόσμου». Καί τό σχῆμα τῶν «δύο πολιτειῶν» καί ἡ συναφής ὑπόδειξη τοῦ Αὐγουστίνου νά μελετηθοῦν τὰ «προδιαγεγραμμένα» ὡς «συγκερασμένα» τέλη τους; Πρόκειται, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ σ. (128/129), γιά ἀπόπειρα σύνδεσης τῶν δύο συγγραφέων μέ τή «μεγάλη παράδοση τῆς θετικῆς οὐτοπίας»;

Ὡς πρὸς τούς καταγραφείς τοῦ «αὐτοκρατορικοῦ οὐράνιου τόξου»: καταφάσκουν σέ μιά πολιτική τῆς «ἐμμένειας» μέ τήν πρόθεση νά καταστῆ «ἐπαναστατική». Πῶς ἀντιλαμβάνεται μιά τέτοια ἀποβλεπτικότητα ὁ σ. στό παρόν κεφάλαιο τοῦ δοκιμίου του; Ἡ ἀνάλυση τῶν δύο συγγραφέων φαίνεται νά «τρέχει πάνω σέ δύο ράγες»: στήν «Αὐτοκρατορία» καί ἀντίστοιχα στό «πλήθος», τό ὅποιο ὅμως γίνεται ἀντιληπτό ὡς «χρυσασπίδα». Τό «έθνος» βρίσκεται ἀνάμεσα στό «πλήθος» καί τόν «λαό» καί ὡς «ὑπερβατική ἀρχή» ἐμφανίζεται νά προῦπάρχει τῆς «ἀστικῆς κοινωνίας» ὥστε νά τήν καθιστᾷ «φυσική καί ἀρχέγονη». Μ' ἄλλα λόγια εἶναι «ἀπόρροια τῆς ὀργάνωσης τῆς ἀστικῆς κυριαρχίας» (126);

Οἱ δύο συγγραφείς πραγματεύονται τήν «κυριαρχία τοῦ ἐθνικοῦ κράτους» ὀριοθετώντας τή «γένεσή» του (δέν νιώθουν ἀμήχανα μέ τή διατύπωση) στό «ἔδαφος

τοῦ κληρονομικοῦ καί ἀπολυταρχικοῦ κράτους». Δηλαδή ἡ «νεωτερική ἔννοια τοῦ ἔθνους» παρέλαβε τό «κληρονομικό σῶμα τοῦ μοναρχικοῦ κράτους» καί τό «ἐπανεφηῦρε σέ νέα μορφή». Ὑπόκειται ὡς πρὸς τή «νέα ὀλότητα τῆς ἐξουσίας» ἡ διαδικασία τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς καί ἡ ἀξιοποίηση τῶν «παλαιῶν δικτύων τῆς ἀπολυταρχικῆς διοίκησης».

Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ «συνδρομή τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας» στή σταθεροποίηση τῆς ἐξουσίας. Δηλαδή τῆς «πολιτισμικῆς, ἐνοποιοῦ ταυτότητας, θεμελιωμένης στή βιολογική συνέχεια τῶν δεσμῶν αἵματος, στή χωρική συνέχεια τοῦ ἐδάφους καί στή γλωσσική κοινότητα». Οἱ δύο συγγραφείς πάντως ἀπομυθοποιοῦν αὐτό τό «πρέπει νά φαίνονται φυσικές καί ἀρχέγονες» οἱ «ταυτότητες» τοῦ «έθνους» καί τοῦ «λαοῦ». Ἀφαιροῦν τήν «ἐπίπλαστη φυσικότητα», ἐπιμένοντας στή «νεωτερική» σύλληψη τοῦ λαοῦ ὡς «κατ' οὐσίαν προϊόντος τοῦ ἐθνικοῦ κράτους». Ἐπομένως τό κολοβό ἀπόσπασμα: «Ἡ ἐθνική ἰδιαιτερότητα εἶναι μιά κραταιά καθολικότητα» νοεῖται μέ ὅ,τι συνάπτεται μ' αὐτό: «ὄλα τὰ νήματα τῆς μακρᾶς ἐξέλιξης κατέληξαν συνυφασμένα ἐδῶ» καί ὄχι μέ τόν κάθε φορά ὑπονοούμενο ἀπό τόν σ. ἐξορκισμό τῆς «ἐθνογένεσης».

Οἱ δύο συγγραφείς ἀντιμεταπίζουν ἔτσι τούς ὅρους ἀνάδυσης τῆς «κατασκευῆς τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας» πού «τουλάχιστον λειτουργεῖ ὡσάν νά ἦταν» μιά «συλλογική φαντασίωση», ὅπως διορθώνουν τόν Ἄντερσον. Καί ὅπως στή συνέχεια τόν ἀντιστρέφουν: τό «έθνος νά γίνεται ὁ μόνος τρόπος γιά νά φανταστοῦμε τήν κοινότητα». Πρόκειται γιά μιά «ταυτότητα» πού ἐμπεριέχει ἕνα «ἔδαφος ἐμπλουτισμένο μέ πολιτισμικές σημασίες, μέ μιά κοινή ἱστορία καί μιά γλωσσική κοινότητα», σέ συνδυασμό μέ τήν ἐδραίωση μᾶς «ταξικῆς νίκης, μᾶς σταθερῆς ἀγορᾶς» μέ τή δυνατότητα «οἰκονομικῆς ἐπέκτασης» καί ἐξέυρεσης νέων χώρων γιά ἐπενδύσεις καί «ἐκπολιτισμό».

Ἀκριβῶς τό τελευταῖο σημεῖο ὀδηγεῖ τούς δύο συγγραφείς στόν «ἐθνικισμό τῶν ὑποδεεστέρων», δηλαδή τοῦ «πρώην ἀποικιακοῦ κόσμου», καί τόν σ. νά τοῦ ἀποδίδει «θετικό πρόσημο», μιά καί καθίσταται «προοδευτικός» ὡς «γραμμῆ ἄμυνας ἀπέναντι στοὺς κυρίαρχους» (127). Εἶναι μόνον αὐτό; Οἱ δύο συγγραφείς ὀριοθετοῦν μέ σαφήνεια τή διττή (δέν εἶναι σχῆμα λόγου) ἀμφισημία, τόσο τήν «προοδευτική» ὅσο καί τήν «ὀπισθοδρομική» ὄψη, τοῦ «ἐθνικισμοῦ τῶν ὑποδεεστέρων».

Ὡς πρὸς τήν πρώτη ἀμφισημία: στά «χέρια τῶν ὑποταγμένων γίνεται ἕνα ὄπλο ἀλλαγῆς καί ἐπανάστασης», δηλαδή χρησιμεύει ὡς «γραμμῆ ἄμυνας ἐναντίον τῆς κυρίαρχης ἰσχυροτέρων ἐθνῶν» (σ' αὐτοὺς λοιπὸν ἀνήκει ἡ ἔκφραση πού ἀμέσως παραπάνω υιοθέτησε ὁ σ.) ἢ ὡς μιά «ἀσχυρωμένη γραμμῆ ἄμυνας ἐναντίον ἰσχυροτέρων ἐξωτερικῶν δυνάμεων». Ἀντίθετα, ὡς πρὸς τήν ὄψη τῆν «ὀπισθοδρομική», εἶναι ὁ «ἐθνικισμός» πού καθίσταται καί ὁ ἴδιος μιά «δύναμη κυρίαρχης», καταστέλλοντας τήν «ἐσωτερική διαφορά»

στό όνομα τής «έθνικής ταυτότητας, τής ένότητας και τής ασφάλειας».

Σύμφωνα με τή δεύτερη άμφισημία, τό «έθνος έμφανίζεται ως ρυθμιστής και έγγητης» του «κοινού χαρακτηριστήρα μιάς δυναμικής κοινότητας» και συνάμα ή «πολλαπλότητα και ή μοναδικότητα του πλήθους» καταπνίγεται μέσα στον «άσφυκτικό κλοιό τής ταυτότητας και τής όμοιογένεια του λαού».

Σέ μιά «μειονότητα» του «άναπτυγμένου κόσμου», όπως είναι οι Άφροαμερικανοί, ό «έθνικισμός» τους έχει αλλάξει «πρόσημο» και λογίζεται μόνον ως «προοδευτικός», όπως σημειώνει ό σ. (127); Οι δύο συγγραφείς και σ' αυτήν τήν περίπτωση διαφοροποιούν τήν «προοδευτική» από τήν «όπισθοδρομική» πλευρά του «μαύρου έθνικισμού» των Ένωμένων Πολιτειών που έδρασε στό πλαίσιο αυτής τής άμφισημίας. Και μολονότι δέν διαθέτει «κάποιον έδαφικό προσδιορισμό» (τουτό θέδαια τόν ξεχωρίζει από τήν «πλειονότητα των άλλων έθνικισμών των ύποδεστέρων») άγωνίστηκε κάποτε νά «τοποθετηθεί σέ άνάλογη θέση με τά κανονικά, έδαφικά προσδιορισμένα έθνη». Συνολικά, από τή μιά πλευρά λειτουργήσε με κριτήριο τήν «άμυνα και τήν ένοποίηση τής κοινότητας» και από τήν άλλη καταστέλλοντας «έσωτερικά» τήν «πολλαπλότητά» της.

Αποδίδει επίσης όρθά ό σ. (127) τούς συγγραφείς τής *Αυτοκρατορίας* όταν γράφει ότι «καλά» είναι τά «έθνη που δέν έχουν ύάρξει άκόμη»; Κατά τούς δύο συγγραφείς οι «προοδευτικές» λειτουργίες του «έθνους» ύφίστανται «κυρίως» όταν αυτό δέν «συνδέεται πραγματικά με τήν κυριαρχία», δηλαδή όταν τό «κατά φαντασίαν έθνος» δέν ύφίσταται άκόμη. Έπομένως, μόλις τό «έθνος άρχίζει νά σχηματίζεται ως κυρίαρχο κράτος», οι «προοδευτικές» του λειτουργίες «σχεδόν εξαφανίζονται» και, αντίθετα, στους κόλπους του «έθνικού κράτους» όλες οι «κατασταλτικές» λειτουργίες τής «νεωτερικής κυριαρχίας» αναπτύσσονται άναπότρεπτα.

Ός πρός τό τελευταίο σημείο, ό σ. άδραξε τήν ευκαιρία νά έλέξει όσα ό ίδιος είχε γράψει για τόν «όλοκληρωτισμό» στό κεφάλαιο του δοκιμίου του για τή «γενεαλογία τής κριτικής στον έθνικισμό» (75-85); Άπλως με τήν ίδια πρακτική άποκοπής ενός άποσπάσματος μιάς άράδας (τό «έθνος» ως «όλοκληρωτική υπερκωδικοποίηση του κοινωνικού βίου») από τήν *Αυτοκρατορία* άποφαινεται ότι ή κριτική αυτή «βασίζεται» στις αναλύσεις τής Χ. Άρεντ για τήν «όλοκληρωτική δημοκρατία» (127). Έτσι όμως έχουν τά πράγματα;

Οι δύο συγγραφείς πραγματεύονται τόν «όλοκληρωτισμό του έθνικού κράτους» με τήν έννοια ότι «ύπό τήν έξουσία του έθνους» ή «κρίση τής νεωτερικότητας παραμένει όριστικά άνοιχτή», δηλαδή ή «μορφή-κράτος τής νεωτερικότητας» έξετράπη στην Εύρώπη του 19ου και του 20ου αιώνα σέ μιά «όλοκληρη σειρά βαρβαρισμών». Όταν μάλιστα «μεσούντος του ψυχρού πολέμου» ή έννοια του «όλοκληρωτισμού» εισάγεται στην πολιτική επιστήμη, «μόνο έξωτερικά στοιχεία του

ζητήματος κατόρθωσε νά άγγίξει». Από τήν «όλοκληρωτική δημοκρατία» οι δύο συγγραφείς κρατούν μόνον τόν όρο και τήν «πολιτική σκοπία» του Τάλμον, όριοθετώντας τήν ως τό «όργανικό θεμέλιο και τήν ένιαία πηγή τής κοινωνίας και του κράτους».

Έπιπλέον, ό σ. (127) γράφει ότι «άκόμη και στην καρδιά τής Γαλλικής Έπανάστασης τό έθνος λειτουργήσε ως ή έπιβεβαίωση αυτής τής κυριαρχίας, με όλοκληρωτικά μέσα», επιδιώκοντας έτσι νά βρει συνηγούς σέ ό,τι έγραψε, άκολουθώντας τόν Τάλμον, για τήν «όλοκληρωτική δημοκρατία» που γεννιέται με τή Γαλλική Έπανάσταση (76-78). Ό Μάικλ και ό Άντόνιο αντίθετα άνατρέχουν στον Σεϊγιές (Seiyès) που στην «τεταμένη άτμόσφαιρα των συζητήσεων για τό Σύνταγμα», κατά τόν τρίτο χρόνο τής Γαλλικής Έπανάστασης, διέκρινε τό «έμβρυο του όλοκληρωτισμού» στις θέσεις του 18ου αιώνα για τήν έθνική και λαϊκή κυριαρχία που «κατ' ουσίαν διατηρούσαν τήν άπόλυτη έξουσία τής μοναρχίας και τή μετέφεραν στην έθνική κυριαρχία». Έπομένως οι πρακτικές του «έθνικισμού» όδεύουν «έξαρχής στό δρόμο» που καταλήγει στην «όλοκληρωτική υπερκωδικοποίηση του κοινωνικού βίου».

Που ύπνώττει, στό κείμενο τής *Αυτοκρατορίας*, ή Άρεντ και ό,τι ή ίδια φαίνεται νά έγραψε για τήν «όλοκληρωτική δημοκρατία» (127); Οι δύο συγγραφείς τήν επικαλούνται ως πρός τήν άμερικανική επανάσταση και ειδικότερα για τήν «έδραίωση τής δημοκρατίας μέσα στην κοινωνία». Η έννοια τής «κυριαρχίας αναφέρεται σέ μιά έξουσία ή όποία έδρεύει έξολοκληρου» στό έσωτερικό τής κοινωνίας και δέν έναποτίθεται σέ μιά «ύπερβατική σφαίρα». Για τούτο άναγνωρίζουν στην Άρεντ τήν εκτίμηση ότι ή Άμερικανική Έπανάσταση ύπήρξε «άνώτερη» τής Γαλλικής, χωρίς ώστόσο νά συμμερίζονται τή «νοσταλγική ουτοπία» της για τόν πολιτικό χώρο, τήν όποία έξομολογείται στην *Άνθρώπινη κατάσταση*.

Σέ κάθε περίπτωση ό Μάικλ και ό Άντόνιο έχουν τήν επίγνωση ότι οι έννοιες του «όλοκληρωτισμού» που «κατασκευάστηκαν κατά τήν ψυχροπολεμική περίοδο» άποδείχθηκαν χρήσιμα ως «εργαλεία προπαγάνδας» και συνάμα «έντελως άνεπαρκείς» ως αναλυτικές κατηγορίες. Με έπιμύθιο: «Μόνο ντροπή θά έπρεπε νά μιάς προκαλεί», χωρίς νά εξαίρεται τό «πιό συνεκτικό» αυτής τής φιλολογίας: *The Origins of Totalitarianism*, τό «θέμα όλων εκείνων των ραφιών στις βιβλιοθήκες μας που είναι γεμάτα αναλύσεις του όλοκληρωτισμού» και τίς όποιες θά «μπορούσαμε νά τίς πετάξουμε χωρίς κανένα δισταγμό».

Κι αν λοιπόν ό σ. έχασε έτσι τήν ευκαιρία νά έπιβεβαιώσει τήν άπόφασή του ότι ή «κριτική παράδοση» τής Άρεντ είναι «άπαραίτητη για μιά σύγχρονη δημοκρατική ιδεολογία» (85), γιατί δέν άποπειράθηκε

νά σκιαγραφήσει με τόν τρόπο τῶν δύο συγγραφέων πῶς γεννήθηκαν καί σταδιοδρόμησαν τά «δύο ἀδελφάκια», στό «ταξίδι» πού ἄρχισε τό 1848 (9); Ἴσως ἡ προσκόλληση στά θεωρήματα τῆς «ὀλοκληρωτικῆς δημοκρατίας», ἀνεξάρτητα ἀπό τήν πατρότητά τους, καί ἡ ἐπιμονή του σ. νά στέκεται μόνο στή μία πλευρά τοῦ «ἐθνικισμοῦ τῶν ὑποδεεστέρων» δέν τοῦ ἐπέτρεψε νά προβεῖ σέ μία τέτοια πραγματεύση.

Οἱ δύο συγγραφεῖς ὁμως ἀνατρέχουν στήν ιστορική περίοδο πού ὁ «ἐθνικισμός πορευόταν χέρι χέρι μέ τόν σοσιαλισμό στήν Εὐρώπη», δηλαδή ἀνάμεσα στό «μέσα καί τά τέλη» τοῦ 19ου αἰώνα, ὅταν ἡ Σοσιαλιστική Διεθνῆς «χρειάσθηκε νά συμβιβαστεῖ μέ τά ἰσχυρά ἐθνικιστικά κινήματα». Ἐτσι συζητοῦν τίς οἰκείες ἀντιλήψεις τοῦ Ὄττο Μπλούερ καί τοῦ μπολσεβικισμοῦ πού κινήθηκε στό «παιγίδι τῆς ἐθνικιστικῆς μυθολογίας», διαψεύδοντας τόν σ. (76, 78, 80) πού ἀναζητοῦσε μαζί μέ τήν Ἄρεντ τή συζυγία ναζισμοῦ καί κομμουνισμοῦ. Αὐτό δέν ἐγινε ἐπειδή τά «δύο ἄκρα συναντῶνται», ἀλλά γιατί ὁ «ἀφρημένος μηχανισμός τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας βρῖσκεται στήν καρδιά καί τῶν δύο».

Ὁ σ. διάζει νά φτάσει στήν «Αὐτοκρατορία» τήν ὅποια ὀρίζει ὡς «μορφή κυριαρχίας πέρα ἀπό τά ἔθνη»: «δέν τά χρειάζεται ὡς μορφές κυριαρχίας, παρά μόνο ἐργαλειά» (127). Ἐστω καί μέ τέτοιο ἄλμα, δηλαδή μέ τήν πλήρη παράκαμψη τοῦ κυριότερου τμήματος τῆς Αὐτοκρατορίας: τίς «μορφές μετάβασης τῆς κυριαρχίας» καί τίς «μορφές μετάβασης τῆς παραγωγῆς», ὁ Μάικλ καί ὁ Ἀντόνιο συγκατανεύουν σ' αὐτήν τήν ἀπόδοση ὅσων ἔχουν γράψει γιά τίς σχέσεις «ἐθνῶν» καί «Αὐτοκρατορίας»;

Πράγματι ὁ σ. φτάνει κατευθείαν (128) στό τέλος αὐτοῦ τοῦ πολυσέλιδου βιβλίου, ἐκεῖ ὅπου τό «πλήθος» ἐμφανίζεται «ταξιδεύοντας καί ἐκφραζόμενο μέσω ἑνός μηχανισμοῦ ἐκτεταμένης ἐγκάρσιας ἐδαφικῆς ἐπανιδιοποίησης». Ὅμως οἱ δύο συγγραφεῖς ἔχουν στό στόχαστρο τό «ἐθνικό κράτος», δηλαδή πῶς συντίθεται ἡ σειρά τῶν ἐθνικῶν καί ὑπερεθνικῶν ὀργανισμῶν τούς ὁποίους διέπει ἡ «μία καί ἡ αὐτή ἐξουσιαστική λογική», ἡ «Αὐτοκρατορία». Προφανῶς κι ἐδῶ δέν θά ἀκολουθήσω τήν τακτική τοῦ σ. νά μήν προβαίνει στόν κριτικό ἐλεγχο τῶν θεωρήσεων πού ἐκθέτει. Ἐστω κι ἂν οἱ δύο συγγραφεῖς ἐπιμένουν ὅτι ὁ «κομμουνισμός» παραμένει ὁ «μόνος διονυσιακός δημιουργός» ἡ ἐπιδεικνύουν τήν «ἀνεπίσχετη ἐλαφροσύνη καί χαρά τοῦ νά εἶναι κανεῖς κομμουνιστής», δέν ἐξηγοῦν μέ πειστικό τρόπο πῶς οἱ ἴδιοι δέν κατατάσσονται στους «καταγραφεῖς τῆς κοινωνικῆς τάξης», μία καί ἡ ἐξουσία τῆς «Αὐτοκρατορίας» ἐκτείνεται χωρίς ἐξαιρέσεις «ὡς τά βάθη τοῦ κοινωνικοῦ κόσμου».

Ἀρχίζω λοιπόν τό «Empire»/θαμπή. Κι ἀφοῦ δέν πρόκειται γιά «μεταφορά», τότε πῶς αὐτό τό «θεωρη-

τικό σχῆμα» μπορεῖ νά προκύψει ἀπό «κοινωνικά ἐργαστάσια γιά τήν παραγωγή τῆς ἀλήθειας»; Καί ὁμως ἡ «θεωρητική προσέγγιση» προϋπάρχει, ἀκόμη καί ὅταν ἡ «Αὐτοκρατορία» ἀντιμετωπίζεται ὡς «μία τάξη πραγμάτων πού κατ' οὐσίαν ἀναστέλλει τήν ἱστορία» καί ἔτσι «παγώνει τήν ὑφιστάμενη κατάσταση τῶν πραγμάτων εἰς τούς αἰῶνας». Βέβαια τόσο αὐτή ἡ ἐννοία τῆς ἱστορίας ὅσο καί ἡ ἐπίκληση τῆς «οὐσίας» ἔχουν συγκεκριμένους «προπομπούς». Ἐξίσου γνώριμη εἶναι καί ἡ διαβεβαίωση τῶν συγγραφέων ὅτι τό «πολιτικό καθήκον» τους εἶναι νά «ὀργανώσουν μέ νέο τρόπο» καί νά «ἀνακατευθύνουν πρὸς νέους στόχους» τήν «Ἀντι-Αὐτοκρατορία», μέ τήν ὅποια «κάποια μέρα» θά «προχωρήσουμε πέρα ἀπό τήν Αὐτοκρατορία». Στό «γενικό θεωρητικό πλαίσιο» τοῦ βιβλίου ἀντιστοιχεῖ λοιπόν ἡ «ἀνάληψη δράσης ἐντός τῆς Αὐτοκρατορίας καί ἐναντίον τῆς».

Ὡς πρὸς τό πρῶτο, εἶναι διαρκῆς ἡ μέριμνα τῶν συγγραφέων νά θεματοποιοῦν τήν «θεμελιωδῶς νέα κατάσταση καί σημαίνουσα ἱστορική μεταβολή». Ὑποδεικνύουν μάλιστα ὡς «ἀφετηριακό σημεῖο» τῆς μελέτης τους «μία νέα ἐννοια δικαίου» ἡ ἔστω μία «νέα ἐγγραφή τῆς ἐξουσίας καί ἕνα νέο σχεδιασμό τῆς παραγωγῆς τῶν κανόνων καί τῶν ἐννομῶν ἐργαλείων καταναγκασμοῦ πού διασφαλίζουν τά συμβόλαια καί ἐπιλύουν τίς συγκρούσεις». Δηλαδή ἀποδίδουν «ἰδιαίτερη σημασία» στό δικαϊκά μορφώματα, ἐπειδή κατά τή γνώμη τους παρέχουν «ἐπαρκεῖς ἐνδείξεις τῶν διαδικασιῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς συγκρότησης».

Μέ τή συνάλληλη προσφυγή στήν «παγκόσμια μουσική συμφωνία», πού ἐκτελεῖται «κῦπό τήν διεύθυνση ἑνός καί μόνοι διεθυντή ὀρχήστρας», υἱοθετεῖται χωρίς ἰδιαίτερες προσαρμογές ἡ ἀντιστάσεις τό ἐνιαῖο δίπολο «νεωτερικῆ»-«μετανεωτερικῆ ἐποχῆ», χωρίς μάλιστα νά ἀγνοοῦνται τά «συμπλώματα» τῆς «ἀναβίωσης τῆς ἐννοιας τῆς Αὐτοκρατορίας». Ἐτσι νομομοποιεῖται ἡ προσφιλῆς τάση τοῦ Μάικλ καί τοῦ Ἀντόνιο ἡ Τόνυ νά ἐπιδίδονται σέ μία ἱστορία τῶν ἰδεῶν μακροσκοπικοῦ βεληνεκοῦς καί ἐγχειρημάτων «γενεαλογίας».

Συναφῶς ἔτσι κατανοεῖται γιὰτί μέ τήν ἴδια ἄνεση κινοῦνται γιά νά ἐπισκοπήσουν τό «νέο παράδειγμα» καί νοηματοδοτοῦν τή «δομή» ὡς «συστηματική ὁλότητα», ἡ ὅποια σχηματίζεται ὡς ἕνα «ὑβρίδιο» τῆς συστημικῆς θεωρίας τοῦ Λούμαν καί τῆς περί δικαιοσύνης θεωρίας τοῦ Ρώλς. Σέ μία τέτοια βέβαια ἀναδρομή ὅλοι ἔχουν τή θέση τους: ὁ Θουκυδίδης καί ὁ Μακιαβέλι ἀλλά καί ὁ Κέλσεν, ὁ «ἀκούσιος καί ἀντιφατικός ἐξερευνητής τοῦ ψυχισμοῦ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ δικαίου!» (καί τό θαυμαστικό δικό τους). Ὅσο γιά τόν Κάρλ Σμίτ, αὐτός δέν χρειάζεται συστάσεις ἂν καί εἶχε ὑποτιμηθεῖ τό «σημαντικότερο ἐργό του», τό *Verfassungslehre*. Ὡς πρὸς τή «Βιοεξουσία στήν κοινωνία τοῦ ἐλέγχου», ὁ Φουκώ τῶν διαπιστώσεων τῆς «πειθαρχικότητας» στό παλαιό καθεστῶς ὠθεῖται καί στήν «ἀντίπερα ὄχθη τῆς νεωτερικότητας», καί στό «νέο

έξουσιαστικό παράδειγμα», τό όποιο ό Ντελέξ καί ό Γκουαταρί «κατέστησαν σαφές».

Έδώ παρεμβάλλεται ή μνεία τής συμβολής τών Ίταλών μαρξιστών στήν «ανάκαλυψη νέων μορφών παραγωγικών δυνάμεων», δηλαδή τής «μαζικής διανοητικότητας», τής «άυλης έργασίας» καί τής «γενικής διάνοιας». Ό,τι δηλαδή άποτελεί τήν όριοθέτηση τής «όντολογίας τής παραγωγής» στή «νέα μορφή του συλλογικού βιοπολιτικού σώματος», μέ μιά άνάλυση πού δέν προκύπτει «μέσω ιδεωδών μορφών» αλλά μέσα από τό «πυκνό σύμπλεγμα τής έμπειρίας». Τό γιατί μιά τέτοια έρμηνευτική πρακτική παραλληλίζεται μέ τό Κεφάλαιο του Μάρξ, αυτό μόνον οι άφηγητές τής «Αυτοκρατορίας» τό κατέχουν, ιδίως όταν διατείνονται ότι τό «φαντασιακό» είναι «έμμενές» στοιχείο στις βιομηχανίες τών έπικοινωνιών, αυτών δηλαδή πού νομιμοποιούν τόν «αυτοκρατορικό μηχανισμό».

Σ' αυτό τό παγκόσμιο τοπίο τής «νέας έξουσίας» πού τοποθετείται ή «σημαντικότερη» έστία της, στό «κέντρο ή στις παρυφές»; Μά ή «καθαυτή διαδικασία» είναι δυνητική καί έπομένως ή δύναμή της «έγκνεται στή δύναμη του δυνητικού», χωρίς νά λείπει έδω ή «έρωτοτροπία» μέ τόν Χέγκελ για νά έκτοξευθει ή διαπίστωση ότι τό «πλήθος είναι αυτό πού ζήτησε νά γεννηθεί ή Αυτοκρατορία». Μέ τήν έπίγνωση ότι έτσι ό Μάικλ καί ό Άντόνιο «κολυμπούν ενάντια στό ρεύμα τών φίλων καί συντρόφων τους τής Άριστεράς» καί άντιτίθενται σέ μιά «σημαντική μερίδα του κριτικού στοχασμού» άποφαίνονται ότι άν τό «έθνικό κράτος τών νεότερων χρόνων» έξαφανίζεται από τήν παγκόσμια σκηνή «καλώς νά χαθεί».

Σ' αυτό βέβαια τό θεωρητικό σχέδιο, όπου έχει τή θέση του τό «όντολογικό δράμα» πού άπεικονίζει τήν ταυτόχρονη οίκοδόμηση καί άνατροπή τής «Αυτοκρατορίας», δέν άναγνωρίζουν «μιά άκόμη παραλλαγή τής διαλεκτικής του Διαφωτισμού». Άπλως επιδιώκουν οι δύο συγγραφείς νά είναι συνεπείς σέ δύο «άντιδιαλεκτικές καί άπολύτως έμμενείς» προκείμενες στήν «κριτική καί άποδομητική», μέ στόχο ή άποδόμηση τής «historia rerum gestarum» ή τής «φασματικής επικράτησης τής παγκοσμιοποιημένης κεφαλαιοκρατίας» νά «άποκαλύψει» μιά «έναλλακτική όντολογική βάση» πού έδρεύει στό «πλήθος», καί στή «δομική καί ήθικοπολιτική» πού άποσκοπεί στήν άναγωγή τών διεργασιών «παραγωγής τής ύποκειμενικότητας» σέ μιά «νέα συντακτική δύναμη».

Πρόκειται σαφώς για ένα «νέο σενάριο διαφορετικών έλλογων ένεργημάτων» πού άναδεικνύει «έναλλακτικά συντακτικά δρομολόγια». Καί τί είναι μιά τέτοια «φιλοσοφία τής άπελευθέρωσης» πού παίρνει διαζύγιο από «κάθε ντετερμινιστική σύλληψη τής ιστορικής εξέλιξης»; Άν τό πρόταγμα της είναι ότι τό «ιστορικό συμβάν έδρεύει στή δυνητικότητα», τότε ό,τι

άπομένει ως φιλοσοφία περιορίζεται στήν «ύποκειμενική πρόταση», στήν «έπιθυμία» καί τήν «πράξη» πού «έφαρμόζεται στό συμβάν».

Άν έτσι φτάσαμε εκεί πού ξεκινήσαμε, δηλαδή στήν «κυριαρχία του έθνικού κράτους», δέν θά ύποκύψω στόν πειρασμό νά έπαναλάβω όσα συναφώς έπαναδιατύπωσα άμέσως παραπάνω, έστω κι άν ή έπανάληψη ποτέ δέν είναι βλαπτική για έναν τέτοιο όγκώδη τόμο πού διαβάζεται κατά τούς συγγραφείς του μέ «πολλούς διαφορετικούς τρόπους». Θά μπορούσα ίσως νά είμαι εκτενέστερος ως προς τή «διαλεκτική τής άποικιακής κυριαρχίας». Για παράδειγμα στόν τρόπο άνάλυσης τών άρθρων του Μάρξ για τήν Ίνδία (πού παρ' όλη τήν «έλλιπή» γνώση πού διέθετε μάλλον έπαληθεύτηκε) ή στήν «παραγωγή τής ετερότητας», σύμφωνα μέ τούς Φανόν καί Σάρτρ (έδω ό Σαίντ δέν παραλείπεται), καί στήν άπελευθέρωση τών «ύβριδικοτήτων» (μέ τόν άμερικανικό χώρο ως «χωνευτήρι» διαρκούς «ύβριδικοποίησης»).

Ός προς τήν ίδια τήν «αυτοκρατορική κυριαρχία» οι συγγραφείς της δέν άρκοούνται στήν άξιοποίηση του Φουκώ, αλλά άνάγονται στόν Σπινόζα για νά συνομιλήσουν μέ τό «έξοχότερο έπίτευγμα τής νεότερης κριτικής τής νεωτερικότητας». Άκόμη καί ό Φουκονγιάμα μέ τό «τέλος τής ιστορίας» δέν πάει χαμένος ούτε όποιοσδήποτε θεσμός πού κινείται στό «άρχιπέλαγος έργοστασιών παραγωγής ύποκειμενότητας». Όσο για τή «ρευστότητα μορφής» πού διακρίνει τήν «Αυτοκρατορία», αυτή δέν έχει καμιά σχέση μέ ό,τι ό σ. προσήψε στόν Μάρξ: πρόκειται σαφώς για μιά «πλημμυρίδα καί άμπωτη διαμόρφωσης καί παραμόρφωσης, γένεσης καί έκφυλισμού».

Έδω έπιστρέφω στόν σ. καί ό,τι ό ίδιος άντιλαμβάνεται ως «πλήθος» (125/126). Αυτός συναφηγείται μέ τήν πλήρη παράκαμψη του τρίτου μέρους τής Αυτοκρατορίας («Μορφές μετάβασης τής παραγωγής») πού κατά τούς συγγραφείς της άνταποκρίνεται στήν άξίωση του Μάρξ νά «άφήσουν τή θορυβώδη σφαίρα τής άνταλλαγής» για νά κατέλθουν στό «κρυφό ένδιαίτημα τής παραγωγής», μέ τήν προσδοκία (ένδιαφέρον έχει ή κριτική πού άσκοϋν οι δύο συγγραφείς στόν Τζιοβάνι Άρρίτζι [Giovanni Arrighi] για τό θέμα τών «κρίσεων» του αιώνα πού πέρασε, αλλά καί ή άντεπίθεση του Άρρίτζι για τήν «έκδιπλούμενη ήγεμονία» στόν «New American Century»), νά συνταχθούν οι δύο έλλείποντες τόμοι του Κεφαλαίου (μέ προμετωπίδα βέβαια τόν Μπίλ Γκέητς πού διατυμπανίζει ότι «όλοι έχουμε πλαστεί ίσοι στόν εικονικό κόσμο»). Έτσι ό σ. έρχεται κατευθείαν στή λατινική λέξη «multitudine» (άκριδέστερα: «multitudo») πού εισηγείται νά άποδοθεί στή γλώσσα μας ως «πληθυντικό πλήθος».

Χάνει βέβαια τήν εύκαιρία νά άξιοποιήσει τήν κριτική τών δύο συγγραφέων στή «γυμνή ζωή» του Άγκάμπεν καί κυρίως νά δείξει πώς νοείται τό «πλήθος» ως «πολιτικό ύποκείμενο» μέσα στους κόλπους

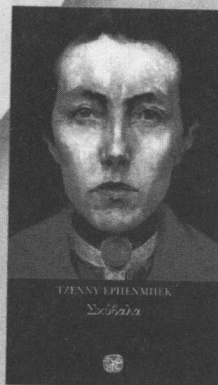
τῆς «Αὐτοκρατορίας», ὅπου ἔχουν «πιά σημάνει μεσάνυχτα σέ μιὰ νύχτα φαντασμάτων». Καί ἀντί νά ἐκληφθεῖ ἡ συγκρότηση τῆς «Αὐτοκρατορίας» ὡς «αἰτιατό» τῆς ἀνόδου τοῦ «πλήθους», ὁ σ. ἐπιμένει ὅτι αὐτό δέν μπορεῖ νά «περιγραφεῖ θετικά», χωρίς δηλαδή νά κατανοεῖ γιατί ἡ «Αὐτοκρατορία» ἀντιμετωπίζεται ὡς «ἀνεστραμμένο εἶδωλο τῆς δικῆς του εἰκόνας».

Τὸ «πλήθος» ἐργαζόμενο «κατ' οὐσίαν παράγει ἑαυτό ὡς μοναδικότητα» πού ἰδρύει ἕναν «νέο τόπο» μέσα στὸν «μὴ τόπο» τῆς «Αὐτοκρατορίας». Γιὰ τοῦτο ἡ τελεολογία του ἐμφανίζεται ὡς «θεουργική», μέ τὴν ἐπισήμανση πάντα ὅτι συνιστᾶ «θετική» πολιτική δύναμη πού διεκδικεῖ τὰ δικαιώματα σέ μιὰ «παγκόσμια ὑπερηκότητα», ἕνα ἐγγυημένο «εἰσόδημα ὑπερηκότητας» καί τὴν «ἐπανιδιοποίηση», δηλαδή αὐτοέλεγχο καί «αὐτόνομη αὐτοπαραγωγή». Ἐπομένως δέν πρόκειται τάχα γιὰ κάποια κατάσταση «χρυσασπίδας», κατὰ τὴν εἰκονοποιῖα τοῦ σ. (125), ἀλλὰ γιὰ τὴν ἔλευση τοῦ «μόνου συμβάντος πού μένει ἀκόμη νά συντελεσθεῖ», δηλαδή γιὰ τὴν ἀνταρσία μιᾶς «ἰσχυρῆς ὀργάνωσης». Σέ κάθε περίπτωση ἡ μαχητικότητα σήμερα ἐκλαμβάνεται ἀπὸ τὸν Μάικλ καί τὸν Ἀντόνιο ὡς «θετική, συντακτική καί καινοτομική δραστηριότητα». Μέ ἐπιμύθιο: στή «μετανεωτερικότητα» βρισκόμαστε καί «πάλι» στήν κατάσταση τοῦ ἁγίου Φραγκίσκου, δηλαδή ἀντιπαραθέτουμε στήν «ἀθλιότητα τῆς ἐξουσίας τῆ χαρὰ τοῦ εἶναι».

Ὁ σ. ἐδῶ συνδυάζει τὸν Αὐγουστῖνο μέ τὸν Φραγκίσκο τῆς Ἀσίζης, τῆ «θεία πολιτεία» μέ τοὺς «φτωχούληδες τοῦ Θεοῦ» (125/126), γιὰ νά ὑποδείξει τὸν τρόπο ἀνάδυσης τῆς «οὐτοπικῆς πλευρᾶς» πού ἐνέχει ἡ συζήτηση γιὰ τὴν «παγκοσμιοποίηση». Στὰ κινήματα δηλαδή πού «διανοοῦνται τὴν ἀντιαυτοκρατορία τοῦ πλήθους» ἔχοντας πιά «ἱστορία, γιορτές-σταθμούς, μάρτυρες, λεξιλόγιο καί χρώματα» (129). Ἴσως οἱ δύο συγγραφεῖς νά ἀναγνωρίζουν τὸν ἑαυτό τους σέ μιὰ τέτοια ἐορταστική «ἀνακατεύθυνση» τοῦ «πλήθους», χωρίς ὅμως νά συναινέσουν στή μετατροπὴ τῆς «ὕλιστικῆς» του τελεολογίας σέ «ντετερμινισμό ἢ οὐτοπία».

Σ' ἕνα τέτοιο φαντασμαγορικό «διαρκές συντακτικό σχέδιο δημιουργίας ἡμῶν αὐτῶν καί τοῦ κόσμου» τί πρακτικό ἀντίκρισμα ἔχει ἡ διευκρίνιση ὅτι ἡ «θειότητα τοῦ πλήθους τῶν φτωχῶν δέν προοιωνίζεται καμιά ὑπερβατικότητα»; Ἀκόμη κι ἂν ἀναγορευθεῖ «ὕλική» καί «ἐπίγεια» ἡ οἰκεία «μυθολογία τοῦ Λόγου» δέν παύει νά ἀντιμετωπίζεται ὡς μετατροπέας τῆς ἐπανάστασης σέ «σχέδιο ἔρωτα». Ἔτσι ἐπιστρέφουμε στὸ σημεῖο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ξεκινήσαμε: στήν «ἀνεπίσχετη ἐλαφροσύνη». Ἡ στὸ στάδιο τῆς «χρυσασπίδας» πού ἐπινοεῖ ὁ σ. (125) καί τὸ ὁποῖο θά μπορούσε νά ἐκληφθεῖ ὡς «a weapon in the hands of the right»... Σέ κάθε περίπτωση ἡ Αὐτοκρατορία τροφοδοτεῖ μπαρόκ ἐρμηνεῖς τῆς σύγχρονης κοινωνικῆς καί πολιτικῆς ἱστορίας, ἄλλοτε περισσότερο εὐπρεπεῖς καί ἄλλοτε δέσμες ἐνὸς ἀκατάσχετου βερμπαλισμοῦ.

ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΙΝΔΙΚΤΟΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΖΟΥΝ

ΤΖΕΝΝΥ ΕΡΠΕΝΜΠΕΚ

ΣΚΥΒΑΛΑ

«Ματιὰ σὲ ψυχικὲς ἀβύσσους: ἡ Τζέννυ Ἐρπενμπεκ εἶναι μιὰ ψυχρὴ ἀναλύτρια τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων».

PIERRE MICHON

ΜΥΘΟΛΟΓΙΕΣ ΤΟΥ ΧΕΙΜΩΝΑ

Οἱ ἱστορίες τοῦ Μισὸν καταφέρνουν νά παρασύρουν τὸν ἀναγνώστη σὲ μιὰ κατανυκτικὴ ἀνάγνωση.

NICHOLAS MURRAY

ΚΑΦΚΑ

Ἡ πλέον ἔγκυρη βιογραφία γιὰ μιὰ ἀπὸ τὶς πλέον ἀμφιλεγόμενες φιγούρες τῆς παγκόσμιας λογοτεχνίας.

ΙΝΔΙΚΤΟΣ

• ΚΑΛΛΙΔΡΟΜΙΟΥ 64, 114 73 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ.: 210. 88.38.007 - 210. 82.51.889
FAX: 210. 82.15.389

• ΕΞΑΔΑΚΤΥΛΟΥ 5, 546 35 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΤΗΛ.: 2310. 23.10.83, FAX: 2310. 26.23.99
www.indiktos.gr, e-mail: indiktos@indiktos.gr

ΙΣΤΟΡΙΑ, ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ*

Σχόλιο στο «Θέσεις για τή φιλοσοφία τῆς ιστορίας»¹
τοῦ Βάλτερ Μπένγιαμιν

τῶν Ἀριστείδη Μπαλτᾶ καί Μανόλη Ἀθανασάκη

Β' μέρος

9.

Ἄν ἡ ιστορία τῶν κοινωνιῶν εἶναι ἡ ιστορία τῆς ταξικῆς πάλης, γνώση τῆς ιστορίας δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι ἡ γνώση τῆς πάλης αὐτῆς, δηλαδή, τελικά, ἡ γνώση τῶν παθῶν τῆς καταπίεσης. Εἶναι προφανές πῶς τήν εἰς βάθος γνώση αὐτῆς τῆς καταπίεσης δέν μποροῦν νά διαθέτουν οἱ κυρίαρχοι, ἀλλά μόνον ἡ «ἴδια ἡ ἀγωνιζομένη, καταπιεσμένη τάξη». Γιά αὐτόν ἀκριβῶς τόν λόγο φορέας ἡ ὑποκείμενο τῆς ιστορικῆς γνώσης ἐν γένει εἶναι ἡ τάξη αὐτή (Θέση 12). Ἔτσι, ἀφοῦ, ὅπως εἶπαμε, ἡ ὑλιστική ιστοριογραφία δέν κάνει τίποτε περισσότερο ἀπό τό νά ἀναδεικνύει καί νά συστηματοποιεῖ μέ τόν τρόπο τῆς τήν προϋπάρχουσα αὐτή γνώση, ἡ ἐν λόγω ιστοριογραφική προσέγγιση συνιστᾶ τή μόνη ἀντικειμενική προσέγγιση στήν καθαυτὴ ιστορία, τῆ μόνη ἀuthεντικά ἐπιστημονική ιστοριογραφία. Κι αὐτό ὄχι ἀπλῶς μολονότι εἶναι μεροληπτική, ἀλλά ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι μεροληπτική. Μέ ἄλλα λόγια, μεροληψία καί ἐπιστημονική ἀντικειμενικότητα δέν ἀντιφάσκουν ὑποχρεωτικά.² Ἐπεται πῶς ἡ ἐπιστημολογική ὑπεροχή τοῦ ιστορικοῦ ὑλισμοῦ εἶναι τέτοια ὥστε, στόν ἀγῶνα του ἐνάντια στίς ἄλλες θεωρήσεις τῆς ιστορίας καί ἰδιαίτερα ἐνάντια στόν ιστορικισμό, αὐτός νά «κερδίζει πάντα», ὑπό τήν προϋπόθεση ὅμως ὅτι «προσλαμβάνει στήν ὑπηρεσία του τή θεολογία» (Θέση 1).

* Τό παρόν κείμενο θά δημοσιευθεῖ σέ συλλογικό τόμο μέ ἀντικείμενο τό ἔργο τοῦ Βάλτερ Μπένγιαμιν πού ἐπιμελεῖται ἡ Ἀγγελική Σπυροπούλου καί θά εἶναι ἀφιερωμένος στή μνήμη τοῦ Κοσμά Ψυχοπαίδη.

10.

Ὁ ρόλος τῆς θεολογίας στήν ἀντίληψη τοῦ Μπένγιαμιν³ συναρτᾶται ἄμεσα μέ τά δύο φιλοσοφικά βάρη τῆς ὑλιστικῆς ιστοριογραφίας πού ἐντοπίσαμε. Ἀπό τή μιὰ μεριά, ἡ θεολογία ἀφορᾶ, ὅπως ἔχουμε πει, τήν

1. Ἀκολουθοῦμε, μέ μικρές παραλλαγές, τή μετάφραση τῶν Γιώργου Φαράκλα καί Ἀριστείδη Μπαλτᾶ, *Ὁ Πολίτης*, τ. 43, 1997, σ. 32-39.

2. Ἄν μᾶς ἐπιτραπεί νά ἀλλάξουμε πρὸς στιγμὴν θεωρητικό πλαίσιο, ἰσχυρίζομαστε ὅτι εἶναι δυνατόν νά δεῖξουμε ὅτι ἓνα «παράδειγμα» μπορεῖ νά ὑπερέχει ἀντικειμενικά τοῦ ἀνταγωνιστῆ του μολονότι ἡ θέση πού ἀποτιμᾷ αὐτήν τήν ὑπεροχή εἶναι ἐνταγμένη στό ὑπερέχον παράδειγμα καί κατά τοῦτο μπορεῖ νά θεωρηθεῖ μεροληπτική. Αὐτό ἔχει δεῖχθεῖ γιά τήν περίπτωση τῆς φυσικῆς σὸ Ἀριστείδη Μπαλτᾶς, «Ὁρθολογικότητα, ἀλλαγὴ θεωριῶν καί ἰδεολογία», *Θεωρία καί Κοινωνία*, 5, 1991, σ. 193-217 καί σὸ Aristides Baltas, «On the Grammatical Aspects of Radical Scientific Discovery», *Philosophia Scientiae*, 8, 1, 2004, σ. 169-202. Ἡ ἐπέκταση αὐτῆς τῆς ἰδέας δέν ἔχει γίνει ρητὰ γιά τήν περίπτωση τοῦ «παραδείγματος» τοῦ ιστορικοῦ ὑλισμοῦ κατά τίς σχέσεις του μέ τά ἀνταγωνιστικά του «παραδείγματα». Ὡστόσο, ἰσχυρίζομαστε ὅτι μπορεῖ νά γίνει. Πρὸς αὐτήν τήν κατεύθυνση, βλ. Ἀριστείδη Μπαλτᾶς, «Γιά τήν ἐννοια τοῦ ιστορικοῦ χρόνου - φυσικῆ καί ιστορικός ὑλισμός», *Ὁ Πολίτης*, 94, 1988, σ. 59-70. Ἀνατύπωση σὸ Γ. Σταμάτης καί Γ. Μηλιός (ἐπιμ.), *Ἀλμανάκ Κοινωνιολογίας* '88, Ἐξάντας, Ἀθήνα 1989, σ. 341-380.

3. Δηλαδή τῆς δικῆς του ἐκδοχῆς τοῦ ἰουδαϊκοῦ μεσσιανισμοῦ, μπολιασμένου μέ ἀρκετά στοιχεῖα προερχόμενα ἀπό τό μυστικιστικό ρεῖμα τῆς Καθβάλα.

αντίληψη περί ιστορικού χρόνου, δηλαδή τή σχέση παρόντος και παρελθόντος, τήν ιστορικά ανεξάλειπτη δυνατότητα τής επανάστασης, τήν ταύτιση επανάστασης και λύτρωσης. Από τήν άλλη μεριά, ή ίδια άφορᾶ εϋθέως τήν έγγενή μεροληψία τής εν λόγω ιστοριογραφικής προσέγγισης γιατί τής άποδίδει τό ακριβές της κίνητρο. Είδαμε ὅτι ή υλιστική ιστοριογραφία άποτελεϊ ρητά ὄπλο στόν άγώνα υπέρ τής λύτρωσης τοῦ παρελθόντος, δηλαδή τής επανάστασης, και ὅτι έστιάζει ὁλόκληρο τό έργο της στό επαναστατικό ένδεχόμενο πού μπορεί νά ανακύψει κάθε στιγμή, άφοῦ κάθε συγκυρία, κάθε παρόν, συνιστᾶ κατάσταση έκτάκτου άνάγκης. Μέ άλλα λόγια, τό κίνητρο τής υλιστικής ιστοριογραφίας είναι κατ' έξοχήν πολιτικό και επαναστατικό και δευτερευόντως γνωσιακό: ή γνώση πού μπορεί αυτή νά προσκομίσει δέν άποτελεϊ αύταξία, άκόμη και αν άποτελεϊ γνώση τής ιστορίας ὁλόκληρης (Θέση 3), γιατί υποτάσσει τόν έαυτό της ρητά στή συναφή πολιτική στόχευση. Μέ μιά λέξη, ή μεσαιωνική θεολογία πού ασπάζεται τό Μπένγιαμιν έμφυσεϊ ζωή στόν ιστορικό υλισμό — ὁ ὅποιος, χωρίς τήν έπικουρία της, είναι άπλῶς άψυχο «άνδρείκελο» ή «αὐτόματο» (Θέση 1)— άποδίδοντάς του, άκριβῶς, τήν ψυχή του: αυτός «κερδίζει πάντα» στόν άγώνα τής γνώσης έφόσον κρατᾶ άκλόνητα σταθερό και άδιαπραγμάτευτα καθαρό τό εν λόγω κίνητρο.

11.

Διαπιστώνουμε έτσι τήν πλήρη άντιστροφή πού έπιτελεϊ ὁ Μπένγιαμιν στίς καθιερωμένες σχέσεις ανάμεσα σέ ιστοριογραφία και πολιτική πρακτική. Η υλιστική ιστοριογραφία, ὄχι μόνο δέν άποτελεϊ ανεξάρτητη δραστηριότητα πού μπορεί άπλῶς νά χρησιμεύσει στήν πολιτική πρακτική υποδεικνύοντας διακριτικά τά ὄρια τής τελευταίας, αλλά ταυτίζει τίς επιδιώξεις και τίς άνάγκες της μέ τίς επιδιώξεις και τίς άνάγκες ενός συγκεκριμένου είδους πολιτικής πρακτικής, τής επαναστατικής πολιτικής πρακτικής πού άποσκοπεϊ στή λύτρωση τοῦ παρελθόντος. Μέ άλλα λόγια, αυτού τοῦ είδους ή πολιτική πρακτική διατηρεϊ πάντοτε τά πρωτεϊα⁴ ενῶ ή ιστοριογραφία δέν υποτάσσεται άπλῶς σέ εκείνη σά νά υπάκουε σέ μιά έξωτερική, κατά κάποιο τρόπο, έπιταγή. Τό φιλοσοφικό της υπόβαθρο, οί προκείμενες και οί άρχές της, ή έσωτερική της άρθρωση και οί μέθοδοί της, ὁ ίδιος ὁ λόγος τής ύπαρξής της, συντονίζονται πλήρως μέ τήν επαναστατική πολιτική πρακτική, ὀρίζονται και νοηματοδοῦνται άποκλειστικά άπό εκείνη και άνάγονται τελικά σέ άπλές συνιστώσες της. Οί αναγκαίες αναδράσεις — άφοῦ ή επαναστατική πολιτική πρακτική ὀφείλει νά έπιδεικνύει ιστορική συνέπεια, αλλά και νά αναπροσαρμόζει τίς τακτικές της μέ βάση τά συμπεράσματα τής ιστορικής έρευνας— δέν

άρκοῦν γιά νά αναδείξουν τήν ιστοριογραφία σέ ρυθμιστή τής σχέσης τους. Ωστόσο ή μεροληψία πού συνοδεύει αυτήν τήν προγραμματική και δεδηλωμένη ύποταγή δέν χαρίζει τή συναφή έπιστημονική γνώση στόν αντίπαλο. Αντίθετα, ή ίδια ή ύποταγή αυτή καθιστᾶ τήν υλιστική ιστοριογραφία τή μόνη έπιστημονικά άντικειμενική προσέγγιση τής καθαντό ιστορίας.

Ταυτόχρονα, ή υλιστική ιστοριογραφία άποκαλύπτει τό πολιτικό μυστικό τῶν αντιπάλων της, δηλαδή τοῦ ιστορικισμοῦ και τοῦ θετικισμοῦ. Ὅπως είπαμε ξεκινώντας, ή καθιερωμένη αντίληψη γιά τή σχέση ανάμεσα στήν ιστοριογραφία και τήν πολιτική πρακτική έκλαμβάνει τήν πρώτη ὡς χρησιμη στή δεύτερη γιατί τής υποδεικνύει ὄρια και δυνατότητες, προσδιορίζοντας έτσι τό πλαίσιο τοῦ έκάστοτε πολιτικά έφικτοῦ. Από τήν άλλη μεριά, ή υλιστική ιστοριογραφία δέν περιορίζει καθόλου τή σκοπιά της στό έφικτό, αλλά, αντίθετα, προσπαθεϊ νά αναδείξει, ὅπως είδαμε, τό επαναστατικό ένδεχόμενο πού πάντοτε φέρεϊ τό έκάστοτε παρόν. Προφανῶς αυτή ή διαφορά είναι διαφορά καθάρᾶ πολιτική, διαφορά τής ὁποίας ή ύπαρξη και μόνο δείχνει ὅτι ὁ ιστορικισμός και ὁ θετικισμός δέν είναι καθόλου ιδεολογικά άμερόληπτες και πολιτικά σϋδέτερες προσεγγίσεις, ὅπως θά ήθελαν οί υποστηρικτές τους. Συγκεκριμένα, μέ τό νά περιορίζουν τή σχέση τους μέ τήν πολιτική πρακτική στό έκάστοτε έφικτό, αυτές αναπόφευκτα προβάλλουν, ὁσοδήποτε συγκεκριμένα ή έμμεσα, τή δική τους έγγενή πολιτική στόχευση: στίς ἀρτιότερες έκδοχές τους, αν δέν είναι καθαυτό συντηρητικές, δέν μποροῦν νά άποφύγουν νά είναι άθεράπευτα ρεφορμιστικές. Αν δέ εκείνοι οί υποστηρικτές τους πού αισθάνονται τό ιδεολογικό και πολιτικό βάρος αυτής τής κριτικής θελήσουν νά άπαντήσουν λέγοντας πῶς ή υλιστική ιστοριογραφία είναι σϋτως ή άλλως άστοχη άφοῦ ή επανάσταση πού έπικαλεϊται δέν έγινε ποτέ ή, ὅπου φάνηκε πῶς έγινε, άπέτυχε οϊκτρά, ὁ ιστορικός υλιστής μπορεί νά τούς άπαντήσει ειρωνικά, δηλαδή άφ' ύψηλοῦ, υιοθετώντας τόν άφορισμό τοῦ Λένιν: «Οί άπαισιόδοξοι έχουν βεβαίως πάντοτε δίκιο. Έκτός άπό τήν τελευταία φορά».

4. Μέ τά λόγια τοῦ ίδιου τοῦ Μπένγιαμιν: «Η κοπερνίκεια στροφή στήν ιστορική αντίληψη είναι αυτή: Προηγούμενα θεωροῦσε κανείς τό "παρελθόν" σαν ένα σταθερό σημείο και έβλεπε τό παρόν νά έπιχειρεϊ νά ὀδηγήσει τή γνώση σ' αυτό τό στέρεο έδαφος. Τώρα ή σχέση θά πρέπει νά αντιστραφεϊ και τό παρελθόν θά πρέπει νά υποστεί μιά διαλεκτική μεταβολή, νά άποτελέσει μιά έκλαμψη [Einfall] τής άφυπνισμένης συνείδησης. Η πολιτική αναλαμβάνει τά πρωτεϊα επί τής ιστορίας». *Passagen-Werk*, ὁ.π., Καταχώρηση K 1,2 (V, σ. 490-491).

12.

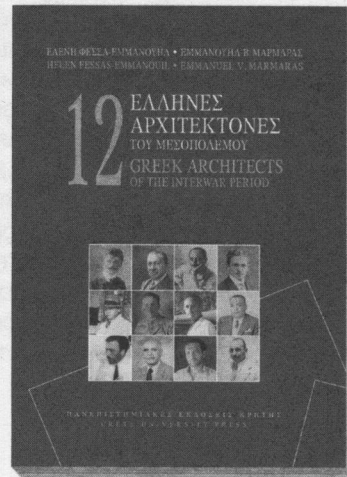
Τά παραπάνω συνεπάγονται πώς ο ιστορικός ύλιστής είναι αναπόσπαστα τόσο ιστορικός όσο και επαναστάτης, ότι ο ίδιος «γράφει ιστορία στο παρόν» (Θέση 16) και με την έννοια της πολιτικής επαναστατικής δράσης και με εκείνη της μελέτης του παρελθόντος. Άκριβέστερα, ο ίδιος είναι ιστορικός μόνον επειδή είναι ήδη επαναστάτης, αφού είναι οι έπιταγές της επαναστατικής πολιτικής δράσης εκείνες που επιβάλλουν τον τρόπο με τον οποίο η ύλιστική ιστοριογραφία βλέπει την καθαυτή ιστορία, εκείνες που υποχρεώνουν τον ίδιο να αντιμετωπίζει το παρελθόν κατά τον τρόπο της. Για αυτόν ακριβώς τον λόγο, ο διαχωρισμός του ιστορικού ύλιστή από τους ιστορικούς που ακολουθούν το ρεύμα του ιστορικισμού είναι βίαιος: «τους αφήνει να απομυζηθούν στο μπροντέλο» των παραμυθιών και της ιστορικής αφήγησης, στον χωρίς επείγουσες απαιτήσεις έφησυχασμένο κόσμο του «μιά φορά και έναν καιρό» (Θέση 16), ενώ ο ίδιος παραμένει απολύτως «κύριος των δυνάμεών του, έπαρκώς άντρας για να διαρρήξει τό συνεχές της ιστορίας» (Θέση 16). Η πλήρης αντίστροφη της καθιερωμένης αντίληψης για τη σχέση ανάμεσα σε ιστοριογραφία και πολιτική πρακτική έτσι ολοκληρώνεται.

13.

Τό κείμενο του Μπένγιαμιν που σχολιάζουμε συνιστά τό ίδιο μιά μονάδα. Η έξαιρετική πυκνότητά του, ή σύνθετη και πολυμερής μορφή της γραφής του, οι ιστορικές αναφορές του σε όλες λίγο πολύ τις έποχές της ιστορίας, οι φανερές και κρυφές παραπομπές σε ένα τεράστιο εύρος από τό σύνολο σχεδόν της γραμματείας, οι έντελώς άπροσδόκητες εικόνες του που «πετιούνται και άστράφτουν» αναπάντεχα, χωρίς να σέβονται κανένα φανερό είρμό και καμιά μορφή αιτιακής συνάφειας, οι άλληγορίες και οι μεταφορές που έπιστρατεύει και οι όποιες δέν ύπακούουν σε κανένα «νόμο» περί σχημάτων λόγου, διαπλέκονται και συνυφαίνονται άξεδιάλυτα για να καταστήσουν τό ίδιο μιά συμπαγή και άτιμητη μονάδα που έπιδιώκει να περικλείσει κατά τον τρόπο της όλόκληρη την ιστορία της καταπιεσμένης ανθρωπότητας. Ο Μπένγιαμιν, δηλαδή, έδω δέν άρθρώνει άπλως έλλογα τό φιλοσοφικό ύπόβαθρο του επαναστατικού φρονήματος, όπως προσπαθήσαμε να δείξουμε με τά παραπάνω. Ταυτόχρονα και με την ίδια κίνηση, ο ίδιος παγιώνει τό φρόνημα αυτό, τό συμπυκνώνει, τό σφίγγει, τό κάνει μιά γροθιά την όποια ο άναγνώστης είτε κάνει δική του διαμιάς ως ίδιον μέλος του σώματός του είτε πασχίζει να αποκρούσει. Ίδού τό δίλημμα που όφείλει να αντιμετωπίσει ειθέως κάθε άναγνώστης των «Θέσεων για τη φιλοσοφία της ιστορίας».

Ελένη Φεσσά-Εμμανουήλ
Εμμανουήλ Μαρμαράς

12 ΕΛΛΗΝΕΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΖΑΧΟΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ
ΚΩΣΤΑΣ ΚΙΤΣΙΚΗΣ
ΜΑΝΩΛΗΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΦΩΤΙΑΔΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ
ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΠΟΝΗΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΗΤΣΑΚΗΣ
ΚΥΡΙΑΚΟΥΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ
ΠΑΤΡΟΚΛΟΣ ΚΑΡΑΝΤΙΝΟΣ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΔΟΥΡΑΣ

24,5 X 30,5 εκ. | σελ. 376 | ISBN 960-524-209-5 |

Λιανική τιμή: 47,00 €

Στο βιβλίο αυτό εξετάζεται η εξέλιξη της αρχιτεκτονικής του Μεσοπολέμου στην Ελλάδα, μέσα από τη ζωή και το έργο δώδεκα αρχιτεκτόνων που επηρέασαν καθοριστικά τη διαμόρφωσή της. Πρόκειται για διακεκριμένους ανθρώπους της πράξης με διαφορετική ηλικία, προέλευση, εφόδια και νοοτροπία, οι οποίοι εκπροσωπούν το πολυποίκιλο τοπίο της ελληνικής αρχιτεκτονικής των δεκαετιών του 1920 και του 1930. Καρπός πολυετών ερευνών των δύο συγγραφέων, το βιβλίο αυτό προτείνει μια κριτική προσέγγιση διαφορετική από τις συνήθειες, οι οποίες επικεντρώνονται στα κτηριακά προϊόντα ή στους διαμορφωτικούς τους παράγοντες. Με τον τρόπο αυτό, η ελληνική αρχιτεκτονική του Μεσοπολέμου μπορεί να γίνει ευρύτερα κατανοητή και, το κυριότερο, να εκτιμηθεί ο ρόλος των ανθρώπων που τη δημιούργησαν.

Η δίγλωσση αυτή έκδοση (ελληνικά & αγγλικά), με το πλήθος των πρωτογενών στοιχείων, τις 620 εικόνες και την υψηλή της αισθητική, δεν απευθύνεται μόνο στους ειδικούς επιστήμονες αλλά και σε ένα ευρύτερο κοινό απαιτητικών αναγνωστών, εντός και εκτός ελληνικών συνόρων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ

ΜΑΝΗΣ 5, 106 81, ΑΘΗΝΑ. ΤΗΛ. 210 3818372, FAX. 210 3301583

e-mail: pek@physics.uoc.gr • www.cup.gr

ΜΑΡΚΟΣ ΑΥΓΕΡΗΣ

Κατά τό ήμερολόγιο του αιχμαλώτου αεροπόρου Β.Κ.

Μυθιστορηματικό ήμερολόγιο, νέα έκδοση, Καστανιώτης.

Εισαγωγή Γιώργος Ζεβελάκης, 2006

του Άγγελου Έλεφάντη

Η παρούσα έκδοση φέρεται ως «νέα έκδοση» μυθιστορηματικού χρονικού του Μάρκου Αυγέρη. Όποτε, άμέσως άμέσως, έρχονται δυό ξαφνιάσματα. Τό πρώτο: ο Μάρκος Αυγέρης (1884-1973) θεωρητικός και κριτικός της Άριστερας σέ ζητήματα, κυρίως, λογοτεχνίας αλλά και σέ ζήτημα ιστορικού ύλισμου, πασιγνωστος επί σαράντα χρόνια υπέρμαχος του μαρξισμού στην Ελλάδα, είχε γράψει ένα μυθιστόρημα (έστω μυθιστορηματικό χρονικό, μέ τή μορφή ήμερολογίου) και δέν τό γνωρίζαμε; Ο Μάρκος Αυγέρης πρωτοεμφανίστηκε στά ελληνικά γράμματα τό 1904, σέ ήλικία 20 χρονών, μέ τό ποίημα *Η βάβω ή Τασιά* (στό περιοδικό *Νουμάς*) και άργότερα μέ τό θεατρικό «Μπροστά στους ανθρώπους», πού ανέβηκε στή Νέα Σκηνή του Χριστομάνου. Από τόν Μεσοπόλεμο ως τόν θάνατό του (1973) ήταν μόνιμος συνεργάτης των έντύπων της Άριστερας, (*Αύγή, Ριζοσπάστης, Επιθεώρηση Τέχνης* κ.λπ.) ο σημαντικότερος έκφραστής της άριστερης διανόησης, συγγραφέας πολλών δοκιμίων για τή λογοτεχνία και κατά κάποιον τρόπο ο συγγραφέας-κανόνας για τους άριστερούς λογοτέχνες και διανοητές. Δέν ήταν ώστόσο γνωστός και ως πεζογράφος. Τό δεύτερο έρώτημα: ποίος είναι αυτός ο Β.Κ. πού φέρεται ως ο αιχμάλωτος αεροπόρος;

Άς αρχίσουμε μέ τόν αεροπόρο Β.Κ. Η Έλλη Άλεξίου, άδελφή της Γαλάτειας Καζατζάκη (σύζυγος του Μ. Αυγέρη) μέ τήν όποία συνέζησε τά τελευταία χρόνια της ζωής του, σέ διάλεξη της στό Ηράκλειο Κρήτης τό 1932 παρουσίασε τό *Άπό τήν αιχμαλωσία*, ανάμεσα στά καλύτερα άντιπολεμικά έργα, μαζί μέ τή *Ζωή έν τάφω* του Στρατή Μυριβήλη, τό *Νού-*

μερο 31328 του Ηλία Βενέζη και τήν *Ιστορία ενός αιχμαλώτου* του Στρατή Δούκα. Στην έν λόγω διάλεξη της ή Έλλη Άλεξίου διευκρινιζόταν εκτός από τό όνομα του συγγραφέα και ή πλήρης ταυτότητα του Β.Κ. πού άναφερόταν στον υπότιτλο του βιβλίου. Έπρόκειτο για τόν αιχμάλωτο αεροπόρο στή Μικρασιατική έκστρατεία, λοχαγό Βασίλη Καρότσο, τό ήμερολόγιο του όποιου «διασκεύασε σέ λογοτέχνημα ο Μάρκος Αυγέρης» (οι πληροφορίες αυτές προέχονται από τήν *Εισαγωγή* του Γιώργου Ζεβελάκη, στην πρόσφατη έκδοση του *Άπό τήν αιχμαλωσία*).

Μετά άπ' αυτές τίς πληροφορίες νά πάρουμε υπόψη ότι αυτό τό βιβλίο του Μάρκου Αυγέρη «ξεχάστηκε», μετά τήν Κατοχή και τή μεταπολεμική περίοδο. Ο λόγος αυτής της έπιλημονής ήταν ότι ο ίδιος ο συγγραφέας, χωρίς ποτέ ν' άπαρνηθεί τό έργο του αυτό τό άφησε νά ξεχασθεί, διότι όπως εξομολογείτο σέ οικείους του, δέν τόν εξέφραζε πλέον και ότι όρισμένες, αλλά καθοριστικές, άντιλή-

ψεις πού αναπτύσσονται σ' αυτό ήταν λανθασμένες. Παράδειγμα μιὰ ταύτισή του, τό 1923 (χρόνος δημοσίευσης τῆς Α΄ ἔκδοσης) μέ τόν βενιζελισμό τῆς ἐποχῆς, τήν κριτική πού ἀσκει ὁ «αἰχμαλώτος» του στή Ρωσία στόν ἑλληνοτουρκικό πόλεμο πού ὑποστήριζε τόν Κεμάλ Ἀτατούρκ καί τίς ἀντιλήψεις τῶν Ἑλλήνων σοσιαλιστῶν τῆς ἐποχῆς πού δογματικά καί χωρίς σοβαρή γνώση τοῦ μαρξισμού, μέσα στήν ἀντιπολεμική τους διάθεση καί τήν ἐναντίωσή τους στήν ἑλληνική Μικρασιατική Ἐκστρατεία βοηθοῦσαν ἀντικειμενικά τούς κεμαλικούς σκορπίζοντας ἠττοπάθεια στό ἑλληνικό στρατεύμα, πού εἶχε ὡς συνέπεια τήν ἦττα του, τήν αἰχμαλωσία μεγάλου μέρους καί τόν σφαγιασμό πολλῶν κατά τή διάρκεια τῆς αἰχμαλωσίας τους στά στρατόπεδα αἰχμαλώτων, πού στήν πραγματικότητα ἦταν στρατόπεδα ἐξόντωσης στρατιωτικῶν καί πολιτῶν.

Τό Ἀπό τήν αἰχμαλωσία τοῦ Μάρκου Αὐγέρη ἐκδόθηκε τό πρῶτον τό φθινόπωρο τοῦ 1923, ἀμέσως δηλαδή μετά τή Μικρασιατική Καταστροφή. Ἐπανεκδόθηκε καί τό 1924, πού σημαίνει ὅτι εἶχε γνωρίσει ἐκδοτική ἐπιτυχία. Μετά, ὅπως εἶπα, «ξεχάστηκε» καί χάθηκε παντελῶς. Ξαναβρέθηκε ἀπό τόν Γιώργο Ζεβελάκη πού τό ἐντόπισε σέ κάποιες βιβλιογραφίες, τό βρήκε σέ παλιατζίδικο στό Μοναστηράκι καί τό ἐξέδωσε ἀπό τίς ἐκδόσεις Καστανιώτη.

Προφανῶς γιά τή συγγραφή του τό «μυθιστορηματικό χρονικό», ἐκτός ἀπό τό ἡμερολόγιο τοῦ αἰχμαλώτου λοχαγοῦ τῆς ἀεροπορίας Βασίλη Κατρότσου, ὁ Μάρκος Αὐγέρης θά πρέπει νά εἶχε στηριχθεῖ σέ μαρτυρίες στρατιωτῶν καί Μικρασιατῶν πού ἔρχονταν ἀπό τή Μ. Ἀσία καί ἀφθονοῦσαν ἐκεῖνη τήν ἐποχή, ζεστές ζεστές ἀκόμα. Καί βέβαια στηρίζεται τήν ἐποχή πού τό γράφει στίς βενιζελικές του ἀπόψεις. Ἐξάλλου οἱ ἐκτενεῖς περιγραφές τοῦ αἰχμαλώτου λοχαγοῦ γιά τήν κατάσταση τοῦ ἑλληνικοῦ στρατεύματος –εἶναι φανερό αὐτό– γιά τήν κατάσταση τῶν αἰχμαλώτων καί τῶν ὁμήρων, γιά τά χωριά καί τίς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας, τή διπλωματική περιπλοκή, τήν ἀνικανότητα τῶν βασιλικῶν ἡγητόρων τοῦ ἑλληνικοῦ στρατεύματος, ἀκόμη καί οἱ λυρικές περιγραφές τόπων, πόλεων καί τοῦ καιροῦ, δέν θά μπορούσαν νά γραφοῦν μέσα σέ συνθήκες αἰχμαλωσίας καί μάλιστα νά διασωθοῦν ἐκτός κι ἂν ὁ λοχαγός συνέγραψε τό ἡμερολόγιό του μετά τήν ἐπιστροφή του ἀπό τήν αἰχμαλωσία. Ἄγνωστον.

Ὁ πιλότος-ἀφηγητής τοῦ ἡμερολογίου περιγράφει τά τῆς αἰχμαλωσίας του ὅταν τό ἀναγνωριστικό ἀεροπλάνο του, ἀπό βλάβη τῆς μηχανῆς, ἔπεσε καί ὁ ἴδιος μέ τόν βοηθό του λοχία ἔπεσε στά χέρια τῶν Τούρκων. Δέν ὑπάρχει συγκεκριμένη ἡμερομηνία στό ἀφήγημα γιά τό γεγονός. Κάπου καλοκαίρι του 1921, ὅταν ἀκόμη ὁ ἑλληνικός στρατός εἶχε τά πά-

νω του. Καταλαμβάνει ὅμως ὅλο τό Α΄ μέρος (σσ. 17-94).

Στήν περιφέρεια τοῦ Οὐσάκ λοχαγός καί λοχίας, ὅπου ἔπεσε τό ἀεροπλάνο τους, ἡ κράτησή τους, καί ἡ συνάντησή τους μέ τούς Τούρκους ἀξιωματικούς, περιγράφεται ὡς ἡ καλύτερη δυνατή. Εὐγενέστατες συνομιλίες (ὄλοι μιλοῦν κάπως γαλλικά, μερικοί Τούρκοι γνωρίζουν ἄριστα αὐτή τή γλώσσα), καλό φαῖ, περιποίηση, ἀκόμα καί τραπεζώματα καί φιλική συζήτηση μέ Τούρκο μέραρχο. Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα ἀρχίζει ἡ μεταγωγή, ἀπό στρατόπεδο σέ στρατόπεδο, πρὸς τά ἐνδότερα τῆς Μ. Ἀσίας ὡς τήν Καισάρεια τῆς Καππαδοκίας. Στίς 13 Αὐγούστου 1921 ξεκινᾷ τό δεύτερο κεφάλαιο, μαζί μέ τίς ταλαιπωρίες τῶν δύο αἰχμαλώτων καί τίς ταλαιπωρίες ἄλλων συναιχμαλώτων, ἡ βάνουση μεταχείριση, οἱ φόννοι, οἱ ξυλοδαρμοί, ἡ πείνα καί ἡ ἀρρώστεια. Τό Β΄ κεφάλαιο (σσ. 95-179) ὑπάρχουν ἀρκετές ἡμερολογιακές ἐγγραφές ἀρχίζοντας ἀπό τίς 13 Αὐγούστου 1921 ὡς τίς 17 Ἰουλίου 1922. Ὑστερα, χωρίς καμιά συγκεκριμένη ἡμερομηνία, ἔρχεται ἡ κατάρρευση τοῦ μετώπου, ἡ καταστροφή τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἡ μαζική αἰχμαλωσία μέ περιγραφές ἀπό τή μετατροπή τῆς Στρατιάς καί πολλῶν Μικρασιατῶν σέ ἀγέλη πρὸς σφαγῆν. Ὡς τό τέλος. Δέν ἀναφέρονται οἱ συνθήκες ἀπελευθέρωσης, οὔτε ὁ ἀκριβής χρόνος τῆς.

Τό ἀφήγημα αὐτό τοῦ Μ. Αὐγέρη, παρόλο πού ὁ ἴδιος θεωρεῖ τόν ἑαυτό του λογοτεχνικά ἀτάλαντο –ἕνας ἀπό τούς λόγους πού ἐγκατέλειψε τή λογοτεχνία– στό εἶδος του ἔχει σοβαρές ἀφηγηματικές ἀρετές. Ἐπεξεργάζεται καί μεταπλάθει μιὰ ζωντανή πρώτη ὕλη σέ ὑψηλῆς ἀξίας ἀφήγηση. Δέν φτάνει βέβαια στόν βαθμό τῆς τόσο ὑψηλῆς καί λιτῆς ἀφηγηματικότητας τῆς *Ἱστορίας ἐνός αἰχμαλώτου* τοῦ Στρατῆ Δούκα, εἶναι ὅμως ἕνα ἀπό τά καλύτερα ἀφηγήματα γιά τή Μικρασιατική περιπέτεια, καί ξεχωρίζει ἀπό τίς ἑκατοντάδες πού ἔχουν ἐκτοτε γραφεῖ.

Ὑστερα, οἱ περιγραφές τῶν ὠμοτήτων, τίς ἔζησε δέν τίς ἔζησε ὁ αἰχμαλώτος λοχαγός, συγκλίνουν μέ ἀπειρες ἄλλες περιγραφές καί στοιχεῖα: δέν τίς ἔβγαλε «ἀπό τήν κοιλιά του» ὁ Αὐγέρης. Ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη ἡ γραφίδα τοῦ Αὐγέρη προστίθεται στίς τόσες ἄλλες πού, ὅλες μαζί, συνθέτουν τό ζοφερό σκηνικό τῆς καταστροφῆς.

Ἐνα ἄλλο στοιχεῖο εἶναι οἱ ἀνθρωπολογικοῦ τύπου παρατηρήσεις τοῦ λοχαγοῦ-ἀφηγητῆ γιά τόν τουρκικό κόσμο ἀπ' ὅπου περνᾷ: τό φτωχό ντύσιμο, ἡ σκληρή δουλειά, τό ἔσχατο φτωχοπόρεμα τῶν ἀνθρώπων, οἱ συνθήκες τῶν Τούρκων, ἡ ἄθλια θέση τῶν γυναικῶν –ἀκόμη καί τήν ἐξαγρίωσή τους ὡς ὄχλου πού ρίχνεται καί κατασφάζει ὁμήρους καί αἰχμαλώτους καί πλιατσικολογεῖ τά πάντα. Ὑπάρχουν σιγ-

μές πού οι άπαξιωτικές για τούς Τούρκους, άξιωματικούς, φαντάρους, χωριάτες άγγίζουν τά όρια του ρατσισμού, θά λέγαμε σήμερα. Οί Τούρκοι είναι οί βάρβαροι, οί άνεξέλικτοι, οί μακρυνά από τόν πολιτισμό άνθρωποι τής Άνατολής, καθυστερημένοι και χρωματισμένοι μέ μιάν εκ φύσεως καθυστέρηση. Άντίθετα, ακόμα και από Τούρκους, τό ελληνικό στοιχείο φέρεται ως προοδευτικό, δημιουργικό, τό μόνο πού θά μπορούσε νά αλλάξει τά χαρακτηριστικά και τή ζωή του βάρβαρου Άνατολίτη. Δέν εκφράζεται όμως, διά του Αύγερη, ό αίχμάλωτος λοχαγός, εθνικιστικά. Δέν δικαιολογεί τήν ελληνική εκστρατεία στά βάθη τής Μ. Άσίας, συνεχώς επιθυμεί μιá συνδιαλλαγή, μιá κατάλυση αυτού του πολέμου, πού από μιá στιγμή και πέρα τόν βλέπει καταστροφικό για τήν Ελλάδα. Σκιαγραφεί μέ τά μελανότερα χρώματα τούς Ίταλούς και κυρίως τούς Γάλλους πού μεταστράφηκαν υπέρ του Κεμάλ, αυτούς τούς ανάξιους απόγονους τής Γαλλικής Έπανάστασης και του γαλλικού διαφωτιστικού πνεύματος, όπως τονίζει. Καί βέβαια σκιαγραφεί επίσης μέ τά μελανότερα χρώματα τούς βασιλικούς ήγήτορες του στρατεύματος, ενώ από τήν άλλη μεριά παρατη-

ρει, οϊκτήροντας, τόν διχασμό των Έλλήνων φαντάρων και άξιωματικών σε βασιλικούς και βενιζελικούς, πού δέν σταματά ούτε όταν ό πέλεκυς τής αίχμαλωσίας και τής τουρκικής ώμότητας πέφτει, άδιακρίτως, στο κεφάλι τους.

Τό βιβλίό αυτό του Αύγερη, πιστεύω, είναι κρίμα πού είχε εξαφανισθεί τόσα χρόνια: κανείς δέν μίλησε γι' αυτό από τή δεκαετία του '30 και μετά. Είχε τή θέση του όμως και στά ελληνικά γράμματα και στήν ελληνική ιστοριογραφική άφηγηματολογία για τόν Μικρασιατικό πόλεμο και στήν προσωπική του έργογραφία πού τήν κοσμεϊ και δέν τήν άμαυρώνει, παρόλο πού ό ίδιος δέν συμφωνεί μέ όρισμένες πτυχές αυτού του έργου του όταν πιά προσχωρεί στον μαρξισμό και τήν κομμουνιστική άριστερά. Ξαναεκδόθηκε τώρα, έστω άργά τό *Άπό τήν αίχμαλωσία*, ένα ακόμα έναυσμα νά ξαναδούμε τόν Μάρκο Αύγερη ως σημαντικό πνευματικό άνθρωπο τής Άριστεράς πού ήταν, αλλά πλήρως παραγνωρισμένον ως δογματικό και σταλινικό.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΧΑΤΖΗΣ

Τό Πρόσωπο του Νέου Έλληνισμού. Διαλέξεις και Δοκίμια

Έπιμέλεια: Βενετία Αποστολίδου, έκδ. Ροδακίό, Αθήνα 2005

Ο Δημήτρης Χατζής, εκτός από τα σημαντικά λογοτεχνικά του έργα (Τό τέλος τής μικρής μας πόλης, οι Άνυπεράσπιστοι, τό Διπλό Βιβλίο, ή Φωτιά), άφησε και ένα σημαντικό φιλολογικό-δοκιμακό έργο. Μέρος του έργου αυτού συγκέντρωσε και σχολίασε ή φιλόλογος Βενετία Αποστολίδου στο Πρόσωπο του Νέου Έλληνισμού (έκδ. Ροδακίό).

Ός γνωστό μέ τό έργο του Δημ. Χατζή έχει ασχοληθεί επισταμένως ό Νίκος Γουλανδρός, ό όποίος σέ τρία βιβλία έχει συγκεντρώσει πάνω από 600 «δελτία», πού περιέχουν πληθώρα πληροφοριών για τόν συγγραφέα και τό έργο του: κρίσεις του Τύπου, αποστάματα άλληλογραφίας, κρίσεις για τό έργο του τά χρόνια τής Προσφυγιάς, μετά τήν ήττα του Δημοκρατικού Στρατού από τίς κομματικές έπιτροπές Διαφώτισης του ΚΚΕ, κρίσεις του Τύπου τής Άριστεράς στην Ελλάδα και τήν ύπερορία κ.λπ. Η τελευταία «συγκομιδή» του Ν. Γουλανδρή, μέ τό περισσότερο ύλικό δημοσιεύτηκε στίς έκδόσεις «Μαύρη Λίστα». Πιο κάτω μικρό απόσπασμα, από τό δοκιμακό έργο του Χατζή.

Άπόσπασμα

Παλιώνουν οι ιδέες όχι ή «ποίηση» τους

«Είμαι από εκείνους πού πιστεύουν πώς ή ιστορία τής λογοτεχνίας ενός έθνους δέν είναι άθροισμα έργων και δέν είναι πινακοθήκη σπουδαίων ή λιγότερο σπουδαίων συγγραφέων και ποιητών», γράφει ό Δ. Χατζής σέ ένα από τά πλέον αντιπροσωπευτικά κείμενα αυτού του τόμου. «Είναι, πιστεύω, ή έκφραση, ή πιστή έκφραση, ό καθρέφτης, και μάλιστα άλάθευτος, τής πνευματικής ανάπτυξης και πορείας τής πνευματικής ζωής και των πνευματικών δυνάμεων του έθνους αυτού...».

• «[...] Μέσα στην πορεία προς τήν έθνική του αυτοσυνείδηση ό νεοελληνικός κόσμος μένει στο πεδίο τής λογοτεχνικής παραγωγής, γενικά τής πνευματικής του ζωής, όλότελα ξεκομμένος από τήν αρχαία ελληνική πνευματική κληρονομιά και ΕΝΤΕΛΩΣ ΞΕΧΩΡΙΣΤΑ από τή λογοτεχνική κληρονομιά. [...]».

• Γύρω από τά προβλήματα τής «συνέχειας», τονίζει: «[...] Άπό τόν Σολωμό λοιπόν ξεκινώντας μπορούμε νά φωτίσουμε πίσω τή νεοελληνική μας ιστορία πριν από τήν άπελευθέρωση, και από τόν Σολωμό προχωρώντας μπορούμε νά παρακολουθήσουμε τά βήματα τής πνευματικής μας ζωής».

• Για τήν τέχνη: «[...] Παλιώνει πάντα ένα μέρος τής τέχνης, τής καλλιτεχνικής δημιουργίας. Παλιώνει ή μορφή του. Παλιώνει ό τρόπος του παλιώνει τό γούστο. Και οι ιδέες φυσικά παλιώνουν. Τί άξια έχουν για μās σήμερα οι ιδέες του Όμηρου, του Δάντη, του Σαίξπηρ ή οι ιδέες πού βρίσκουμε στον Έρωτόκριτο; Έκείνο πού δέν παλιώνει είναι ή ποιητική σύλληψη και καλλιτεχνική απόδοση τής ιδέας, ή «ποίηση» πού περικλείνει ένα έργο τέχνης. [...]».

Π.